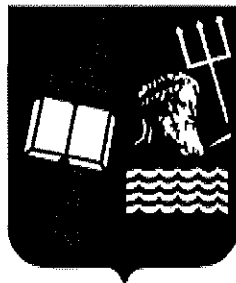

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών

Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα

«Δίκαιο & Οικονομία – Master in Law & Economics»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**«Η ΑΡΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ -
ΔΙΚΑΙΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ»**

Εισηγήτρια:

Εμμανουέλα Χατζηδάκη (ΜΔΟ 2152)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αριστέα Σινανιώτη – Μαρούδη

Ακαδημαϊκό Έτος: 2022 - 2023

Ευχαριστίες

Προ της ενάρξεως της παρούσας διπλωματικής εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω θερμές ευχαριστίες προς την καθηγήτρια και μέντορά μου κ. Αριστέα Σινανιώτη- Μαρούδη, η οποία στάθηκε πραγματικός αρωγός και εμπνευστής στην πορεία που διέγραψα μου καθ' όλη την διάρκεια της φοίτησής μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Πειραιώς αλλά και κατά την διάρκεια της συγγραφής της συγκεκριμένης εργασίας. Πρόκειται για μια αξιόλογη καθηγήτρια αλλά κυρίως για έναν αληθινό άνθρωπο με ειλικρινά συναισθήματα και αγάπη γι' αυτό που κάνει, και την ευχαριστώ ξανά για την ευκαιρία που μου έδωσε να συνεργαστώ μαζί της.

Παράρτημα Β: Βεβαίωση Εκπόνησης Διπλωματικής Εργασίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

(περιλαμβάνεται ως ξεχωριστή (δεύτερη) σελίδα στο σώμα της διπλωματικής εργασίας)

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική εργασία για τη λήψη του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, του Πανεπιστημίου Πειραιώς, «Δίκαιο και Οικονομία» με τίτλο:

«Η ΑΡΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ - ΔΙΚΑΙΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ», έχει συγγραφεί από εμένα αποκλειστικά και στο σύνολό της. Δεν έχει υποβληθεί ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο κάποιου άλλου μεταπτυχιακού προγράμματος ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, ούτε είναι εργασία ή τμήμα εργασίας ακαδημαϊκού ή επαγγελματικού χαρακτήρα.

Δηλώνω επίσης υπεύθυνα ότι οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας, αναφέρονται στο σύνολό τους, κάνοντας πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου.

Υπογραφή Μεταπτυχιακού Φοιτητή/ τριας.....

Όνοματεπώνυμο: ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ

Ημερομηνία: 18.07.2023

Περίληψη

Με την παρούσα διπλωματική εργασία, επιχειρείται η μελέτη της αρχής της αυτοτέλειας της νομικής προσωπικότητας τόσο των εταιρικών σχηματισμών (κεφαλαιουχικές εταιρείες) όσο και των ομίλων εταιρειών (μητρική – θυγατρική εταιρεία) και εν συνεχεία η επισήμανση εκείνων των περιπτώσεων στις οποίες έχει κριθεί -τόσο από την πλευρά της θεωρίας όσο και της νομολογίας- ότι είναι επιτρεπτή η κάμψη της εν λόγω αυτοτέλειας του νομικού προσώπου. Ειδικότερα κάτωθι θα αναλυθεί το φαινόμενο της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου έναντι των μελών του, όπως αυτό αποτυπώνεται τόσο στην ελληνική θεωρία όσο και στην νομολογία, ενώ εν συνεχεία γίνεται εκτενής αναφορά και σε επίπεδο ομίλων επιχειρήσεων καθόσον η προβληματική στην θεωρία μέχρι και σήμερα εστιάζει στις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ μητρικής και θυγατρικής, κυρίως εξαιτίας της οικονομικής εξάρτησης που υπάρχει. Τέλος, παρουσιάζεται εκτενώς και η θέση της θεωρίας και της νομολογίας όχι μόνο σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο και ειδικότερα στις Η.Π.Α και σε Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Ολλανδία και Βέλγιο με ειδική και εκτεταμένη αναφορά στις αποφάσεις του Γερμανικού Ακυρωτικού και σε συγκεκριμένες υποθέσεις επί των οποίων έκρινε ώστε και να σχηματιστεί μια συνολική εικόνα των μελετών και των αντίστοιχων απόψεων, οι οποίες και έχουν διατυπωθεί από χώρα σε χώρα και από δίκαιο σε δίκαιο για το φλέγον αυτό ζήτημα.

Συνολικά, ο απώτερος στόχος της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας είναι η εμβάθυνση στο μείζον αυτό νομικό ζήτημα, το οποίο έχει απασχολήσει ποικιλοτρόπως τα τόσο τον εταιρικό κόσμο όσο και ελληνικά δικαστήρια και όχι μόνο, σε μια εμπεριστατωμένη προσπάθεια να προσδιοριστούν τα βασικά αυτά κριτήρια, στηριζόμενη στα οποία – δεδομένης και της ελλιπούς αντίστοιχης νομοθετικής προβλέψεως- η ελληνική νομολογία θα είναι σε θέση να κρίνει με ορθό και εμπεριστατωμένο τρόπο, σε ποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις θα είναι εφικτή η άρση του πέπλου της νομικής προσωπικότητας έκαστης εταιρείας/ομίλου και η κατ' επέκταση ορθή απόδοση ευθυνών στα πρόσωπα τα οποία οφείλουν να τις αναλάβουν.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

- α. Ικανότητα Δικαίου και Νομική Προσωπικότητα 6
- β. Η αρχή του χωρισμού 7
- γ. Η θέση της θεωρίας και της νομολογίας.....8

II. ΑΡΣΗ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ – ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ

- α. Η αρχή καθολικής περιουσιακής αυτοτέλειας στις κεφαλαιουχικές εταιρείες....12
- β. Η περίπτωση της μονοπρόσωπης ανώνυμης εταιρείας (ν. 4548/2018).....14
- γ. Καταχρηστική συμπεριφορά μελών νομικού προσώπου/ Κατάχρηση νομικής προσωπικότητας.....16
- δ. Ενδεικτικά κριτήρια καταχρηστικής συμπεριφοράς.....20
- ε. Η προβληματική του άρθρου 281 του Αστικού Κώδικα.....22

III. ΔΙΚΑΙΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΡΣΗΣ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ

- α. Νομολογιακή επισκόπηση στις Η.Π.Α.....24
- β. Νομολογιακή επισκόπηση στην Αγγλία.....26
- γ. Νομολογιακή επισκόπηση στην Γαλλία.....27
- δ. Νομολογιακή επισκόπηση στην Ολλανδία.....27
- ε. Νομολογιακή επισκόπηση στην Ιταλία.....28
- στ. Νομολογιακή επισκόπηση στην Ισπανία.....29
- ζ. Νομολογιακή επισκόπηση στο Βέλγιο.....29

IV. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΑΚΥΡΩΤΙΚΟΥ

- α. Κρατούσα άποψη νομολογίας Γερμανικού Ακυρωτικού.....30

β. Πρόσφατη γερμανική νομολογία - Υποθέσεις Bremer Vulcan/ KBV/Trihotel...	31
i. Υπόθεση Bremer Vulcan.....	31
ii. Υπόθεση KBV.....	32
iii. Υπόθεση Trihotel.....	34
γ. Το φαινόμενο της «Υποκεφαλαιοδότησης» / Υπόθεση Gamma.....	36
δ. Θεωρία της «καταστροφικής επέμβασης» και «Υποκεφαλαιοδότηση».....	40
ε. Συμπερασματική αξιολόγηση της στροφής της νομολογίας του Γερμανικού Ακυρωτικού – Αναλογική εφαρμογή στο ελληνικό δίκαιο.....	40

V. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

α. Ο τρόπος αντιμετώπισης του ζητήματος από τα Ελληνικά Δικαστήρια.....	42
β. Η υπ' αριθμ. ΟΛΑΠ 5/1996 και η στροφή της ελληνικής νομολογίας.....	44
γ. Η καθοριστικής σημασίας έκδοση της υπ' αριθμ. ΟΛΑΠ 2/2013 απόφασης.....	45

VI. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΡΣΗΣ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΟΜΙΛΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ

α. Ορισμός Ομίλου Εταιρειών – Μητρική και θυγατρική εταιρεία.....	48
β. Νομοθετικό πλαίσιο - Σχέση μητρικής και θυγατρικής εταιρείας.....	48
γ. Η άρση της αυτοτέλειας στους ομίλους επιχειρήσεων κατ' εφαρμογή στο εργατικό δίκαιο.....	53
δ. Υποκεφαλαιοδότηση ως ένδειξη κατάχρησης του θεσμού της νομικής προσωπικότητας στην ελληνική νομολογία.....	58
ε. Ενδεικτικές αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων περί άρσης νομικής προσωπικότητας ομίλου εταιρειών.....	63

VII. ΕΠΙΛΟΓΟΣ- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ι.ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

α. Ικανότητα Δικαίου και Νομική Προσωπικότητα

Κατά τη διάταξη του άρθρου 34 του ΑΚ, **ικανότητα δικαίου** είναι η ικανότητα του φυσικού προσώπου να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις. Όμως και ενώσεις προσώπων για την επιδίωξη ορισμένου σκοπού, καθώς επίσης και σύνολα περιουσίας για την εξυπηρέτηση ορισμένου σκοπού, μπορούν κατά τη διάταξη του άρθρου 61 του ΑΚ να αποκτήσουν προσωπικότητα, αν τηρηθούν οι όροι που αναγράφει ο νόμος, δηλαδή να αποκτήσουν ικανότητα δικαίου, η οποία πάντως δεν εκτείνεται κατά τη διάταξη του άρθρου 62 του ίδιου Κώδικα σε έννομες σχέσεις που προϋποθέτουν ιδιότητες φυσικού προσώπου.

Επομένως **νομική προσωπικότητα** είναι η ικανότητα δικαίου, που απονέμεται από το νόμο σε οργανισμούς που επιδιώκουν ορισμένο σκοπό, οι οποίοι ανάγονται έτσι σε αυτοτελείς φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, δηλαδή σε νομικά πρόσωπα με χωριστή περιουσία από αυτή των μελών τους, που τους προσδίδει αυθύπαρκτη στο χώρο και συνεχή στο χρόνο, οντότητα. Η νομική λοιπόν προσωπικότητα είναι δημιούργημα του δικαίου, με την οποία εξυπηρετούνται οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες, όπως προπάντων είναι ο περιορισμός της ευθύνης και των κινδύνων κατά την άσκηση της εμπορικής δραστηριότητας με ανάλογη μείωση και του κόστους από τη συμμετοχή σε αυτή. Εξάλλου, από το άρθρο 2 του Πτωχευτικού Κώδικα (ν. 3588/2007) συνάγεται ότι πτωχευτική ικανότητα έχει η εταιρία εφόσον έχει νομική προσωπικότητα και ενώσεις προσώπων με νομική προσωπικότητα που επιδιώκουν οικονομικό σκοπό (άρθρο 2 παρ. 1 ΠτΚ).¹

---

¹ Υπ' αριθμ. 1675/2020 Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιά (Διαδικασία Ασφαλιστικών Μέτρων)

β. Η αρχή του χωρισμού

Σύμφωνα με την αρχή του χωρισμού, η οποία και αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές του περιεχομένου της νομικής προσωπικότητας και η οποία ακολουθείται στο ελληνικό δίκαιο, κάθε νομικό πρόσωπο είναι φορέας μόνο των δικών του δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Ο αυστηρός διαχωρισμός νομικού προσώπου και μελών έχει ως συνέπεια την περιουσιακή αυτοτέλεια αυτού, αλλά και άλλες νομικές συνέπειες, όπως χωριστή ικανότητα δικαίου του νομικού προσώπου (άρθρο 62 ΑΚ) και χωριστή ικανότητα για δικαιοπραξία και αδικοπραξία (άρθρα 70 και 71 ΑΚ). Ο βασικός αυτός κανόνας υποχωρεί, μόνο όταν μετά από γενικότερη και συνεχή στάθμιση συμφερόντων και σκοπιμοτήτων (οικονομικών και κοινωνικών) επιβάλλεται μια άλλη νομική επιλογή.²

Ακριβώς λοιπόν επειδή η νομική προσωπικότητα απονέμεται από το δίκαιο σε νοητούς οργανισμούς για λόγους σκοπιμότητας, δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι απόλυτη και άκαμπτη, καθόσον δημιουργούνται σε μεγάλο βαθμό ανισοροπίες. Είναι συνεπώς λογικό είτε κατ' εφαρμογή ειδικού κανόνα δικαίου, είτε κατ' εφαρμογή γενικής ρήτρας όπως η καλή πίστη, όπως αυτή ορίζεται ρητά στα άρθρα 281 και 288 του Αστικού Κώδικα, η νομική προσωπικότητα να παραγνωρίζεται ή να αγνοείται ή να αίρεται ή να κάμπτεται, δηλαδή να μη λαμβάνεται υπόψη.

Ειδικότερα και πιο συγκεκριμένα, η αρχή (ή θεωρία) αυτή είναι γνωστή ως παραμερισμός ή κάμψη ή μη σεβασμός ή αγνόηση ή κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας (disregard of legal entity ή Missachtung der juristischen person) ή άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου ή αφαίρεση του μανδύα του νομικού προσώπου (lifting the corporate veil) ή διείσδυση στο υπόστρωμα του (piercing the veil of corporate entity ή durchgriff auf den substrat der juristischen person), ή αρχή της ταυτότητας του νομικού προσώπου με τα μέλη του (identität der juristischen person mit ihren mitgliedern). Σύμφωνα μ' αυτήν, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως ρητά προαναφέρθηκε, ο χωρισμός του νομικού προσώπου από τα μέλη του δεν λαμβάνεται υπόψη και το νομικό πρόσωπο ταυτίζεται μ' αυτά, με αποτέλεσμα είτε έννομες συνέπειες που θα ίσχυαν μόνο για το

---

² Λιακόπουλος, Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου στη νομολογία, 1988, σελ. 11 επ.· Γεωργακόπουλος, Το δίκαιο των εταιριών, Ι, σελ. 41

νομικό πρόσωπο να επέλθουν και στα μέλη του, είτε νομικές καταστάσεις ή ιδιότητες, που χαρακτηρίζουν μόνο τα μέλη, να ληφθούν υπόψη και για τη νομική μεταχείριση αυτού, είτε τέλος να μην επέλθουν για το νομικό πρόσωπο ή τα μέλη του ή και για τα δύο, έννομα αποτελέσματα που προϋποθέτουν τον μεταξύ τους χωρισμό.

Ωστόσο, ο ανωτέρω παρατιθέμενος ορισμός της αρχής, δεν αποτελεί παρά την περιγραφή της έννομης συνέπειας της εφαρμογής στο νομικό πρόσωπο ή στα μέλη του κανόνων και αρχών του δικαίου, που επιφέρουν κάποιου είδους ταύτιση νομικού προσώπου και μελών. Δεν δίνει απάντηση στο ερώτημα ποιοι είναι οι εν λόγω κανόνες και αρχές. Στο ερώτημα αυτό τις απαντήσεις θα πρέπει να δώσουν ο ερμηνευτής και ο εφαρμοστής του δικαίου - κατά βάση δηλαδή η ελληνική νομολογία- η οποία στην συγκεκριμένη περίπτωση έχει κληθεί πολλάκις να λάβει κρίσιμες αποφάσεις, νομολογώντας για το συγκεκριμένο μείζον θέμα.

γ. Η θέση της θεωρίας και της νομολογίας

Είναι λοιπόν εμφανές ότι το ανωτέρω ζήτημα έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί, τόσο την θεωρία όσο και την νομολογία σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο. Κοινή αφετηρία της διατυπωθείσας νομικής σκέψης είναι το γεγονός ότι η συνταγματικά κατοχυρωμένη επιχειρηματική ελευθερία, δίνει τη δυνατότητα της επιλογής του εταιρικού τύπου ή έστω τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής με στόχο την επίτευξη κέρδους και τη μείωση των αντίστοιχων δαπανών. Παρά ταύτα, δεν λείπουν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η ανωτέρω επιλογή γίνεται προκειμένου να επιτευχθούν σκοποί διαφορετικούς από εκείνους που, κατά την αντίληψη της έννομης τάξης, υπηρετεί ο θεσμός αυτός ή ακόμη και σκοπούς που αποδοκιμάζονται από αυτήν. Με αυτόν τρόπο λοιπόν, εξετάζουμε το ενδεχόμενο άρσης της αυτοτέλειας είτε κατ' εφαρμογή ειδικής διάταξης είτε με την προσφυγή μας στις γενικές ρήτρες του ΑΚ (καλή πίστη, χρηστά ήθη και καταχρηστική άσκηση δικαιώματος 281, 288, 200 ΑΚ), αποδεικνύοντας ότι η νομική προσωπικότητα δεν αποτελεί αυτοσκοπό.

Στην ελληνική έννομη τάξη υπάρχουν ρυθμίσεις που ρητά αποκλίνουν από την αρχή του χωρισμού, ωστόσο το φαινόμενο δεν εξαντλείται σε αυτές τις περιπτώσεις.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η ανάδειξη εκείνων των περιπτώσεων όπου η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου ουσιαστικά επαναφέρει την ισορροπία που έχει διαταραχθεί ως προς τα έννομα συμφέροντα που διακυβεύονται, με ιδιαίτερη έμφαση στο χώρο του εργατικού δικαίου.

Η διάπλαση της σχετικής θεωρίας είναι κατ' αρχήν νομολογιακή, ωστόσο υπάρχουν και περιπτώσεις της λεγόμενης νομοθετικής άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, οπότε κατ' εφαρμογή ειδικών διατάξεων³ το νομικό πρόσωπο ταυτίζεται με τους μετόχους του, όπως πχ η διάταξη του άρθρου 4 παρ.3 Ν. 2329/1995 «*Νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης κλπ*», κατά την οποία τα προβλεπόμενα από το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ) πρόστιμα για παράβαση των κανόνων που διέπουν τη λειτουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης, την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και τη δεοντολογία επιβάλλονται από κοινού και εις ολόκληρον στην εταιρεία και ατομικά στο νόμιμο ή τους περισσότερους νόμιμους εκπροσώπους της, όλα τα μέλη του ΔΣ της και όλους τους μετόχους της που κατέχουν ποσοστό μετοχών μεγαλύτερο του 2,5%.

δ. Ενδεικτική περιπτώσιολογία άρσης αυτοτέλειας νομικού προσώπου

Οι κυριότερες περιπτώσεις, στις οποίες νομολογιακά έχει κριθεί ότι είναι εφικτό να λάβει χώρα η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου είναι:

(i) η άρση προς όφελος τρίτων, δηλαδή των δανειστών του νομικού προσώπου με αποτέλεσμα την ευθύνη των μελών του νομικού προσώπου για τα χρέη του τελευταίου (εχθρική ή εξωτερική άρση)⁴. Στην περίπτωση δηλαδή, τα ίδια τα μέλη του νομικού προσώπου επωμίζονται την ευθύνη για τα συνολικά χρέη τα οποία και έχει δημιουργήσει το νομικό πρόσωπο, στο οποίο συμμετέχουν.

(ii) η άρση προς όφελος των μελών του νομικού προσώπου ή του ίδιου του νομικού προσώπου, με αποτέλεσμα την επέλευση ευμενών ή τη μη επέλευση δυσμενών για τα

³ Πρόκειται για περιπτώσεις ιδιότυπης άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου. Τέτοιες διατάξεις είναι: το άρθρο 71 εδ.2 ΑΚ, τα άρθρα 22 και 23 ΕμπΝ αναφορικά με την απεριόριστη προσωπική και αλληλέγγυα ευθύνη των ομορρυθμών εταίρων για τα χρέη της προσωπικής εταιρείας στην οποία συμμετέχουν καθώς και τα άρθρα 115 παρ.1 και 3 του Ν.2238/1994 αναφορικά με την προσωπική και αλληλέγγυα ευθύνη των εν λόγω προσώπων έναντι του δημοσίου για τις υποχρεώσεις καταβολής των φόρων που βαρύνουν την ανώνυμη εταιρεία.

⁴ ΜΠρΑθ 469/2005, ΔΕΝ 2005, 823επ. (823)· ΠΠρΘεσ 15920/1999, Αρμ 2000, 954επ. (955)

μέλη ή το νομικό πρόσωπο αντίστοιχα συνεπειών, που θα επέβαλε κανονικά ο σεβασμός της αρχής του χωρισμού (φιλική ή εσωτερική άρση)⁵

Το ζήτημα έχει απασχολήσει, πέρα από τη διεθνή, και την ελληνική επιστήμη. Ενδεικτικά, προτού προβούμε στην ουσιαστική ανάλυση της συγκεκριμένης προβληματικής που έχει πολλάκις απασχολήσει θεωρία και νομολογία, παρατίθενται σχετικές απόψεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί για το μείζον αυτό ζήτημα:

- ❖ Έχει υποστηριχθεί⁶ στο πλαίσιο της προβληματικής της μονομετοχικής Ανώνυμης Εταιρείας, ότι η αρχή της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου της εταιρείας από το φυσικό πρόσωπο στο οποίο ανήκουν όλες οι μετοχές της πρέπει να υποχωρεί, όταν η επίκληση της διαφορετικής προσωπικότητας χρησιμεύει για την νομιμοποίηση αποτελέσματος που είναι αντίθετο στους κανόνες της «έντιμης συναλλαγής» ή της καλής πίστης.
- ❖ Στο πλαίσιο ανάλογης προβληματικής η κάμψη της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα κατάχρησης της νομικής προσωπικότητας ή ερμηνείας της εφαρμοστέας εκάστοτε διάταξης, υποδεικνύοντας πολλαπλή ερμηνευτική θεμελίωση είτε με εφαρμογή των γενικών διατάξεων, όπως των άρθρων 178, 179, 919, 281 και 238 ΑΚ, είτε με κατάλληλη ερμηνεία των συμβάσεων⁷.
- ❖ Ο παραμερισμός της νομικής προσωπικότητας⁸ γίνεται επίσης δεκτός όταν συντρέχει κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας που συμβαίνει όταν για παράδειγμα ο κυρίαρχος εταίρος εκμεταλλεύεται το χωρισμό ανάμεσα στην εταιρεία και τα μέλη της για σκοπούς που αποδοκιμάζει το δίκαιο, δηλαδή για να καταστρατηγήσει το νόμο, να αποφύγει την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του ή να προκαλέσει με δόλο ζημία σε άλλον ενώ έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι η

---

⁵ Γαζή/Λιακόπουλου/ Χιωτέλλι, Περίπτωση φιλικής (υπέρ των μετόχων) άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου. Απαγόρευση αντιφατικής συμπεριφοράς (ΑΚ 281), ΕΕμπΔ 1992, 659, ΜΠρΑθ 469/2005, ό.π., 823, ΠΠρΘεσ 15920/1999, ό.π., 955

⁶ Ι.Πασσιά, Το δίκαιον της ανωνύμου εταιρείας, ΙΙ, 979 επ

⁷ Α.Γεωργακόπουλου, Το δίκαιον των εταιρειών, ΙΙΙ, 551-552, του ίδιου, Εγχειρίδιο Εμπ. Δικαίου, Τεύχος 4-Συνδεδεμένες επιχειρήσεις, 1993, 75 επ.

⁸ Κ.Παμπούκη, Δίκαιον Εμπορικών Εταιρειών, 398 επ., ΕΕμπΔ 1986, 365 επ.

αρχή του χωρισμού υποχωρεί κυρίως όταν η επίκληση της νομικής προσωπικότητας γίνεται καταχρηστικά⁹.

- ❖ Τέλος, έχει διατυπωθεί και η άποψη για την άρση του πέπλου της νομικής προσωπικότητας μόνο σε ακραίες περιπτώσεις¹⁰, ήτοι όταν κάτι τέτοιο υπαγορεύεται από υπέρτερα συμφέροντα της έννομης τάξης (πχ σε περίπτωση πολέμου για τον χαρακτηρισμό ενός νομικού προσώπου ως εχθρικού), είτε στην περίπτωση που διαπιστώνεται καταστρατήγηση των κανόνων της δημόσιας τάξης με τη χρησιμοποίηση του θεσμού του νομικού προσώπου, οπότε και στην περίπτωση αυτή η αντιμετώπιση γίνεται ορθότερα με την με την κατάχρηση θεσμού.

Τα ανωτέρω αποτελούν μια πρώτη εισαγωγή, η οποία και δίδει τις απαραίτητες κατευθυντήριες γραμμές για το τι πρόκειται να πραγματευτεί η παρούσα διπλωματική εργασία. Με βάση λοιπόν τα άνωθεν διατυπωθέντα, η παρούσα αποσκοπεί στο να μελετήσει και να εξετάσει σε βάθος το φαινόμενο αυτό που αρκετά συχνά συναντάμε στον εταιρικό κόσμο, ήτοι όταν φυσικά πρόσωπα και επιχειρηματίες στην προσπάθειά τους να προστατεύσουν την προσωπική τους περιουσία έναντι των δανειστών τους είτε αυτοί είναι προμηθευτές είναι εργαζόμενοι, προβαίνουν σε δραστηριοποίηση μέσω εταιρικού σχήματος (κυρίως ΙΚΕ, ΕΠΕ ή Α.Ε.), καταχρώμενοι σε κάθε περίπτωση δι' αυτόν τον τρόπο τον θεσμό του νομικού προσώπου και της νομικής προσωπικότητας. Το ίδιο φαινόμενο συναντάται όχι μόνο στις απλές μορφές και στα σχήματα των νομικών προσώπων αλλά φυσικά και σε ομίλους εταιρειών, όπου η μητρική εταιρεία δραστηριοποιείται επί της ουσίας μέσω των θυγατρικών της εταιρειών, τις οποίες συστηματικά «φορτώνει» με τεράστια χρέη - άλλως υπερχρεώνει - καταλήγοντας να τις θέτει σε λύση και εκκαθάριση, αποφεύγοντας στο τέλος της ημέρας την καταβολή των οφειλόμενων προς τους δανειστές της.

Πλην όμως, σύμφωνα και με την αρχή του χωρισμού της οποίας εκτενής ανάλυση έλαβε χώρα ανωτέρω, στον δανειστή μιας τέτοιας επισφαλούς επιχείρησης, χορηγείται η δυνατότητα, με βάση κριτήρια που έχουν οριστεί από την ίδια την νομολογία, να

---

⁹ Ν.Παπαντωνίου, Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου, 1983, 144.

¹⁰ Σπυριδάκη, Γενικές αρχές, 148-150

επικαλεστεί και να αποδείξει ενώπιον των δικαστικών αρχών, ποιος είναι στην πραγματικότητα ο αληθινός κύριος του εταιρικού σχήματος, επιτυγχάνοντας με αυτόν τον τρόπο να αρθεί η περιουσιακή αυτοτέλεια είτε του εταιρικού σχήματος είτε του ομίλου εταιρειών, και να ικανοποιηθεί από τον πραγματικό υπόχρεο.

Με λίγα λόγια με την παρούσα διπλωματική εργασία, επιχειρείται η επισήμανση εκείνων των περιπτώσεων όπου η κάμψη της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου ουσιαστικά επαναφέρει την ισορροπία που έχει διαταραχθεί ως προς τα έννομα συμφέροντα που διακυβεύονται, με ιδιαίτερη έμφαση στο χώρο του εργατικού δικαίου, όπου η υφιστάμενη νομολογία είναι αρκετά πλούσια. Ειδικότερα κάτωθι θα αναλυθεί το φαινόμενο της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου έναντι των μελών του, όπως αυτό αποτυπώνεται τόσο στην ελληνική θεωρία όσο και στην νομολογία, ενώ εν συνεχεία γίνεται εκτενής αναφορά και σε επίπεδο ομίλων επιχειρήσεων καθώς και η προβληματική στην θεωρία μέχρι και σήμερα εστιάζει στις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ μητρικής και θυγατρικής, κυρίως εξαιτίας της οικονομικής εξάρτησης που υπάρχει. Τέλος, παρουσιάζεται και η θέση της θεωρίας και της νομολογίας όχι μόνο σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο (Γερμανία, Αγγλία, Γαλλία, Η.Π.Α κλπ), ώστε να δοθεί και να σχηματιστεί μια συνολική εικόνα των μελετών και των αντίστοιχων απόψεων, οι οποίες και έχουν διατυπωθεί από χώρα σε χώρα και από δίκαιο σε δίκαιο για το φλέγον αυτό ζήτημα.

II. ΑΡΣΗ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ – ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ

α. Η αρχή της καθολικής περιουσιακής αυτοτέλειας στις κεφαλαιουχικές εταιρείες

Το ισχύον δίκαιο απονέμει ιδιαίτερη ικανότητα δικαίου στα νομικά πρόσωπα εν γένει (ΑΚ 61 επ.), το οποίο και αυτομάτως συνεπάγεται τόσο την περιουσιακή αυτοτέλεια τους έναντι της περιουσίας των φυσικών ή νομικών προσώπων που τα απαρτίζουν και συμμετέχουν σε αυτά όσο και την αυτοτέλεια της ευθύνης τους έναντι των τρίτων προσώπων¹¹. Υπέγγυα

---

¹¹ ΑΠ 5/2009, Αρμ 2009. 1885· ΑΠ 11/2009, ΝΟΜΟΣ.

απέναντι στους δανειστές του νομικού προσώπου είναι αποκλειστικά η περιουσία του και όχι η περιουσία των μελών του. Το ίδιο όμως ισχύει και σε αντίστροφα, ήτοι η περιουσία του νομικού προσώπου φυσικά και δεν είναι υπέγγυα στους ατομικούς δανειστές των μελών που το απαρτίζουν.

Αδιαμφισβήτητα, η αρχή της περιουσιακής αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και η αυτοτέλεια της ευθύνης του θα μπορούσε κανείς να πει ότι συνιστούν τον «ακρογωνιαίο λίθο» στον οποίο ερείδεται η σύγχρονη δικαιική οργάνωση της εμπορικής (συναλλακτικής) ζωής. Το νομικό θεμέλιο των αρχών αυτών εντοπίζεται κατ' αρχάς στην ίδια την ουσία του θεσμού της νομικής προσωπικότητας, η οποία επιτυγχάνει την αυτονόμηση ή –με διαφορετική διατύπωση– τον «χωρισμό» της περιουσίας του νομικού προσώπου από τις περιουσίες των μελών του, ήτοι των προσώπων που συγκροτούν τον υποκείμενο οργανισμό του νομικού προσώπου¹².

Για παράδειγμα, όσον αφορά στις κεφαλαιουχικές εμπορικές εταιρείες, τις οποίες και απαρτίζουν κυρίως η ανώνυμη και η ιδιωτική κεφαλαιουχική εταιρεία, εν μέρει δε και η εταιρεία περιορισμένης ευθύνης, ισχύει η αρχή του «**πλήρους και απόλυτου χωρισμού**» ανάμεσα σε αυτές και στα μέλη τους, μετόχους ή εταίρους, αντίστοιχα, εν αντιθέσει με τις προσωπικές εταιρείες (ομόρρυθμη και ετερόρρυθμη εταιρεία), όπου η ευθύνη των ομόρρυθμων μελών τους, για τις οφειλές της εταιρείας, είναι ακέραιη. Με λίγα λόγια λοιπόν, στις κεφαλαιουχικές εταιρείες ισχύει η καθολική περιουσιακή αυτοτέλεια όπως και η απόλυτη αυτοτέλεια ευθύνης των εταιρικών αυτών σχηματισμών έναντι των μελών τους¹³. Σημειωτέων δε ότι η εν λόγω αρχή του καθολικού χωρισμού βρίσκεται σήμερα ρητό έρεισμα στο θετικό δίκαιο και συγκεκριμένα στο άρθρο 1 § 1 του κ.ν. 2190/1920 περί ανωνύμων εταιριών (όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 3 του ν. 3604/2007 και εν συνεχεία με το άρθρο 1 παρ. 1 του ν. 4548/2018 περί ανωνύμων εταιρειών), στο οποίο διακηρύσσεται ότι «*η ανώνυμη εταιρεία είναι κεφαλαιουχική εταιρεία με νομική προσωπικότητα για τα χρέη της οποίας ευθύνεται μόνο η ίδια με την περιουσία της*»¹⁴.

¹² «Αρχή του χωρισμού»· ΑΠ 11/2009, ΝΟΜΟΣ· ΕφΠειρ 213/2007, Αρμ 2008. 1053· σχετ. Λιακόπουλος, Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου στη νομολογία², 1993, σ. 1· Ν. Ρόκας, Εμπορικές Εταιρίες⁷, 2012, § 3 αρ. 4 σ. 18, § 26 αρ. 6 σ. 181· Μάρκου, Ο χωρισμός της ευθύνης των περιουσιών στο ισχύον εταιρικό δίκαιο, ΕλλΔνη 2011, 33.

¹³ Ν. Ρόκας, Εμπορικές Εταιρίες⁷, ανωτ., § 26 αρ. 6 σ. 181

¹⁴ Αντίστοιχες είναι οι διατάξεις των άρθρων 43 § 2 του ν. 4072/2012 για την ΙΚΕ και 1 § 1 του ν. 3190/1955 για την ΕΠΕ.

β. Η περίπτωση της μονοπρόσωπης ανώνυμης εταιρείας (ν. 4548/2018)

Η ανωτέρω αρχή του απόλυτου χωρισμού της ανώνυμης εταιρείας από τους μετόχους της δεν υποχωρεί, εξ άλλου, ούτε στην περίπτωση που το νομικό πρόσωπο απαρτίζεται από έναν μόνον μέτοχο. Πράγματι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του ν. 4548/2018, η ανώνυμη εταιρεία μπορεί να ιδρυθεί από ένα ή περισσότερα πρόσωπα ή να καταστεί μονοπρόσωπη με τη συγκέντρωση όλων των μετοχών της σε ένα μόνο πρόσωπο. Η ίδρυση ανώνυμης εταιρείας ως μονοπρόσωπης ή η συγκέντρωση όλων των μετοχών της σε ένα μόνο πρόσωπο, καθώς και τα στοιχεία του μοναδικού μετόχου της, υπόκεινται στις διατυπώσεις δημοσιότητας των άρθρων 12 έως και 14 του ν. 4548/2018. Εκ της ρυθμίσεως αυτής, η οποία και θεσμοθετήθηκε σε συμμόρφωση της ελληνικής νομοθεσίας με τις διατάξεις της 12ης εταιρικής Οδηγίας (άρθ. 6 της Οδηγίας 89/667/ΕΟΚ, όπως κωδικοποιήθηκε από την Οδηγία 2009/102/ΕΚ), μπορεί κανείς να εξάγει εύκολα το συμπέρασμα ότι θεμελιώδης απόφαση του ενωσιακού και κατ' επέκταση του εθνικού νομοθέτη είναι να μην θίγονται τα πλεονεκτήματα τα οποία και προσδίδει στον μέτοχο της ανώνυμης εταιρείας ο απόλυτος περιουσιακός διαχωρισμός της εταιρείας από τον ίδιο, άρα και η υπεγγυότητα της περιουσίας μόνο της ίδιας της ανώνυμης εταιρείας για τα χρέη της, ακόμα και όταν έχουμε την περίπτωση κατά την οποία μια ανώνυμη εταιρεία ιδρύεται ή απομένει, κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της, με έναν μόνο μέτοχο (μονοπρόσωπη ανώνυμη εταιρεία.), κυρίως δε στην περίπτωση όπου ένας και μόνο μέτοχος αυτής, κατέχει το πλειοψηφικό πακέτο του μετοχικού της κεφαλαίου (οιονεί μονοπρόσωπη ανώνυμη εταιρεία).

Χαρακτηριστική είναι άλλωστε η επισήμανση που γίνεται στην 4η αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της Οδηγίας 89/667/ΕΟΚ, ήτοι ότι *«ένα νομικό μέσο που θα επιτρέπει τον περιορισμό της ευθύνης του κατ' ιδίαν επιχειρηματία σε ολόκληρη την Κοινότητα είναι αναγκαίο»*, πλην όμως η εν λόγω Οδηγία δεν θίγει τις διατάξεις της νομοθεσίας των κρατών μελών που κατ' εξαίρεση εισάγουν ευθύνη του μοναδικού ή κυρίαρχου μετόχου για τις υποχρεώσεις της επιχείρησης. Σημειωτέων όμως ότι τούτο είναι επιτρεπτό να λαμβάνει χώρα μόνον «σε εξαιρετικές περιπτώσεις»¹⁵, ώστε να μην αίρονται χωρίς εύλογη αιτία οι ουσιώδεις οικονομικοπολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ωφέλειες του

¹⁵ 4η αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της Οδηγίας 89/667/ΕΟΚ.

κανόνα της απόλυτης περιουσιακής αυτοτέλειας της ανώνυμης εταιρείας αλλά και της περιορισμένης ευθύνης του μοναδικού μετόχου της¹⁶.

Συνεπώς, ως εκ της ανωτέρω ανάλυσης προκύπτει, μόνη η κατοχή του συνόλου ή σχεδόν του συνόλου των μετοχών της ανώνυμης εταιρείας, σε πρώτο στάδιο δεν αποτελεί περιστατικό που εκκλείει καθαυτό δυσμενείς έννομες συνέπειες σε βάρος του μοναδικού ή οιονεί μοναδικού μετόχου (λ.χ. απόκτηση εμπορικής ιδιότητας, στοιχειοθέτηση προσωπικής ευθύνης για τα χρέη του νομικού προσώπου), ακόμη και αν ο τελευταίος επηρεάζει και ασκεί επίδραση άμεσα στην οικονομική και εμπορική ζωή της ανώνυμης εταιρείας προσδιορίζοντας και κατευθύνοντας την δραστηριότητά της¹⁷. Προκειμένου να θεμελιωθούν οι συγκεκριμένες δυσμενείς συνέπειες, απαιτείται είτε να υφίσταται μια ειδική νομοθετική πρόβλεψη (όπως για παράδειγμα προβλέπει η διάταξη του άρθ. 98 του Πτωχευτικού Κώδικα για την προσωπική αστική ευθύνη όποιου άσκησε την επιρροή του στη διοίκηση του νομικού προσώπου, με συνέπεια το τελευταίο είτε να καθυστερήσει την υποβολή της αιτήσεως πτωχεύσεως είτε να περιέλθει σε παύση πληρωμών) είτε να διαπιστωθεί η συνδρομή ορισμένων πρόσθετων περιστάσεων, οι οποίες απορρέουν κυρίως από την ίδια την συμπεριφορά του μοναδικού ή οιονεί μοναδικού μετόχου, η οποία χαρακτηρίζεται καταχρηστική και πιο συγκεκριμένα αντίθετη στην καλή πίστη και στους σκοπούς τους οποίους επιδιώκει ο νομοθέτης με την καθιέρωση του θεσμού της νομικής προσωπικότητας.

Αντίστροφα με τα ανωτέρω, έχει επικρατήσει η άποψη ότι εφόσον η συγκεκριμένη ελεγχόμενη και καταχρηστική συμπεριφορά δεν αποδίδεται στον μοναδικό μέτοχο ή τουλάχιστον σ' εκείνον που κατέχει τη συντριπτική πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου της ανώνυμης εταιρείας αλλά σε ένα μέτοχο με απλώς πλειοψηφική (λ.χ. 50% + 1 μετοχή) και πολύ περισσότερο, σε μέτοχο με μειοψηφική συμμετοχή στο κεφάλαιο (λ.χ. 20%, 30% ή 40%), δεν είναι εφικτό να στοιχειοθετηθεί η θεμελίωση περιουσιακών συνεπειών σε βάρος του. Και τούτο καθόσον ο σκοπός της νομοθέτησης της περιουσιακής αυτοτέλειας και της αυτοτέλειας ευθύνης της κεφαλαιουχικής εταιρείας, είναι η απορρόφηση των τυχόν

¹⁶ Υπό αυτήν την έννοια, είναι αμφίβολης συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο οι διατάξεις του άρθρου 50 §§ 3 και 4 του ν. 4174/2013 περί του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας, οι οποίες εισάγουν προσωπική ευθύνη ειδικά έναντι του Ελληνικού Δημοσίου, μετόχων με ποσοστό 10%, για μη καταβληθέντες φόρους της ΑΕ.

¹⁷ ΟλομΑΠ 5/1996, ΕΕμπΔ 1996. 758· ΑΠ 149/2013, ΔΕΕ 2013. 964· ΕφΠειρ 316/2016, ΔΕΕ 2016. 1066.

δυσμενών συνεπειών της επιχειρηματικής δραστηριότητας ενός ή περισσότερων επιχειρηματιών και ο καταλογισμός τους στο νομικό πρόσωπο, του οποίου αυτοί είναι μέλη¹⁸.

Τα ως άνω πιστοποιούνται και από το γεγονός ότι η έννομη τάξη στις περιπτώσεις όπου θεωρεί αναγκαίο ότι θα πρέπει να υφίσταται παράλληλη προσωπική ευθύνη των μελών ή των οργάνων του νομικού προσώπου για τα χρέη του, το ορίζει ρητά, ώστε να απορρέει εκ του νόμου και να καθίσταται υποχρεωτική η προστασία των τρίτων (δανειστών), ενόψει ιδίως της απουσίας των θεσμών του υποχρεωτικού εταιρικού κεφαλαίου και της κρατικής εποπτείας¹⁹. Δεν αμφισβητείται, πράγματι, ότι η προσωπική ευθύνη των μελών ή των οργάνων του νομικού προσώπου αποτελεί θεσμό που εντάσσεται συστηματικά στο εξαιρετικό δίκαιο²⁰. Κατά τούτο έχει υποστηριχθεί ότι η διεύρυνση της ευθύνης των εταίρων για χρέη της εταιρείας, πλην των περιπτώσεων που ρητά προβλέπονται στον νόμο, μόνο σε ακραίες περιπτώσεις επιδείξεως αντικοινωνικής συμπεριφοράς εκ μέρους του νομικού προσώπου και μάλιστα κατά τρόπο έκδηλο και προφανή²¹.

γ. Καταχρηστική συμπεριφορά μελών νομικού προσώπου/ Κατάχρηση νομικής προσωπικότητας

Με βάση την ανωτέρω τελευταία σκέψη και υπό το πρίσμα αυτό, ξεκίνησε σταδιακά να γίνεται στην ελληνική νομολογία δεκτό ότι η αρχή του απόλυτου διαχωρισμού των περιουσιακών της εταιρείας και των εταίρων ή των μετόχων αυτής υποχωρεί, στην περίπτωση κατά την οποία, η επίκληση της αυτοτέλειας της νομικής προσωπικότητας χρησιμοποιείται ως «δούρειος ίππος» ώστε:

---

¹⁸ Βλ. σχετικά ΟλομΑΠ 2/2013: «[...] Δεν συνιστά... καταχρηστική συμπεριφορά η επιλογή μιας κεφαλαιουχικής εταιρείας για την άσκηση μέσω αυτής επιχειρηματικής δραστηριότητας από έναν ή περισσότερους επιχειρηματίες με σκοπό η εταιρεία να λειτουργήσει ως μηχανισμός απορρόφησης των τυχόν δυσμενών συνεπειών της επιχειρηματικής δραστηριότητάς τους, αφού τον σκοπό ακριβώς αυτό προορίστηκε να εξυπηρετεί η κεφαλαιουχική εταιρεία [...]».

¹⁹ Βλ., λ.χ., άρθρο 249 Ι ν. 4072/2012 για τις ΟΕ και άρθ. 79 του ίδιου νόμου για τις ΙΚΕ· Ελευθεριάδης, ΔΒΕ 2013, 324επ, 325 Ι.

²⁰ Ρούσσοις, Δίκαιο Νομικών Προσώπων, 2010, σ. 328επ, 333.

²¹ Βλ. το γράμμα της ΑΚ 28 Ι: «[...] υπερβαίνει προφανώς τα όρια [...]».

- να νομιμοποιηθούν αποτελέσματα αντίθετα προς τους κανόνες της καλής πίστεως και της ηθικής²² ή
- να προκληθεί δολίως και κατά τρόπο αντίθετο στα χρηστά ήθη (ΑΚ 919) ζημία σε τρίτο δανειστή ή για να αποφευχθεί η εκπλήρωση συγκεκριμένων υποχρεώσεων²³.

Στις ως άνω δύο περιπτώσεις, επέρχεται άμεση άρση ή κατά ακριβέστερη διατύπωση «**κάμψη της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου**», ακριβώς επειδή γίνεται χρήση της αυτοτέλειας προς εξυπηρέτηση ξένων προς την αποστολή του σκοπών είτε για να συγκαλυφθούν σκοποί και επιδιώξεις αποδοκιμαζόμενοι από την έννομη τάξη, ενάντια στην καλή πίστη και τα χρηστά ήθη²⁴.

Ειδικότερα:

Είναι γνωστό, ότι η εταιρεία ως σύνολο έννομων σχέσεων και καταστάσεων, που διέπονται από ορισμένο πλέγμα κανόνων²⁵ δικαίου με τη μορφή αυτοτελούς ενότητας, υπηρετεί κοινωνικό σκοπό. Η χρησιμοποίηση της εταιρείας για την εξυπηρέτηση διαφορετικών σκοπών και μάλιστα αποδοκιμαζόμενων από την έννομη τάξη, συνιστά φυσικά απαγορευμένη από τον νόμο κατάχρηση του θεσμού της εταιρείας. Η καταχρηστική συμπεριφορά που εκδηλώνεται ως κατάχρηση θεσμού, δεν ρυθμίζεται ειδικά από τον νόμο. Πρέπει όμως να υπαχθεί και αυτή στη διάταξη του άρθ. 281 ΑΚ και οι συνέπειές της να αντιμετωπισθούν σε αναλογία με τις συνέπειες της κατάχρησης δικαιώματος²⁶.

Υπό την παραπάνω έννοια δεν συνιστά καταχρηστική συμπεριφορά μόνη η συγκέντρωση των περισσότερων ή και όλων των μετοχών ΑΕ ή των μεριδίων ΕΠΕ σε ένα μόνο πρόσωπο, ακόμη και αν αυτό είναι ο πρόεδρος και διευθύνων σύμβουλος ή ο διαχειριστής της εταιρείας και την ελέγχει έτσι τυπικά και ουσιαστικά²⁷ αφού αναγνωρίζεται από το δίκαιο η μονοπρόσωπη κεφαλαιουχική εταιρεία (ανώνυμη, ναυτική

²² Επιστέγασμα της νομολογιακής αυτής εκδοχής αποτέλεσε η ΟλομΑΠ 2/2013, ΝοΒ 2013. 363 = ΔΕΕ 2013. 321, σημ. Ελευθεριάδη = ΕλλΔνη 2013. 981, παρατ. Χρ. Φίλιου = ΕφΑΔ 2013. 228 και αυτόθι, σ. 317επ, παρατ. Ρούσσου.

²³ Βλ. π.χ. ΑΠ 5/2009, Αρμ 2009. 1885, 1887· ΑΠ 149/2013, ΔΕΕ 2013. 964.

²⁴ ΑΠ 330/2010, ΧρΙΔ 2001. 207.

²⁵ Ι. Κατράς, Αγωγές, Αιτήσεις και Ενστάσεις Γενικών Αρχών Αστικού Κώδικα, 2015, § 53, σ. 782

²⁶ ΑΠ 330/2010

²⁷ ΟΛΑΠ 5/1996, ΟΛΑΠ 17/1994

και ΕΠΕ), η οποία και διατηρεί κατ' αρχήν την οικονομική αυτοτέλεια του νομικού προσώπου της έναντι του φυσικού προσώπου στο οποίο ανήκουν οι μετοχές ή τα μερίδιά της. Δεν συνιστά επίσης καταχρηστική συμπεριφορά η επιλογή μιας κεφαλαιουχικής εταιρείας για την άσκηση μέσω αυτής επιχειρηματικής δραστηριότητας από έναν ή περισσότερους επιχειρηματίες με σκοπό η εταιρεία να λειτουργήσει ως μηχανισμός απορρόφησης των τυχόν δυσμενών συνεπειών της επιχειρηματικής δραστηριότητάς τους, αφού τον σκοπό ακριβώς αυτό προορίστηκε να εξυπηρετεί η κεφαλαιουχική εταιρεία. Επίσης, η θέση κατά μέρος της νομικής προσωπικότητας νομίμως συσταθείσας και λειτουργούσας ανώνυμης εταιρείας δεν δικαιολογείται μόνο από την ταύτιση των συμφερόντων της εταιρείας προς τα αυτά του κύριου μετόχου ή από τη συστηματική παροχή εγγυήσεων του προσώπου αυτού για λογαριασμό της εταιρείας ή τέλος από την εμφάνιση τούτου ως του ουσιαστικού φορέα της επιχείρησης με καθοριστική συμβολή στη λήψη των εταιρικών αποφάσεων. Συνεπώς, δεν ενεργούν αθέμιτα οι επιχειρηματίες που επιλέγουν κάποιον από τους προσφερόμενους τύπους της κεφαλαιουχικής εταιρείας για να θωρακίσουν με τα πλεονεκτήματα, που αυτός προσφέρει, την επιχειρηματική δραστηριότητά τους, γι' αυτό και δεν δικαιολογείται η ταύτισή τους με την εταιρεία και η μεταφορά έτσι στους ίδιους της ευθύνης που βαρύνει το νομικό πρόσωπο της εταιρείας.

Η αρχή αυτή της οικονομικής αυτοτέλειας και ευθύνης του νομικού προσώπου της εταιρείας έναντι των μετόχων ή των εταίρων υποχωρεί όμως όταν η επίκληση της διαφορετικής προσωπικότητας χρησιμεύει για να νομιμοποιηθεί αποτέλεσμα **αντίθετο προς τους κανόνες της καλής πίστης**, δηλαδή όταν γίνεται κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας με την έννοια ότι οι φερόμενες ως πράξεις της εταιρείας είναι στην πραγματικότητα πράξεις του κυρίαρχου μετόχου ή εταίρου της που σκόπιμα παραλλάσσονται και αντιστρόφως οι πράξεις του φυσικού προσώπου συνέχονται με την εταιρεία από την οποία αθέμιτα επιχειρείται να αποκοπούν²⁸. Η μορφή αυτή κατάχρησης του θεσμού της εταιρείας εκδηλώνεται κυρίως στις περιπτώσεις που ο κυρίαρχος μέτοχος ή εταίρος χρησιμοποιεί τη νομική προσωπικότητα της εταιρείας για να καταστρατηγήσει τον νόμο ή για να προκαλέσει δολίως ζημιά σε τρίτον ή για να αποφύγει την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ως κύρωση επιβαλλόμενη προς

---

²⁸ Ι. Κατράς, Αγωγές, Αιτήσεις και Ενστάσεις Γενικών Αρχών Αστικού Κώδικα, 2015, § 53, σ. 783

αποφυγή της κατάχρησης προβάλλει η άρση ή η κάμψη της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας και η μετακύλιση από την εταιρεία στους μετόχους ή εταίρους των συνεπειών που την αφορούν ή αντιστρόφως ή μετακύλιση των αντίστοιχων συνεπειών από τους μετόχους ή εταίρους στην εταιρεία²⁹.

Το γεγονός δε ότι ένας επιχειρηματίας διοχετεύει την επιχειρηματική του δραστηριότητα σε μια κεφαλαιουχική ΑΕ ή ΕΠΕ ή ναυτική εταιρεία, οι οποίες προσφέρουν σ' αυτόν το πλεονέκτημα του περιορισμού του επιχειρηματικού κινδύνου μόνο στα κεφάλαια της εταιρείας, δεν δικαιολογεί την ταύτιση του επιχειρηματία αυτού με την εταιρεία και τη μεταφορά στον ίδιο της ευθύνης που βαρύνει το νομικό πρόσωπο της εταιρείας. Ειδικότερα, το δίκαιο προσέφερε στον επιχειρηματία αυτόν τους σχετικούς εταιρικούς τύπους για να μπορεί ακριβώς αυτός να απολαμβάνει τα πλεονεκτήματά τους. Και όταν ο επιχειρηματίας αξιοποιεί τους εταιρικούς αυτούς τύπους δεν ενεργεί αθέμιτα για να υποστεί ως κύρωση τη μεταφορά στον ίδιο της ευθύνης που βαρύνει το νομικό πρόσωπο της εταιρείας³⁰.

Διαφορετικά βέβαια έχει το ζήτημα αν αποδειχθεί ότι οι εταιρείες αυτές:

- είναι εικονικές
- χρησιμοποιήθηκαν ως παρένθετο πρόσωπο, με την έννοια της κάλυψης υποκρυπτόμενου προσώπου και
- δεν έχουν αναπτύξει καθόλου συναλλακτική οργάνωση και δράση ή επιχειρηματική δραστηριότητα και ότι στην πραγματικότητα τη νομή του πλοίου και τη ναυτιλιακή επιχείρηση ασκεί ο ως άνω επιχειρηματίας για λογαριασμό του, πράγμα το οποίο συμβαίνει ιδίως, όταν συμβάλλεται στο δικό του όνομα και αναλαμβάνει προσωπικά και απεριόριστα τον επιχειρηματικό κίνδυνο.

Ειδικότερα, η εταιρεία ως σύνολο έννομων σχέσεων και καταστάσεων, που διέπονται από ορισμένο πλέγμα κανόνων δικαίου με τη μορφή αυτοτελούς ενότητας, υπηρετεί κοινωνικό σκοπό. Στην ένωση προσώπων το δίκαιο εξασφαλίζει αυθύπαρκτη στον χώρο και συνεχή στον χρόνο οντότητα, ενώ διακρίνει απολύτως αυτήν από τα

---

²⁹ ΑΠ 149/2013

³⁰ ΟΛΑΠ 5/1996

πρόσωπα που την αποτελούν. Μεταξύ των βασικών συνεπειών της νομικής προσωπικότητας είναι η ικανότητα δικαίου την οποία αποκτά το νομικό πρόσωπο, η ικανότητα δηλαδή να είναι αυτό, φορέας περιουσίας χωρισμένης από τις περιουσίες των μελών του, από την οποία απορρέει περαιτέρω και η ικανότητα ευθύνης, και δη αποκλειστικής, που σημαίνει διακριτής από την ευθύνη των μελών του νομικού προσώπου, με πρακτική συνέπεια να είναι υπέγγυα στους εταιρικούς δανειστές μόνο η περιουσία του νομικού προσώπου και όχι η περιουσία των μελών του³¹. Το γεγονός όμως ότι ένας επιχειρηματίας διοχετεύει την επιχειρηματική του δραστηριότητα σε μία κεφαλαιουχική εταιρεία, ανώνυμη, ή ναυτική, ή περιορισμένης ευθύνης, δεν δικαιολογεί αυτό καθ' εαυτό, όπως προαναφέρθηκε, την ταύτιση του επιχειρηματία αυτού με την εταιρεία και τη μεταφορά στον ίδιο της ευθύνης που βαρύνει το νομικό πρόσωπο της εταιρείας.

Προκειμένου να υποστεί τις συνέπειες αυτές πρέπει να συντρέχουν, να προτείνονται και ν' αποδεικνύονται συγκεκριμένα περιστατικά, τα οποία να μαρτυρούν ότι έγινε κακή χρήση των εταιρικών τύπων, ακριβέστερα ότι έγινε κατάχρηση της νομικής προσωπικότητάς τους, ειδικότερα στην περίπτωση κατά την οποία η επίκληση αυτής και του χωρισμού που αυτή συνεπάγεται, παρίσταται είτε ως κατάχρηση της εταιρικής σχέσης ως θεσμού άσκησης επαγγελματικής-επιχειρηματικής δράσης στο πεδίο της εφαρμογής του Συνταγματικού Δικαίου (άρθρα 5 § 1, 12 §§ 1, 3 και 25 § 1γ Συντ.), είτε ως κατάχρηση δικαιώματος κατ' άρθρ. 281 ΑΚ, με την έννοια ότι οι φερόμενες ως πράξεις της εταιρείας αποτελούν στην πραγματικότητα πράξεις του κυρίαρχου μετόχου ή εταίρου της, οι οποίες σκοπίμως παραλλάσσονται και αντιστρόφως οι πράξεις του φυσικού προσώπου συνέχονται προς την εταιρεία από την οποία αθεμίτως επιχειρούν ν' αποκοπούν. Ο κανόνας αυτός απορρέει από τη θεωρία της παραμέρισης της νομικής προσωπικότητας ή άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου ή ακόμη της ταύτισης του νομικού προσώπου με τον υποκείμενο οργανισμό του.

δ. Ενδεικτικά κριτήρια καταχρηστικής συμπεριφοράς

Σύμφωνα λοιπόν με τα ανωτέρω αναλυτικά εκτιθέμενα, η κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας υπάρχει όταν ο κυρίαρχος εταίρος χρησιμοποιεί τη νομική

---

³¹ Ι. Κατράς, Αγωγές, Αιτήσεις και Ενστάσεις Γενικών Αρχών Αστικού Κώδικα, 2015, § 53, σ. 784

προσωπικότητα για να καταστρατηγήσει τον νόμο ή για να προκαλέσει δολίως ζημία σε τρίτο δανειστή ή για να αποφύγει την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του.³²

Ενδεικτικά και σε συνέχεια μιας ενδελεχούς επισκόπησης της ελληνικής νομολογίας και των αποφάσεων του Αρείου Πάγου, προκύπτει ότι κριτήρια μιας τέτοιας καταχρήσεως αποτελούν:

- η ανεπαρκής χρηματοδότηση (υποκεφαλαιοδότηση) μιας εταιρείας, σε αντίθεση με προηγούμενη συμπεριφορά του μοναδικού ή κυρίου μετόχου της,
- η αποφυγή παροχής εγγυήσεων από τον τελευταίο, υπέρ του νομικού προσώπου, παρά την προηγούμενη αντίθετη πρακτική του³³, όπως επίσης και
- η σύγχυση της εταιρικής με την ατομική περιουσία του μοναδικού ή κυρίου μετόχου³⁴ κατά τρόπο μόνιμο και συστηματικό—και πάντως όχι περιστασιακώς— με αποτέλεσμα να καθίσταται ανέφικτη η διαπίστωση αν τα επίδικα περιουσιακά στοιχεία ανήκουν στην εταιρική ή στην ατομική περιουσία του μοναδικού ή κύριου μετόχου³⁵.

Σε κάθε όμως περίπτωση, ο καταλογισμός ευθύνης σε μέλος του νομικού προσώπου προϋποθέτει οπωσδήποτε ότι το συγκεκριμένο μέλος έχει τον απόλυτο και απεριόριστο έλεγχο του νομικού προσώπου μέσω της κατοχής του συνόλου ή τουλάχιστον της **μεγάλης πλειοψηφίας** των εταιρικών μεριδίων ή των μετοχών του³⁶, η οποία του επιτρέπει να ελέγχει και να κατευθύνει τις αποφάσεις του για την επίτευξη αποτελεσμάτων που—υπό τις συγκεκριμένες κάθε φορά περιστάσεις— αποδοκιμάζονται από το δίκαιο, η δε σύγχυση περιουσιών ή η εκ δόλου πρόκληση ζημίας σε τρίτους διαπιστώνεται αντικειμενικά³⁷.

Είναι, επομένως, προφανές ότι δεν συνιστά καταχρηστική συμπεριφορά η επιλογή μιας κεφαλαιουχικής εταιρείας για την άσκηση μέσω αυτής επιχειρηματικής δραστηριότητας, ώστε να λειτουργήσει αυτή ως μηχανισμός περιορισμού του

³² ΑΠ 618/2015, ΑΠ 689/2013

³³ ΟλομΑΠ 2/2013, ανωτ.· ΑΠ 618/2015, ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 5/2009, Αρμ 2009. 1885· ΑΠ 11/2009, ΝΟΜΟΣ.

³⁴ ΟλομΑΠ 2/2013, ανωτ.· ΑΠ 537/2016, ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1910/2009, ΕφΑΔ 2010. 913, παρατ. Ρήγα.

³⁵ Μικρουλέα, Σχέση μητρικής-θυγατρικής. Δεσμευτικές εντολές και ζητήματα ευθύνης, στον τόμο Οι Όμιλοι Επιχειρήσεων, Πρακτικά του 26ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, 2017, σ. 147, 187.

³⁶ Βλ. ΟλομΑΠ 2/2013, ανωτ.: «[...] Η μορφή αυτή κατάχρησης του θεσμού της εταιρείας εκδηλώνεται κυρίως στις περιπτώσεις που ο κυρίαρχος μέτοχος ή εταίρος χρησιμοποιεί τη νομική προσωπικότητα για να καταστρατηγήσει τον νόμο [...]».

³⁷ Διεξοδικά Ρούσσος, ανωτ. σ. 338επ, 349.

επιχειρηματικού κινδύνου ή απορροφήσεως των τυχόν δυσμενών συνεπειών της επιχειρηματικής δραστηριότητας, αφού ακριβώς τον σκοπό αυτόν εξυπηρετούν οι κεφαλαιουχικές εταιρείες³⁸. Εξ άλλου, οι κεφαλαιουχικές εταιρίες αποτελούν κατ' εξοχήν αυτόνομη και πρωτογενή πηγή παραγωγής κοινωνικού πλούτου, ώστε οποιαδήποτε διευκόλυνση της ευχέρειας παραμερισμού της νομικής προσωπικότητας να αντιστρατεύεται τη θεμελιώδη αυτή νομοθετική επιλογή.

Σημειωτέων δε ότι το στοιχείο της ανεπαρκούς χρηματοδότησης της εταιρείας από τον κυρίαρχο εταίρο αυτής, το οποίο είναι εφικτό να δημιουργήσει κινδύνους γενικεύσεων, οι οποίοι και υποσκάπτουν τα θεμέλια του θεσμού των νομικών προσώπων και το οποίο υιοθέτησε ο Άρειος Πάγος³⁹ αποτελεί ένα κριτήριο, το οποίο από μόνο του δεν συνιστά στοιχείο καταχρήσεως του θεσμού της νομικής προσωπικότητας. Όπως ορθά υπογραμμίζεται⁴⁰, η αυτοτέλεια και η έλλειψη προσωπικής ευθύνης για τα χρέη της κεφαλαιουχικής εταιρείας θεσμοθετήθηκε και ισχύει ακριβώς για την περίπτωση της δυσμενούς πορείας της επιχειρήσεως.

ε. Η προβληματική του άρθρου 281 του Αστικού Κώδικα

Εν κατακλείδι, η ανωτέρω καταχρηστική συμπεριφορά εκδηλώνεται ως κατάχρηση θεσμών (Institutions missbrauch) και αντιμετωπίζεται *grosso modo* ως προς τις προϋποθέσεις και ιδίως ως προς τις έννομες συνέπειές της, με την (ανάλογη) εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ⁴¹. Όπως είναι φυσικό, είναι αρκετά δύσκολο να καθοριστούν εξαρχής ενιαία και αντικειμενικά κριτήρια, με την βοήθεια και την συνδρομή των οποίων θα διαπιστώνεται η κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας. Η χρησιμοποίηση και επιστράτευση του άρθρου 281 ΑΚ, από μόνη της, αδυνατεί στο σύνολο και ένεκα της γενικότητας της διατύπωσής που περιλαμβάνει, να στηρίξει την θεμελίωση και εγκαθίδρυση των περιπτώσεων εφαρμογής της της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου⁴². Για τον λόγο αυτό απαιτείται, **η διαμόρφωση σταθερών κατευθυντήριων**

³⁸ ΟλομΑΠ 2/2013, ανωτ.· ΑΠ 330/2010, ΧρΙΔ 2011. 207.

³⁹ ΟλομΑΠ 2/2013, ανωτ.· βλ. ήδη ΑΠ 5/2009, Αρμ 2009. 1885, 1887 Ι/Π· ΑΠ 537/2016, ΝΟΜΟΣ· ΕφΠερ 348/2006, ΝοΒ 2006. 246.

⁴⁰ Ρούσσος, ανωτ. σ. 347επ· ο ίδιος, ΕφΑΔ 2013. 319 Π· Ελευθεριάδης, ΔΕΕ 2013. 326επ· βλ. όμως και Φίλιο, ΕΛΛΔνη 2013. 988επ.

⁴¹ Ρητά: ΟλομΑΠ 2/2013, ανωτ· ΑΠ 149/2013, ΔΕΕ 2013. 964· βλ. και Καραση, Η κατάχρηση θεσμού στο ιδιωτικό δίκαιο, Μελέτες γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικαίου ΙΙ, 2002, σ. 629επ, 638επ.

⁴² Ρούσσος, ανωτ. σ. 340.

αρχών, ώστε να είναι προβλέψιμη και συνάμα ανιχνεύσιμη – τουλάχιστον σε ένα ικανοποιητικό βαθμό- και να διευκολύνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ⁴³. Διαφορετικά, εντοπίζεται ο μεγάλος για την συναλλακτική ζωή κίνδυνος, ήτοι αυτός της ανασφάλειας του δικαίου⁴⁴

Από μια επισκόπηση της έως τώρα νομολογιακής πρακτικής, προκύπτει εμφανώς ότι η ίδια η νομολογία συχνά αμφιταλαντεύεται και αντιμετωπίζει με επιφυλακτικότητα, σύνεση και περίσκεψη, την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και την αποδέχεται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ήτοι όταν υφίσταται τρανή απόδειξη – αντικειμενικά και ανενδοίαστα- η κατάχρηση⁴⁵. Σε κάθε περίπτωση, όπως ρητά αναφέρουμε και ανωτέρω, η προσφυγή στην άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και ιδίως της ανώνυμης εταιρείας αποτελεί εξαιρετικό δίκαιο και ως εκ τούτου θα πρέπει να εφαρμόζεται με μεγάλη φειδώ και κατά βάση όταν εντοπίζεται με βεβαιότητα η συνδρομή ιδιαίτερων και σοβαρών ή εξαιρετικών περιστάσεων⁴⁶. Και τούτο καθόσον ιδίως στην περίπτωση της ανώνυμης εταιρείας, είχε εισαχθεί εξαίρεση από την θεμελιώδη αρχή του εταιρικού δικαίου, σύμφωνα με την οποία για τα χρέη της ανώνυμης εταιρείας ευθύνεται μόνον η ίδια με την περιουσία της (ν. 2190/1920 όπως εν συνεχεία αντικαταστάθηκε από τον ν. 4548/2018 - αρ. 1 παρ. 1).

III. ΔΙΚΑΙΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΡΣΗΣ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ

Το ζήτημα της άρσης της αυτοτέλειας της νομικής προσωπικότητας έχει τύχει πλούσιας και εμπειριστατωμένης θεωρητικής και ιδίως νομολογιακής επεξεργασίας κυρίως στις Η.Π.Α. και την Γερμανία καταρχήν, μεταγενέστερα δε στην Γαλλία, την Ελβετία, την Αγγλία και την Ιταλία κλπ. Ειδικότερα:

---

⁴³ Ρούσσοσ, ΕφΑΔ 2013. 313 Π.

⁴⁴ Μάρκου, ΕΕμπΔ 2003. 257, 286-287.

⁴⁵ Βλ. και Απαλαγάκη, Δεδικασμένο και εκτελεστότητα στα νομικά πρόσωπα και στα μέλη τους, 2001, σ. 178επ, 182.

⁴⁶ ΕφΠειρ 473/2011, ΔΒΕ 2012. 661· Βασιλακάκης, ΕΠολΔ 2010. 31 Ι, 32 Π μ.π.π· Μήτσου, σε Αντανόπουλο/Μούζουλα, ΑΕ, τόμ. Ι, 2013, άρθ. 1 αριθ. 59.

α. Νομολογιακή επισκόπηση στις Η.Π.Α

Ξεκινώντας από τις Η.Π.Α. η νομολογία, χωρίς να έχει ακόμη διαμορφώσει αυστηρά κριτήρια για τον παραμερισμό της νομικής προσωπικότητας, των κεφαλαιουχικών εταιρειών (corporation) διερευνά κάθε συγκεκριμένη περίπτωση σε δύο στάδια (two prong test). Στο πρώτο στάδιο γίνεται επισκόπηση υπό την έννοια της παράλειψης επιβαλλόμενων εταιρικών διατυπώσεων αυτό που ονομάζεται «formalities requirement», ήτοι εάν η ανάμιξη και η ταύτιση εταιρικής και προσωπικής περιουσίας του μετόχου έχει επέλθει σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην δικαιολογεί την αρχή του περιουσιακού χωρισμού. Σε δεύτερο στάδιο εξετάζεται το λεγόμενο «fairness requirement», ήτοι μελετάται αν με βάση την διαμορφωθείσα κατάσταση στην αρχή του χωρισμού θα επέρχονταν ανεπιεική αποτελέσματα.

Έχοντας λοιπόν αυτά τα δύο δεδομένα, η νομολογία στις Η.Π.Α προχωρά στην άρση της νομικής αυτοτέλειας της εταιρείας και στην κατάφαση της ευθύνης των μετόχων της έναντι τρίτων για το σύνολο των εταιρικών υποχρεώσεων. Περαιτέρω, ως επιπλέον κριτήρια, τα οποία και συμβάλλουν επηρεάζοντας θετικά την εν λόγω απόφαση, εξετάζονται συνήθως: **α.** η ανάμειξη και ταύτιση εταιρικής και ατομικής (του μετόχου) περιουσίας, **β.** η ταυτότητα διοικήσεων σε δυο εταιρείες, **γ.** η ανεπαρκής κεφαλαιοδότηση (υποκεφαλαιοδότηση) της εταιρείας και τέλος **δ.** η απασχόληση εταιρικού προσωπικού στην ατομική επιχείρηση του μετόχου.

Ειδικότερα, στην περίπτωση των κεφαλαιουχικών εταιρειών στις οποίες οι μετοχές βρίσκονται στα χέρια ενός ή μικρού αριθμού μετόχων (closely held corporation), όπως οι μονοπρόσωπες (one man) ή οικογενειακές (family) εταιρείες, τα δικαστήρια εξετάζουν τη συμμόρφωση με δύο κυρίως προϋποθέσεις:

- αν οι επιχειρηματικές εργασίες/συναλλαγές διεξάγονται σε εταιρική ή ατομική βάση, και
- αν η επιχείρηση στηρίζεται σε επαρκή οικονομική βάση.

Είναι δε κατανοητός ο λόγος που τα δικαστήρια στις Η.Π.Α προβαίνουν στην εξέταση των εν λόγω, ιδίως αν αντιληφθεί κανείς το γεγονός ότι ο μέτοχος που αρνείται και σε κάθε περίπτωση δεν δύναται να διαχωρίσει τις ατομικές από τις εταιρικές του υποθέσεις σε

οικονομικό επίπεδο και όχι μόνο, δεν είναι δυνατόν να ζητά από το δικαστήριο να πραγματοποιήσει το ίδιο, όσα εκείνος δεν κατόρθωσε να κάνει ενώ παράλληλα είναι άκρως φυσιολογικό να απαιτείται επαρκής οικονομική βάση σαν μέρος του τιμήματος για το προνόμιο της περιορισμένης ευθύνης που απολαμβάνει ο μέτοχος.

Τα ως άνω κριτήρια και οι εν λόγω προϋποθέσεις, εφαρμόζονται και στις περιπτώσεις των συνδεδεμένων επιχειρήσεων όπου μία σειρά από θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί, καταφάσκουν την ευθύνη της μητρικής εταιρείας για τις υποχρεώσεις της θυγατρικής της στο πλαίσιο του ομίλου επιχειρήσεων. Ειδικότερα:

- Πρώτον, έχει διατυπωθεί η **θεωρία της χρησιμοποίησης της θυγατρικής ως εργαλείου από την μητρική** (Instrumentality Doctrine). Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, ο υπερβολικός έλεγχος αλλά και η πλημμελής ή ανήθικη συμπεριφορά της μητρικής απέναντι στην θυγατρική της έχει ως αποτέλεσμα την θεμελίωση της ευθύνης της μητρικής για τις υποχρεώσεις της θυγατρικής της.
- Δεύτερον, έχει διατυπωθεί η θεωρία του **«alter ego»**, σύμφωνα με την οποία θεωρείται ότι η θυγατρική εταιρεία αποτελεί το «alter ego» της μητρικής και εφαρμόζεται όταν διαπιστώνεται τέτοια ενότητα ιδιοκτησιακών συμφερόντων ώστε οι δύο αυτές επιχειρήσεις που απαρτίζουν τον όμιλο να μην εμφανίζονται πλέον προς τα έξω ως χωριστά νομικά πρόσωπα, η δε συνέχιση της πρακτικής αυτής είναι εφικτό να οδηγήσει σε ανεπιεική αποτελέσματα.
- Τρίτον, ανάλογου περιεχομένου είναι και οι θεωρίες της **ταυτότητας** (Identity Doctrine) και της **αντιπροσωπείας** (Agency Doctrine).
- Τέλος, σύμφωνα με την θεωρία της **«Misrepresentation»**, η ευθύνη της μητρικής θεμελιώνεται σε πολύ τρανταχτά και εξόφθαλμα περιστατικά όπως για παράδειγμα στην χρησιμοποίηση ίδιας επωνυμίας από τις επιχειρήσεις του ομίλου ώστε να δημιουργείται στους τρίτους η εντύπωση ότι αναφερόμαστε στο ίδιο πρόσωπο, ώστε κατά τις περιστάσεις θα ήταν όλως καταχρηστικό και κυρίως αντίθετο προς τις αρχές της καλής πίστης

και των χρηστών ηθών να αρνηθεί η μητρική την ευθύνη της για αποζημίωση⁴⁷.

Κατά τα ανωτέρω λοιπόν, τα δικαστήρια στις Η.Π.Α κατά κανόνα αναγνωρίζουν την αυτοτέλεια των αποτελούντων έναν όμιλο, συνδεδεμένων επιχειρήσεων, με εξαίρεση όταν:

- ❖ οι επιχειρηματικές εργασίες/συναλλαγές, περιουσία, υπάλληλοι, τραπεζικοί και λοιποί λογαριασμοί και αρχεία των συνδεδεμένων επιχειρήσεων αναμειγνύονται.
- ❖ οι εταιρικές διατυπώσεις που επιβάλλονται σε καθεμία συνδεδεμένη επιχείρηση δεν τηρούνται.
- ❖ παρατηρείται η ανεπαρκής χρηματοδότηση της θυγατρικής επιχείρησης ώστε να μην είναι σε θέση να ανταπεξέλθει στις απαιτούμενες αναφορικά με το μέγεθος και τον χαρακτήρα της υποχρεώσεις της, και τούτο ένεκα της ανεπαρκούς αρχικά κεφαλαιοδότησης, είτε και της αποστέρησης των κερδών της σε τέτοιο βαθμό ώστε να βρίσκεται σε κατάσταση οικονομικής εξάρτησης.
- ❖ παρατηρείται τόσο έντονη ταύτιση των συνδεδεμένων επιχειρήσεων μεταξύ τους και αντίστοιχη οικονομική ενότητα, με αποτέλεσμα να προκαλείται προς τους τρίτους η εντύπωση ότι πρόκειται για μια εταιρεία και όχι για ξεχωριστές
- ❖ η πολιτική, η οποία και ακολουθείται από τις συνδεδεμένες επιχειρήσεις ενός ομίλου, δεν έχει ως στόχο και δεν προσανατολίζεται στην εξυπηρέτηση κατά κύριο λόγο των δικών τους μεμονομένων συμφερόντων, αλλά κυρίως στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της εξουσιάζουσας, ήτοι της μητρικής επιχείρησης.

β. Νομολογιακή επισκόπηση στην Αγγλία

Στην **Αγγλία** η νομολογία δείχνει να είναι αρκετά συντηρητική και επιφυλακτική, ακολουθώντας τον κανόνα που καθιερώθηκε το 1897 από το House of Lords με την γνωστή απόφαση *Salomon v. Salomon and Co.* (H. L.1987, A. C. 22, L J. Ch. 35) που αποτελεί ακόμα και σήμερα τον ακρογωνιαίο λίθο του εταιρικού δικαίου. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο κανόνα, η νομολογία εμμένει να υποστηρίζει τον αυστηρό διαχωρισμό του νομικού προσώπου από τα μέλη του.

---

⁴⁷ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 2

Ωστόσο, όπως σε όλους τους κανόνες υπάρχουν και εντοπίζονται εξαιρέσεις, έτσι και εν προκειμένω, τα δικαστήρια της Αγγλίας δέχονται την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, κατ' εξαίρεση όταν εντοπίζουν:

- ❖ ότι η νομική προσωπικότητα χρησιμοποιείται κατάφωρα από τον μέτοχο/εταίρο αυτού ως πρόσχημα με στόχο δόλιες και αθέμιτες ενέργειες
- ❖ ότι ασκείται υπερβολικός έλεγχος στη θυγατρική από την μητρική επιχείρηση
- ❖ ότι παραβιάζονται φορολογικές ή άλλες με χαρακτήρα κανόνων δημόσιας τάξης, διατάξεις⁴⁸.

Είναι εμφανές βέβαια ότι οι σχετικές αποφάσεις εκτιμούν τις εκάστοτε περιπτώσεις δίνοντας παράλληλα αντίστοιχη προτεραιότητα στην οικονομική πραγματικότητα και στην απονομή ουσιαστικής δικαιοσύνης, συνεκτιμώντας το σύνολο των δεδομένων που έχουν στην διάθεσή τους.

Ενδεικτικά, μια από τις σημαντικότερες υποθέσεις που πραγματεύεται το ζήτημα της άρσης της νομικής αυτοτέλειας της εταιρείας είναι η D.H.N. Food Distributors Ltd v. Tower Hamlets London Borough Council (Court of Appeal 1976. 3 All England Law Reports, 462). Στον χώρο του φορολογικού δικαίου αναφέρονται δύο αποφάσεις όπου σημειώθηκε άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου της θυγατρικής σε βάρος του ομίλου, ήτοι η Fireston Tyre and Rubber Co. v. Lewellin (House of Lords, 1957, 1 All E.R. 561) και η Littlewoods Stores v. I.R.C. (Court of Appeal, 1969, 3 All E.R., 855).

Ο Lord Denning χαρακτηριστικά επισημαίνει: *«Αρνόμαι να θεωρήσω τη θυγατρική ως μια χωριστή και ανεξάρτητη οντότητα. Ο κανόνας που διακηρύχθηκε στην υπόθεση Salomon v. Salomon and Co. πρέπει να εφαρμοσθεί πολύ προσεκτικά. Συχνά θεωρείται ότι ένα πέπλο καλύπτει τη νομική προσωπικότητα της εταιρείας πίσω από την οποία τα δικαστήρια δεν μπορούν να δουν. Αλλά αυτό δεν είναι αλήθεια. Τα δικαστήρια μπορούν και συχνά αίρουν το πέπλο. Μπορούν και συχνά το κάνουν και βγάζουν τη μάσκα. Ψάχνουν να δουν τι πραγματικά βρίσκεται πίσω. Η νομοθεσία έχει δείξει το δρόμο με τους λογαριασμούς των ομίλων. Και τα δικαστήρια πρέπει να κάνουν το ίδιο. Έχω τη γνώμη ότι θα έπρεπε να θεωρήσουμε τη θυγατρική ως αυτό που πράγματι είναι - μία εξ ολοκλήρου ελεγχόμενη*

---

⁴⁸ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 3

θυγατρική των φορολογουμένων. Στην πραγματικότητα είναι δημιούργημα, μαριονέττα των φορολογουμένων και τέτοια ακριβώς θα έπρεπε να είναι και η νομική της μεταχείριση».⁴⁹

γ. Νομολογιακή επισκόπηση στην Γαλλία

Στην Γαλλία το ζήτημα της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου εξετάζεται και αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο της κατάχρησης της νομικής προσωπικότητας, ενώ υφίσταται πρόβλεψη ειδικών διατάξεων στην γαλλική νομοθεσία αναφορικά με το ζήτημα της ανεπαρκούς κεφαλαιοδότησης μιας θυγατρικής από την μητρική της εταιρεία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απόφαση του Εφετείου της Aix-en-Provence που εξεδόθη στις 19.2.1988, όπου το Δικαστήριο αναφερόμενο σε ελληνική ναυτιλιακή επιχείρηση, χαρακτήρισε το σύνολο των ναυτιλιακών εταιριών, που εκμεταλλεύονταν ένα μοναδικό πλοίο, ως *montage juridique* (νομική ρύθμιση), δεχόμενο ότι όλες οι εταιρείες αποτελούσαν μια ενιαία οικονομική ενότητα. Για να καταλήξει δε στο συγκεκριμένο συμπέρασμα, προέβη σε άρση του νομικού πέπλου της νομικής προσωπικότητας όλων των εμπλεκόμενων εταιριών, διαπιστώνοντας εν τέλει ότι στην διοίκηση όλων των εταιριών βρισκόταν τα ίδια ακριβώς πρόσωπα, με τα ίδια κεφάλαια ενώ παράλληλα τα γραφεία τους βρίσκονταν στην ίδια έδρα χρησιμοποιώντας ακόμα και τα ίδια εμπορικά διακριτικά σήματα.⁵⁰

δ. Νομολογιακή επισκόπηση στην Ολλανδία

Στην Ολλανδία, η θεωρία της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου διαμορφώθηκε νομολογιακά με την απόφαση Osby⁵¹, σύμφωνα με την οποία ο μέτοχος που δραστηριοποιείται μέσω της εταιρίας οφείλει να λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα των δανειστών, ενώ η παράβαση αυτής της υποχρέωσης μπορεί να επιφέρει τη γένεση της ευθύνης του. Στην περίπτωση δε των συνδεδεμένων επιχειρήσεων, η επίκληση της αυτοτελούς προσωπικότητας μιας επιχείρησης κατά παράβαση της αρχής της καλής πίστης

⁴⁹ Χαρακτηριστικά αναφέρονται η υπόθεση Gervais (BGH, 1980, NJW 231) και η υπόθεση Tiefbau (107 BGHZ 7 1989).

⁵⁰ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 3

⁵¹ Υπόθεση Osby του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ολλανδίας (Hoge Raad) (HR, 25-09-1981, nr. 11721: Osby).

έχει κριθεί ότι επιφέρει ως συνέπεια την εις ολόκληρον ευθύνη των συνδεδεμένων επιχειρήσεων για τις οφειλές έναντι των δανειστών τους⁵².

ε. Νομολογιακή επισκόπηση στην Ιταλία

Σύμφωνα με τα όσα έχουν επικρατήσει στην Ιταλία από άποψη θεωρίας και νομολογίας, η αυτοτέλεια της νομικής προσωπικότητας της εταιρίας αίρεται κατ' εξαίρεση, όταν υπάρχει μόνο ένας μέτοχος και συντρέχουν συγκεκριμένα κριτήρια, όπως η μη καταβολή του συνόλου του κεφαλαίου της εταιρίας, η μη δημοσίευση του μονοπρόσωπου χαρακτήρα της, η πτώχευση της εταιρίας και η μη αποπληρωμή των δανείων και των συμβατικών υποχρεώσεών της, ενώ στην περίπτωση των ομίλων επιχειρήσεων κρίσιμος είναι ο παράγοντας της άσκησης ελέγχου της δραστηριότητας των άλλων εταιριών (θυγατρικών) και η πρόκληση ζημίας στους δανειστές τους.

Επομένως, παρατηρείται ότι η άρση γίνεται κυρίως με συνδρομή αντικειμενικών στοιχείων, χωρίς να γίνεται επίκληση του υποκειμενικού στοιχείου της πρόθεσης κατάχρησης του εταιρικού τύπου από το μέτοχο. Η ιταλική έννομη τάξη περιλαμβάνει διάταξη που προβλέπει ρητά την εις ολόκληρον και απεριόριστη ευθύνη του μοναδικού μετόχου της κεφαλαιουχικής εταιρίας σε περίπτωση αφερεγγυότητας (άρ. 2362 CC)⁵³.

στ. Νομολογιακή επισκόπηση στην Ισπανία

Κατά την νομολογία των ισπανικών δικαστηρίων ειδικά μετά το 1980, η αυτοτέλεια της εταιρίας αίρεται, όταν διαπιστωθεί κατάχρηση του εταιρικού τύπου μέσω της σύγχυσης της εταιρικής περιουσίας και της ατομικής περιουσίας του μετόχου και όταν η διαχείριση που προέρχεται από το μέτοχο οδηγεί σε ανεπαρκή χρηματοδότηση της εταιρίας⁵⁴.

ζ. Νομολογιακή επισκόπηση στο Βέλγιο

Η βελγική νομολογία έχει αναπτύξει τη θεωρία της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου της εταιρίας, όταν διαπιστώνεται ότι ο μέτοχος χρησιμοποιεί την εταιρία προκειμένου να απολαύσει τα πλεονεκτήματα που προσφέρει η αυτοτελής νομική

---

⁵² Vandekerckhove, *European Company Law*, 2007.191 επ. (192)

⁵³ Βλ. Σιδέρη, Προστασία μισθωτού, σ. 231, Δερμιτζάκη, Προβλήματα ευθύνης, σ. 99 επ.

⁵⁴ Siems/Cabrelli, *Comparative Company Law*, σ. 175-176

προσωπικότητα της εταιρίας και να αποφύγει την εκπλήρωση των συμβατικών υποχρεώσεων που ανέλαβε⁵⁵. Η άρση της αυτοτέλειας μπορεί να διαταχθεί και στο πλαίσιο της πτωχευτικής διαδικασίας, οπότε η πτώχευση επεκτείνεται και στον κρυπτόμενο μέτοχο, είτε πρόκειται για φυσικό πρόσωπο είτε πρόκειται για εταιρία που εντάσσεται σε όμιλο επιχειρήσεων⁵⁶. Εάν, μάλιστα, η εταιρία πτωχεύσει εντός τριών ετών από την ίδρυσή της, δεν απαιτείται η απόδειξη του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της υποκεφαλαιοδότησης και της πτώχευσης⁵⁷.

Συμπερασματικά, εξ όλων των ανωτέρω αναφερθέντων νομολογιακών προσεγγίσεων όπως αυτές έχουν κατά καιρούς διαμορφωθεί τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, συνάγεται το συμπέρασμα ότι παντού κυριαρχεί και λαμβάνεται ως ισχυρή νομική βάση και αντίστοιχα ως δεδομένο, ο σεβασμός της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου ενός εταιρικού σχηματισμού, είτε πρόκειται για μια εταιρεία είτε πρόκειται για έναν όμιλο όπου συμμετέχουν περισσότερες συνδεδεμένες μεταξύ τους επιχειρήσεις (μητρική – θυγατρικές) και μόνο κάτω από εξαιρετικές συνθήκες και ειδικές προϋποθέσεις γίνεται δεκτή η κάμψη της νομικής προσωπικότητας.

IV. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΑΚΥΡΩΤΙΚΟΥ

Στην Γερμανία το συγκεκριμένο ζήτημα και η θεωρητική προσέγγιση αυτού πέρασε από διάφορα στάδια, έχοντας ως βασικό οδηγό για την αντίστοιχη κρίση, τον σεβασμό απέναντι στο νομικό πρόσωπο και την αυτοτέλεια του, εφαρμόζοντας και επιβάλλοντας σε εξαιρετικές περιπτώσεις την άρση αυτής.

α. Κρατούσα άποψη νομολογίας Γερμανικού Ακυρωτικού

Ειδικότερα, το Γερμανικό Ακυρωτικό έως και το 1920, κινούνταν αυστηρά προς την κατεύθυνση της αρχής του χωρισμού νομικού προσώπου και των μελών του, τηρώντας την πιστά και απαρέγκλιτα. Πλην όμως εν έτη 1920, απεφάνθη για πρώτη φορά αρνητικά ως προς το χωρισμό της νομικής προσωπικότητας μιας εταιρείας περιορισμένης ευθύνης και του μοναδικού εταίρου της, ερειδόμενο στην άποψη ότι έκαστος δικαστής πριν από οποιαδήποτε νομική κατασκευή οφείλει να συνυπολογίζει και να συνεκτιμά την

⁵⁵ Vandekerckhove, *European Company Law*, 2007.191 επ. (192)

⁵⁶ Vandekerckhove, *European Company Law*, 2007.191 επ. (195).

⁵⁷ Βλ. Δερμιτζάκη, *Προβλήματα ευθύνης*, σ. 104 επ.

πραγματικότητα της ζωής και τη δύναμη των γεγονότων. Ειδικότερα, ως διατυπώθηκε από το Γερμανικό Ακυρωτικό, η νομική προσωπικότητα κάμπτεται:

- ❖ είτε στην περίπτωση που διαπιστώνεται κατάχρησή της
- ❖ είτε όταν κάτι τέτοιο επιβάλλεται ως συνέπεια του εφαρμοστέου εκάστοτε κανόνα δικαίου,
- ❖ είτε με την αναγνώριση ευθύνης όχι στα μέλη του νομικού προσώπου αλλά στα όργανα του ή στα μέλη του που δρουν de facto ως όργανα⁵⁸.

β. Πρόσφατη γερμανική νομολογία - Υποθέσεις Bremer Vulcan/ KBV/Trihotel

Η πρόσφατη γερμανική νομολογία⁵⁹ έχοντας συνειδητοποιήσει την αβεβαιότητα που συνδέεται με την προβληματική της κάμψης της νομικής προσωπικότητας, επιχείρησε να αξιοποιήσει την ειδική νομοθεσία που διέπει τους ομίλους ανωνύμων εταιρειών που δημιουργούνται με τη σύναψη «σύμβασης κυριαρχίας», εφαρμόζοντάς την αναλογικά στους λεγόμενους εν τοις πράγμασι (de facto) ομίλους. Οι εν λόγω όμιλοι επί της ουσίας χαρακτηρίζονται από διαρκή και έντονη επιρροή της μητρικής εταιρείας στην διοίκηση της θυγατρικής και κατά τούτο το Γερμανικό Ακυρωτικό από το 1985 μέχρι το 2001 δεχόταν την ευθύνη της μητρικής έναντι της θυγατρικής, για ζημιές που προκάλεσε στα συμφέροντά της.

i. Υπόθεση Bremer Vulcan⁶⁰

Η πρώτη στροφή στην Γερμανική νομολογία έγινε με την απόφαση Bremer Vulcan του Γερμανικού Ακυρωτικού που δημοσιεύθηκε την 17.9.2001. Η εταιρεία Bremer Vulcan Verlag AG ήταν ταυτόχρονα κυρίαρχη εταιρεία ενός ομίλου και μοναδικός μέτοχος μιας Ε.Π.Ε που διέθετε ένα ναυπηγείο στην Βαλτική και είχε λάβει σημαντικές επιχορηγήσεις από το κράτος. Πλην όμως αντί τα ποσά τα ποσά αυτά να διατηρούνται στα στοιχεία του ενεργητικού της Ε.Π.Ε, αυτά κατατέθηκαν στο κεντρικό ταμείο του ομίλου υπό τον έλεγχο

⁵⁸ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 4

⁵⁹ Βλ. σχετικά αντί άλλων Δ.Τζουγανάτου, Νεότερες αντιλήψεις για την ευθύνη των μετόχων ΑΕ: Αποχαιρετισμός της ευθύνης λόγω άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου; Πρακτικά 18ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου (2008) Συνδ. Ελλήν. Εμπορικόλογων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, 179 επ. με τις εκεί παραπομπές.

⁶⁰[showPdf.jsf;jsessionid=9ea7d0f130d50353cc5ac26f4890a2039e204169df85.e34Kaxil.c3eQc40LaxqMbN4Oa3q1.e0\(europa.eu\)](#)

της Bremer. Αργότερα, τόσο η Bremer, όσο και η Ε.Π.Ε κατάφεραν και κατέστησαν αφερέγγυες και εν συνεχεία τέθηκαν υπό εκκαθάριση. Ωστόσο, μια κρατική υπηρεσία (το Ομοσπονδιακό Ίδρυμα για ειδικές υποθέσεις που προέκυψαν από την Επανένωση), άσκησε αγωγή αποζημίωσης ύψους 9,7 εκ. μάρκων εναντίον των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της ευρισκόμενης υπό εκκαθάριση Bremer, καθόσον η τελευταία, εξαιτίας έλλειψης διαθέσιμων κεφαλαίων (ρευστότητας), αδυνατούσε να επιστρέψει στην εξαρτημένη Ε.Π.Ε μέρος από τα ίδια της κεφάλαια. Η αγωγή απορρίφθηκε και στους δύο βαθμούς δικαιοδοσίας, η ενάγουσα όμως επανήλθε ασκώντας αναίρεση ενώπιον του γερμανικού Ακυρωτικού.

Το Δικαστήριο, κατά παρέκκλιση από την μέχρι τότε κρατούσα άποψη, έκρινε ότι: *«η Ε.Π.Ε θα πρέπει να τύχει προστασίας στη βάση των αρχών της διατήρησης του εταιρικού κεφαλαίου και του δικαιώματος της εταιρείας να συνεχίζει να υφίσταται. Όσον αφορά την διατήρηση του εταιρικού της κεφαλαίου, ο νόμος περί Ε.Π.Ε (άρθρα 30 επ.), απαγορεύει, με προσωπική ευθύνη των διευθυντών της Ε.Π.Ε (άρθρο 43 εδ.2), την αποπληρωμή στους εταίρους εταιρικής περιουσίας, η οποία είναι απαραίτητη για τη διατήρηση του εταιρικού κεφαλαίου. Το δικαίωμα της εταιρείας να συνεχίσει να υφίσταται σημαίνει ότι ο μοναδικός ή κυρίαρχος εταίρος κατά τις επεμβάσεις του στην περιουσία και τις επιχειρηματικές προοπτικές της εταιρείας θα πρέπει να διαχειρίζεται κατάλληλα με τη δέουσα προσοχή και επιμέλεια τα κεφάλαια που έχει στη διάθεσή του. Παραβίαση της διαχειριστικής επιμέλειας υπάρχει όταν εξαιτίας της επέμβασης του μοναδικού εταίρου στην εταιρική περιουσία επέρχεται αδυναμία της εταιρείας να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις της. Καταφάσκειται λοιπόν η ευθύνη του μοναδικού εταίρου για τις υποχρεώσεις της εξαρτημένης απ' αυτόν εταιρείας, όταν η ικανότητα της εταιρείας για ικανοποίηση των δανειστών της δεν μπορεί να αποκατασταθεί με την επιστροφή του εταιρικού κεφαλαίου που αφαιρέθηκε απ' αυτήν».*

ii. Υπόθεση KBV⁶¹

Η θεωρία της αποκαλούμενης «καταστροφικής επέμβασης» εφαρμόστηκε για πρώτη φορά ολοκληρωμένα στην υπόθεση KBV, το 2002. Στην υπόθεση αυτή, ο ενάγων είχε συνάψει σύμβαση παροχής υπηρεσιών προς την εταιρεία KBV GmbH (KBV). Αφού

⁶¹ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικών Λόγων», σελ. 5

είχε πραγματοποιήσει τις υποχρεώσεις του σύμφωνα με τη σύμβαση, η KBV προέβη σε μια συναλλαγή με ένα τρίτο μέρος, L GmbH (L), η οποία είχε ως αποτέλεσμα να στερήσει από την KBV σημαντικό μέρος του ενεργητικού της. Αυτή η συναλλαγή πραγματοποιήθηκε από τον Α, ο οποίος ήταν ένας από τους δύο εταίρους της KBV, με τη συγκατάθεση και του Β, του άλλου εταίρου της KBV, ο οποίος ήταν και ο διαχειριστής της. Η διαδικασία πτώχευσης δεν κινήθηκε κατά της KBV λόγω έλλειψης στοιχείων του ενεργητικού της. Ο ενάγων άσκησε αγωγή, μεταξύ άλλων, και εναντίον των Α και Β. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι δύο εταίροι ήταν υποχρεωμένοι να αποζημιώσουν τον ενάγοντα για τη ζημία που υπέστη εξαιτίας της αδυναμίας της KBV να τον αποζημιώσει.

Η απόφαση του Δικαστηρίου βασίστηκε σε δύο ταυτόχρονα δογματικές βάσεις⁶².
Ειδικότερα:

- ❖ Η πρώτη ήταν η ευθύνη των εταίρων για τις αποκαλούμενες «καταστροφικές επεμβάσεις» τους στην περιουσία της εταιρείας. Τέτοια επέμβαση υπάρχει όταν οι εταίροι, με την αφαίρεση περιουσιακών στοιχείων της εταιρείας, προκαλούν ή επιδεινώνουν την αφερεγγυότητά της, με αποτέλεσμα η εταιρεία να μην είναι πλέον σε θέση να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της εξαιτίας της γενομένης επέμβασης στην περιουσία της. Σχετικά με την πρώτη βάση, το Δικαστήριο έκρινε ότι το προνόμιο της περιορισμένης ευθύνης, που χορηγείται στους εταίρους μιας εταιρείας προϋποθέτει ότι τα περιουσιακά στοιχεία της εταιρείας πρέπει να έχουν δεσμευτεί για την προνομιακή ικανοποίηση των πιστωτών της εταιρείας για όσο διάστημα η εταιρεία υπάρχει. Οι εταίροι έχουν πρόσβαση μόνο στο πλεόνασμα στα ταμεία της εταιρείας, δηλαδή σε περιουσιακά στοιχεία τα οποία δεν είναι απαραίτητα για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της εταιρείας. Η πράξη εκ μέρους των εταίρων να επέμβουν και να αφαιρέσουν περιουσιακά στοιχεία της εταιρείας χωρίς να λάβουν υπόψη την ικανότητα της εταιρείας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της συνιστά κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας και λόγο απώλειας του

---

⁶² Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 5

πλεονεκτήματος του περιορισμού της ευθύνης των εταίρων της με αποτέλεσμα την άρση της αυτοτέλειας της εταιρείας και επιβολή προσωπικής ευθύνης στους εταίρους της. Έτσι, σε περίπτωση που διαπιστωθεί αφερεγγυότητα της εταιρείας, οι εταιρικοί δανειστές, εφόσον δεν ικανοποιηθούν από την ίδια την εταιρεία, θα μπορούν να στραφούν κατά των εταίρων που συμμετείχαν στις «καταστροφικές επεμβάσεις» και να διεκδικήσουν αποζημίωση από αυτούς. Μόνο που η ευθύνη αυτή έχει «επικουρικό» χαρακτήρα σε σχέση με την ευθύνη της ίδιας της εταιρείας έναντι των εταιρικών δανειστών.

- ❖ Η δεύτερη βάση, ήταν η ευθύνη των εταίρων από αδικοπραξία, λόγω της εκ προθέσεως και αντίθετα προς τα χρηστά ήθη πρόκλησης ζημίας σύμφωνα με την § 826 BGB, του γερμανικού Αστικού Κώδικα. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι Α και Β, είχαν σκοπίμως και αντίθετα προς τα χρηστά ήθη βλάβει το συμφέρον του ενάγοντα, ο οποίος ήταν πιστωτής της εταιρείας, κατά κατάχρηση της νομικής προσωπικότητάς της⁶³.

iii. Υπόθεση Trihotel ⁶⁴

Το ίδιο Γερμανικό Ακυρωτικό, εν έτη 2007, προέβη σε δογματική αναμόρφωση της θεωρίας της «καταστροφικής επέμβασης» στην περιουσία της εταιρείας με την υπόθεση Trihotel. Ειδικότερα, μετακινήθηκε από το δίκαιο των εταιρειών στο δίκαιο των αδικοπραξιών αντικαθιστώντας την επικουρική εξωτερική ευθύνη των εταίρων με την ευθύνη για αποζημίωση της εταιρείας κατ' εφαρμογή της παραγράφου 826 του Γερμ.ΑΚ (η οποία αντιστοιχεί στο άρθρο 919 ΑΚ).

Στην υπόθεση Trihotel ο εναγόμενος ήταν αφενός διαχειριστής τριών (3) εταιρειών Ε.Π.Ε, τα μερίδια των οποίων κατείχαν η σύζυγος και η μητέρα του και αφετέρου κύριος ενός ξενοδοχείου το οποίο είχε εκμισθώσει σε μία Ε.Π.Ε. Όταν η μία από αυτές τις

⁶³ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 5

⁶⁴ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 6

εταιρείες και συγκεκριμένα η οφειλέτιδα, κηρύχθηκε αφερέγγυα, ο σύνδικος άσκησε αγωγή με την οποία ζητούσε από τον εναγόμενο την καταβολή προς την εταιρεία ποσού άνω των 1,4 εκατ. Μάρκων, ποσό το οποίο και αντιστοιχούσε σε απαιτήσεις τρίτων κατά της εταιρείας. Μια από τις βάσεις της αγωγής ήταν αυτή της «καταστροφικής επέμβασης» του εναγομένου στην περιουσία της εταιρείας, η οποία επήλθε επειδή ο εναγόμενος είχε πρόωρα καταγγείλει τη σχετική σύμβαση εκμίσθωσης προκειμένου να το εκμισθώσει περαιτέρω σε άλλη Ε.Π.Ε, η οποία με τη σειρά της είχε αναθέσει στην οφειλέτιδα την εκμετάλλευση του ξενοδοχείου έναντι συμμετοχής στα κέρδη. Έπειτα δε από δύο χρόνια, εντός των οποίων η οφειλέτιδα εταιρεία κατέγραψε πληθώρα σοβαρών ζημιών, η σύμβαση μίσθωσης καταγγέλθηκε, και η οφειλέτιδα υπέβαλε αίτηση κήρυξης της σε πτώχευση και η εκμετάλλευση του ξενοδοχείου ανατέθηκε σε άλλη εταιρεία (!).

Κατά τούτο, η αποζημιωτική ευθύνη των εταίρων λόγω της αντίθετης στην καλή πίστη και στα χρηστά ήθη πρόκλησης βλάβης αντί της επιβολής ευθύνης σε αυτούς λόγω άρσης αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, αποτέλεσε μια μεταστροφή και μετατόπιση του Ακυρωτικού η οποία έγινε αποδεκτή με ικανοποίηση στη γερμανική θεωρία, αφού αντικατέστησε μια νομική κατασκευή *praeter legem* με μια νομική βάση προβλεπόμενη στο θετικό δίκαιο.

Προκειμένου δε το Γερμανικό Ακυρωτικό να αιτιολογήσει την απομάκρυνσή του από την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, δέχεται ότι η επιβολή προσωπικής ευθύνης στους εταίρους λόγω κατάχρησης της νομικής προσωπικότητας χαρακτηρίζεται από «ανομοιογένεια» και «δογματική ασάφεια», όσον αφορά τις έννομες συνέπειές της, με αποτέλεσμα να δημιουργεί αβεβαιότητα και ανασφάλεια κατά την πρακτική εφαρμογή της. Στον αντίποδα όμως, η νέα αυτή προσέγγιση του δικαστηρίου ξεκαθαρίζει ότι η «καταστροφική επέμβαση» στην περιουσία της εταιρείας αντιμετωπίζεται ως μια περίπτωση εκ προθέσεως πρόκλησης ζημίας αντίθετης προς τα χρηστά ήθη που εξαρτάται από την υπαιτιότητα των εταίρων, μη συνιστώντας αυτοτελή βάση ευθύνης, άρα δεν πρόκειται για απεριόριστη ευθύνη που προκύπτει από την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου. Επιπροσθέτως, η ευθύνη των εταίρων είναι «εσωτερική», δηλαδή έναντι της εταιρείας και όχι έναντι των θιγόμενων από την αφερέγγυότητα λόγω καταστροφικής επέμβασης εταιρικών δανειστών. Και τούτο διότι η καταστροφική

επέμβαση των εταίρων (πρόκληση αφερεγγυότητας λόγω αφαίρεσης περιουσιακών στοιχείων) αφορά την εταιρεία, έναντι της οποίας γεννάται και η σχετική ευθύνη για αποζημίωση. Οι εταιρικοί δανειστές βλάπτονται έμμεσα, δηλαδή από το γεγονός ότι η οφειλέτιδά τους κατέστη αφερέγγυα. Συνεπώς, οι εταιρικοί δανειστές δεν μπορούν να στραφούν απευθείας κατά των εταίρων οι οποίοι με την συμπεριφορά τους προκάλεσαν ανήθικη ζημία στην εταιρική περιουσία.

γ. Το φαινόμενο της «Υποκεφαλαιοδότησης» / Υπόθεση Gamma⁶⁵

Ένα χρόνο περίπου μετά την απόφαση της Trihotel, το Ακυρωτικό βρέθηκε αντιμέτωπο με μία νέα περίπτωση καταστροφικής επέμβασης των εταίρων στην περιουσία της εταιρείας, υπό την μορφή της υποκεφαλαιοδότησής της.

Αρχικά, όταν αναφερόμαστε στην έννοια της «υποκεφαλαιοδότησης», εννοούμε την περίπτωση κατά την οποία τα ίδια κεφάλαια δεν επαρκούν για να ικανοποιήσουν τις μεσο- μακροπρόθεσμες χρηματοδοτικές ανάγκες όπως αυτές προκύπτουν μέσα από το είδος και την έκταση της επιδιωκόμενης και πραγματικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, αφού ληφθούν υπόψη και οι υπάρχουσες μέθοδοι χρηματοδότησης της εταιρείας και οι ανάγκες αυτές δεν μπορούν επίσης να καλυφθούν με πιστώσεις τρίτων.

Η υποκεφαλαιοδότηση εμφανίζεται με δύο μορφές:

- ❖ πρώτον ως πραγματική υποκεφαλαιοδότηση, ήτοι όταν η εταιρεία δεν έχει επαρκή κεφάλαια και η ανάγκη της αυτή για κεφάλαια δεν μπορεί να καλυφθεί ούτε με υποκατάστατα και
- ❖ δεύτερον ως ονομαστική υποκεφαλαιοδότηση όταν οι χρηματοδοτικές ανάγκες της εταιρείας καλύπτονται μεν αλλά από δάνεια ή ισοδύναμες προς αυτά παροχές των εταίρων ή τρίτων για τα οποία παρέχεται ασφάλεια και εγγύηση από τους εταίρους.

---

⁶⁵ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων», σελ. 10

Η χρηματοδότηση με εταιρικά δάνεια, συναντάται συχνά στην πράξη και κυρίως στις κεφαλαιουχικές εταιρείες με προσωπικά στοιχεία. Και τούτο γιατί εμφανίζει κάποια πολύ βασικά και σημαντικά πλεονεκτήματα, όπως την μεγαλύτερη ευελιξία σε σχέση με την αύξηση κεφαλαίου, το μικρότερο κόστος και τέλος συμβάλλει στο να διατηρηθεί το υφιστάμενο status quo στην εταιρεία περιορίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον επιχειρηματικό κίνδυνο, καθόσον τα δάνεια δεν υπόκεινται καταρχήν στον επιχειρηματικό κίνδυνο.

Ωστόσο, η χρηματοδότηση της εταιρείας με εταιρικά δάνεια είναι επικτό να προκαλέσει επίσης σοβαρούς κινδύνους στους δανειστές της εταιρείας, ιδίως όταν αυτή διέρχεται ή βρίσκεται ήδη σε οικονομική κρίση. Στην περίπτωση αυτή, οι μέτοχοι ή εταίροι οι οποίοι αντί να προβούν σε αύξηση κεφαλαίου επιλέγουν τη χρηματοδότηση της σε κρίση ευρισκόμενης εταιρείας με την παροχή δανείων. Με τον τρόπο αυτό επί της ουσίας μεταβιβάζουν έναν σοβαρό επιχειρηματικό κίνδυνο στους δανειστές της εταιρείας, αφού μπορούν λόγω της εσωτερικής πληροφόρησης που διαθέτουν και της επιχειρηματικής επιρροής που ασκούν να ικανοποιηθούν έγκαιρα και προνομιακά σε σχέση με τους μη πληροφορημένους πιστωτές, ενώ σε περίπτωση πτώχευσης της εταιρείας να ικανοποιηθούν ισότιμα με αυτούς. Είναι δεδομένο μάλιστα ότι έχουμε επιδείνωση της κατάστασης όταν η κρίση είναι μεγαλύτερη ενώ η συνέχιση της εταιρικής δραστηριότητας εν μέσω τέτοιας κρίσης, επισωρεύει νέες δαπάνες και χρέη, ενώ οι εταίροι, είτε αυτοπροσώπως είτε δια των εξαρτώμενων από αυτούς μελών του διαχειριστικού οργάνου, εκτρέπονται κατά κανόνα σε εξαιρετικά ριψοκίνδυνη διαχείριση (υψηλότοκο δανεισμό, εκποίηση περιουσιακών στοιχείων της εταιρείας σε τιμή χαμηλότερη της αγοραίας κλπ) προκειμένου η εταιρεία να ανακτήσει άμεση ρευστότητα με την ελπίδα να διασωθεί τελικά από την πτώχευση. Όλα τα ανωτέρω έχουν ως αποτέλεσμα η αφερέγγυα πλέον εταιρεία, να συνεχίζει μια δραστηριότητα η οποία από οικονομικής άποψης λαμβάνει χώρα σε βάρος των εταιρικών πιστωτών, οι οποίοι και έχουν αναλάβει ένα κίνδυνο, ο οποίος δεν τους αναλογεί. Από

την πλευρά τους δε οι εταίροι της αφερέγγυας εταιρείας, ουδόλως ενδιαφέρονται μήτε διατρέχουν οιοδήποτε σχετικό κίνδυνο, καθόσον ούτως ή άλλως δεν θα ελάμβαναν προϊόν εκκαθάρισης και έτσι προφανώς δύνανται και να ρισκάρουν. Από την πλευρά τους οι εταιρικοί δανειστές θα βρεθούν να έχουν ως υπέγγυα ολόένα και μικρότερη εταιρική περιουσία και συνάμα περισσότερους πιστωτές, όσο η αφερέγγυα εταιρεία συνεχίζει να τραβά την πορεία της, να δραστηριοποιείται και να λειτουργεί κανονικά. Πλην όμως εδώ ενέχεται ένας επιπλέον κίνδυνος από πλευράς των εταίρων της αφερέγγυας εταιρείας, ήτοι το ότι καθίστανται ιδιαίτερα επιρρεπείς στο να μεταφέρουν με κάθε δυνατό τρόπο, περιουσιακά στοιχεία από την υπέγγυα εταιρική περιουσία στην μη – κατά την δική τους πεποίθηση- ευθυνόμενη για τα εταιρικά χρέη ατομική περιουσία τους (tunneling).

Σημειωτέων δε ότι το φαινόμενο της υποκεφαλαιοδότησης έχει απασχολήσει περισσότερο τη θεωρία παρά τη νομολογία. Από την πλευρά της η θεωρία τόσο στην ημεδαπή όσο και στην αλλοδαπή, δέχεται την ευθύνη των μελών του νομικού προσώπου στην περίπτωση της προφανούς υποκεφαλαιοδότησής του ενώ από πλευράς της η νομολογία εμφανίζεται ιδιαίτερα επιφυλακτική στην επιβολή αντίστοιχης ευθύνης.

Η υπόθεση Gamma⁶⁶ αφορούσε τρεις εταίρους μιας Ε.Π.Ε, η οποία είχε αναλάβει να απασχολεί τους εργαζόμενους μιας ετερόρρυθμης εταιρείας. Στην ετερόρρυθμη εταιρεία συμμετείχαν έμμεσα και οι δύο από τους τρεις εταίρους της Ε.Π.Ε. Στο πλαίσιο προσπάθειας εξυγίανσης της ετερόρρυθμης εταιρείας, συμφωνήθηκε η λύση της εργασιακής σχέσης των εργαζομένων με την ετερόρρυθμη εταιρεία και η σύναψη σύμβασης εργασίας με την Ε.Π.Ε, με τριμερείς συμβάσεις μεταξύ ετερόρρυθμης, Ε.Π.Ε και εργαζομένων, στις οποίες περιλαμβανόταν και όρος με τον οποίο η Ε.Π.Ε εγγυάτο προς τους εργαζόμενους την απασχόλησή τους για διάστημα τουλάχιστον 24 μηνών. Για την υλοποίηση του σχεδίου η Ε.Π.Ε επρόκειτο να χρηματοδοτηθεί εν μέρει από την ετερόρρυθμη εταιρεία.

---

⁶⁶ Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικών», σελ. 10

Ωστόσο, η προσπάθεια εξυγίανσης απέτυχε και η ετερόρρυθμη εταιρεία υπέβαλε αίτηση κήρυξης σε κατάσταση πτώχευσης. Λίγο αργότερα και η Ε.Π.Ε υπέβαλε ανάλογη αίτηση, δεδομένου ότι δεν διέθετε άλλα έσοδα πέραν των προερχομένων από την ετερόρρυθμη εταιρεία. Κατόπιν τούτου ο σύνδικος άσκησε αγωγή κατά των τριών εταίρων της Ε.Π.Ε λόγω καταστροφικής επέμβασής τους στην περιουσία της εταιρείας και ειδικότερα λόγω υποκεφαλαιοδότησής της για καταβολή των οφειλόμενων προς τους εργαζόμενους και τα ασφαλιστικά ταμεία τους.

Με την απόφαση του αυτή, το Δικαστήριο ξεκαθαρίζει επί της ουσίας ότι η υποκεφαλαιοδότηση της εταιρείας δεν είναι εφικτό να αντιμετωπισθεί ως ειδική περίπτωση συμφώνως προς την θεωρία της «καταστροφικής επέμβασης» στην εταιρική περιουσία. Τα ανωτέρω βασίστηκαν στην κρίση του Δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία, η παράλειψη των εταίρων να εξασφαλίσουν τις απαιτήσεις της Ε.Π.Ε για την πληρωμή των εργαζομένων και των ασφαλιστικών τους ταμείων δεν συνιστούσε ουσιαστική παρέμβαση στην δεσμευμένη για την εκπλήρωση του σκοπού της περιουσία της Ε.Π.Ε, καθόσον με την παράλειψη αυτή των εταίρων δεν επήλθε επέμβαση στο κεφάλαιο της εταιρείας.

Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε πως δεδομένου του γεγονότος ότι ο θεσμός της υποκεφαλαιοδότησης δεν προβλέπεται ούτε νομοθετικά ούτε και είναι νομολογιακά διαπλασμένος, δεν μπορεί να τεθεί θέμα ευθύνης των εταίρων βάσει και του εν λόγω θεσμού. Στην πραγματικότητα λοιπόν ισχύει ότι το κεφάλαιο μιας εταιρείας προσδιορίζεται αφηρημένα και όχι σε σχέση με τον σκοπό αυτής, με συνέπεια οι μέτοχοι ή εταίροι μιας εταιρείας να προβαίνουν στην ίδρυσή της με το ελάχιστο νόμιμο κεφάλαιο, χωρίς να προβλέπεται από το νόμο υποχρέωση τήρησης κάποιας αναλογίας μεταξύ ιδίων κεφαλαίων και έκτασης των αναληφθεισομένων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, έτσι ώστε να μπορεί να τεθεί ζήτημα ευθύνης των εταίρων λόγω ανεπαρκούς κεφαλαιοδότησης. Αντιθέτως, σε όποιες περιπτώσεις ειδικού τύπου κεφαλαιουχικών εταιρειών ο νομοθέτης έκρινε απαραίτητη την αυξημένη προστασία των τρίτων με την εισαγωγή κεφαλαίου ικανού να διασφαλίζει την αποτελεσματική λειτουργία των εταιρειών και ανάλογων μηχανισμών διατήρησής του, το προέβλεψε ρητά. Εξάλλου, η ασάφεια του όρου «υποκεφαλαιοδότηση» και η έλλειψη κατευθύνσεων από την οικονομική θεωρία ως προς

τον υπολογισμό του εκάστοτε απαραίτητου εταιρικού κεφαλαίου, δεν παρέχουν αξιόπιστη βάση για ευθύνη των εταίρων λόγω άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου. Αντιθέτως, η επιβολή ευθύνης με βάση τη διάταξη της παρ.826 Γερμ.ΑΚ (άρθρου 919 ΑΚ) φαίνεται μεθοδολογικά ορθότερη. Η υποκεφαλαιοδότηση ανάγεται στη λειτουργία της εταιρείας και στη συμπεριφορά των εταίρων που την προσδιορίζουν. Συνεπώς, βαρύνει εκείνους από τους εταίρους που άμεσα ή έμμεσα, με πράξεις ή παραλείψεις τους, διαμορφώνουν τη διοίκηση της εταιρείας.

δ. Θεωρία της «καταστροφικής επέμβασης» και «Υποκεφαλαιοδότηση»

Συμπερασματικά, οι απόψεις οι οποίες και διατυπώθηκαν στις αποφάσεις Trihotel και Gamma που εξεδόθησαν από το Γερμανικό Ακυρωτικό δεν είναι τίποτε άλλο από τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Από την μια πλευρά, στην περίπτωση της υπόθεσης της Trihotel η καταστροφική επέμβαση των εταίρων προκαλείται από κάποιες πράξεις τους, με τις οποίες ιδιοποιούνται για σκοπούς ξένους προς τον εταιρικό την περιουσία της εταιρείας, ενώ στην υπόθεση Gamma, η καταστροφική επέμβαση προκαλείται από παράλειψη των εταίρων, οι οποίοι και δεν προβαίνουν στον εφοδιασμό της εταιρείας με τα απαιτούμενα για την εκπλήρωση του εταιρικού της σκοπού, ίδια κεφάλαια.

Επιπλέον στην περίπτωση της υποκεφαλαιοδότησης – σε αντίθεση με την καταστροφική επέμβαση- η αξίωση αποζημίωσης ανήκει απευθείας στους εταιρικούς δανειστές. Η διαφοροποίηση στην σχετική αντιμετώπιση μπορεί εκ πρώτης όψεως να φαίνεται κάπως περίεργη, αφού και στις δύο περιπτώσεις κάποιοι εταίροι οδηγούν με πράξεις ή παραλείψεις τους την εταιρεία σε αφερεγγυότητα, ωστόσο στην περίπτωση της καταστροφικής επέμβασης, την αξίωση αποζημίωσης αποκτά η ίδια η εταιρεία, επειδή της αφαιρούνται περιουσιακά στοιχεία, ενώ στην υποκεφαλαιοδότηση, η εταιρεία δεν χάνει κάποιο περιουσιακό της στοιχείο, λειτουργεί όμως ως όχημα που προκαλεί ζημιά στους εταιρικούς δανειστές.

ε. Συμπερασματική αξιολόγηση της στροφής της νομολογίας του Γερμανικού Ακυρωτικού – Αναλογική εφαρμογή στο ελληνικό δίκαιο

Η προναφερθείσα και εκτενώς αναλυθείσα μεταστροφή του γερμανικού Ακυρωτικού από την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου προς την γενική ρήτρα

της αθέμιτης και δόλιας πρόκλησης ζημίας, συνιστά αναμφίβολα θετική εξέλιξη από δογματική άποψη. Η εξέλιξη αυτή της γερμανικής νομολογίας για την ευθύνη εταίρων της Ε.Π.Ε λόγω καταστροφικών επεμβάσεων στην περιουσία της εταιρείας και λόγω εξακολούθησης της λειτουργίας προφανώς υποκεφαλαιοδοτημένης εταιρείας αδιαμφισβήτητα θα μπορούσε να εφαρμοστεί και να αξιοποιηθεί και στο ελληνικό δίκαιο δίχως να επηρεάζει η εταιρική μορφή της κεφαλαιουχικής εταιρείας, αφού η επιβολή της σχετικής ευθύνης δεν θεμελιώνεται σε διατάξεις εταιρικού δικαίου αλλά στις διατάξεις περί αποζημίωσης λόγω αδικπραξίας (919 ΑΚ).

Συνεπώς, θα πρέπει να θεωρηθεί ως αντιβαίνουσα στα χρηστά ήθη η συμπεριφορά των μετόχων ή εταίρων ή της μητρικής που μολονότι η εταιρεία ή η θυγατρική έχει περιέλθει σε κατάσταση αδυναμίας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της, δεν προβαίνουν στην εξυγίανση ή εκκαθάρισή της και συγχρόνως παρελκύουν σκόπιμα την κήρυξή της σε πτώχευση, συνεχίζοντας την χρηματοδότησή της με δάνεια, προκειμένου να την κρατήσουν προσωρινά σε λειτουργία για την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων και την ικανοποίηση των δικών τους απαιτήσεων. Εάν δε συντρέχουν και οι υπόλοιπες προϋποθέσεις του άρθρου 919 ΑΚ, δηλαδή η χρηματοδότηση της εταιρείας ή της θυγατρικής από τους μετόχους ή εταίρους συνεχίσθηκε δολίως για να υποστούν ζημία οι δανειστές, οι μέτοχοι ή οι εταίροι ή η μητρική θα υποχρεούνται να αποζημιώσουν τους ζημιωθέντες δανειστές της εταιρείας ή της θυγατρικής. Κάτι τέτοιο ενδεχομένως να λαμβάνει χώρα όταν παρά την ωριμότητα της πτώχευσης οι μέτοχοι ή οι εταίροι ή η μητρική συνεχίζουν προσωρινά την χρηματοδότηση της εταιρείας ή της θυγατρικής με σκοπό να εισπράξουν τις δικές τους απαιτήσεις, ενώ στη συνέχεια κηρύσσεται η πτώχευση. Τέλος, ως αντίθετη στα χρηστά ήθη μπορεί να θεωρηθεί η πριν από τις απαιτήσεις των δανειστών της εταιρείας ή της θυγατρικής, ικανοποίηση των απαιτήσεων των μετόχων ή εταίρων ή της μητρικής κατά της τελευταίας.

Εν κατακλείδι, οι τελευταίες νομολογιακές εξελίξεις και τοποθετήσεις του γερμανικού Ακυρωτικού καταδεικνύουν πως ενδεχομένως και ορισμένες υποθέσεις που είχαν αντιμετωπισθεί με γνώμονα την αρχή της κάμψης της νομικής προσωπικότητας είναι εφικτό να αντιμετωπισθούν με την δημιουργική εφαρμογή κανόνων του ιδιωτικού δικαίου.

V. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

Το εν λόγω ζήτημα, όπως ήταν φυσικό, απασχόλησε και την ελληνική νομολογία⁶⁷ που αποδέχθηκε μεν την ιδέα της κάμψης της νομικής προσωπικότητας όχι όμως στο πλαίσιο της πλούσιας και σοβαρής θεωρητικής και νομολογιακής επεξεργασίας που έχει αναπτυχθεί μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα σε άλλες χώρες.

α. Ο τρόπος αντιμετώπισης του ζητήματος από τα Ελληνικά Δικαστήρια

Ειδικότερα, τα δικαστήριά μας, στις υποθέσεις που αντιμετώπισαν, προσπάθησαν να δώσουν λύσεις καταφεύγοντας κυρίως στους κλασσικούς μηχανισμούς και έννοιες, εφαρμόζοντας έμμεσα την αρχή του παραμερισμού⁶⁸, χωρίς να καταφέρουν να διαμορφώσουν – τουλάχιστον με επιτυχία- κάποια γενικής φύσεως κριτήρια στη βάση της θεωρίας για την κάμψη της νομικής προσωπικότητας. Έτσι, τα δικαστήριά μας στις περισσότερες περιπτώσεις που ανέχνευαν το ζήτημα, παραμέρισαν τη νομική προσωπικότητα και αποκάλυψαν το υπόστρωμά της, το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κρυβόταν πίσω από αυτή, καταλόγισαν δε στο πρόσωπο αυτό τις σχετικές συνέπειες από την εμπορική δράση του νομικού προσώπου (δηλαδή τόσο την εμπορική ιδιότητα και τη συνακόλουθη πτωχευτική ικανότητα ή προσωπική του κράτηση, όσο και την ευθύνη της εταιρείας). Μόνο που την απόφασή τους αυτή δεν την στήριξαν άμεσα στα πορίσματα της συζητούμενης θεωρίας αλλά σε διάφορες επινοήσεις και νομικές κατασκευές που αν εφαρμοσθούν με λογική συνέπεια ενδεχομένως να αποβούν και επικίνδυνες.

Ειδικότερα και πιο συγκεκριμένα, τα ελληνικά δικαστήρια καταλόγισαν τις συνέπειες της εμπορικής δράσης του νομικού προσώπου στον μέτοχο ανώνυμης ή στον εταίρο εταιρείας περιορισμένης ευθύνης με αποτέλεσμα τον χαρακτηρισμό του ως

⁶⁷ Βλ. μεγαλύτερη ανάλυση-σχολιασμό των σχετικών αποφάσεων σε Κ. Αλεπάκο, Ο παραμερισμός (κάμψη) της νομικής προσωπικότητας της ΑΕ στη νομολογία, εκδ. Ίδρυμα μελετών του Δικαίου των Επιχειρήσεων, 1994, 31 επ.

⁶⁸ Ευθεία εφαρμογή της αρχής του παραμερισμού έγινε για πρώτη φορά από την υπ. αριθμ. 26/1984 διαιτητική απόφαση (Δελτίο Συνδέσμου ΑΕ και ΕΠΕ 1603/1986, 15) που αντιμετώπισε διαφορά του Ελληνικού Δημοσίου και της Εταιρείας “Ξενοδοχεία Τελεφερίκ και Καζίνα Αττικής ΑΕ”. Ακολούθησε η υπ. αριθμ. ΜΠρΑθ 9291.1993 απόφαση (ΕΒμπΔ 1993, 222 με παρατηρήσεις Δ. Αυγητίδη στην σελ. 421) η οποία με σαφήνεια, νομική καθαρότητα και επιστημονική πληρότητα αντιμετώπισε ευθέως το ζήτημα στο πλαίσιο της διένεξης που απασχόλησε για αρκετό καιρό τη σχετική ειδησεογραφία μεταξύ των εταιρειών ΤΣΙΜΕΝΤΑ ΧΑΛΚΙΔΟΣ ΑΕ και CALCESTRUZZI SPA.

εμπόρου με τις συνακόλουθες συνέπειες της δυνατότητας προσωποκράτησης ή κήρυξης του σε κατάσταση πτώχευσης :

- άλλοτε εξαιτίας της συγκέντρωσης όλων των μετοχών της εταιρείας ή της πλειοψηφίας τους στην κατοχή του, ώστε από τη συμμετοχή του να εξαρτάται η εξακολούθηση των εργασιών και η ίδια η ύπαρξη της εταιρείας, δίνοντας δηλαδή ιδιαίτερη βαρύτητα στο στοιχείο του ελέγχου⁶⁹
- άλλοτε εξαιτίας της εκ μέρους του παροχής εγγυήσεων υπέρ της εταιρείας, με τη σκέψη ότι ο μέτοχος αυτός καλύπτει κατ' επάγγελμα με προσωπικές εγγυήσεις τα χρέη της εταιρείας και το κάνει όχι φυσικά από ελευθεριότητα αλλά για κερδοσκοπία ή άλλο προσωπικό όφελος⁷⁰,
- άλλοτε λόγω της άσκησης εμπορίας με παρένθετο πρόσωπο⁷¹, το οποίο μπορεί να είναι είτε φυσικό είτε νομικό πρόσωπο και
- άλλοτε λόγω συναφών δηλώσεων και της συμπεριφοράς του ιδίου του μετόχου, στο γεγονός δηλαδή ότι αυτός είτε ρητά με τις δηλώσεις και τις πράξεις του, είτε σιωπηρά με τη συμπεριφορά του προς τους τρίτους άφησε να νοηθεί ότι είναι έμπορος.

Η τάση αυτή της νομολογίας έγινε αντικείμενο κριτικής από τη θεωρία ως μεθοδολογικά εσφαλμένη και εξαιρετικά επικίνδυνη, διότι κλονίζει τον πολύτιμο θεσμό της νομικής προσωπικότητας και δυναμιτίζει τα θεμέλια της μονοπρόσωπης και οιονεί μονοπρόσωπης εταιρείας, την οποία το δίκαιό μας με σαφή νομοθετική του επιλογή

---

⁶⁹ Από την πλούσια σχετική νομολογία ενδεικτικά αναφέρουμε: για τις ανώνυμες, βλ. ΑΠ 1058/1987 ΕΝΔ 15, 241=ΕΕμπΔ 1987, 455=ΝοΒ 1988, 1434, ΑΠ 521/1988, ΝοΒ 1989, 1416=ΕΕμπΔ 1988, 593, ΑΠ 1046/1990, ΕΕμπΔ 1990, 483, ΕφΑθ 1739/1995 ΕΕμπΔ 1995, 210 με σχόλιο Ι. Ρόκα, ΕφΘεσ 1188/1995, ΕφΘεσ 3004/1995 και ΕφΠειρ 70/1996 ΔΒΕ 1996, 373 με σημ. Ε. Περάκη, ΑΠ 218/1996, ΔΒΕ 1996, 805 με σημ. Γ. Σατηρόπουλου. Ανάλογη σκέψη και για το μοναδικό εταίρο ΕΠΕ, βλ. ΠΠρΝαυπλ 11/1992 ΕΕμπΔ 1995, 215, ΜΠρΘεσ 1821/1994 Αρμ 1995, 626. Σχετικά με την εφοπλιστική ιδιότητα του εκμεταλλεζόμενου προσωπικά το πλοίο μετόχου της ιδιοκτήτριας εταιρείας ΕφΑθ 8734/1986 ΕΕμπΔ 1986, 664 με σχόλιο Ι. Ρόκα και ΠΠρΠειρ 1913/1989 ΕΕμπΔ 1990, 281. Βλ. επίσης ΜΠρΠειρ 2155/1990 ΝοΒ 1990, 1473 με σχόλια Γ. Μεντή και Ι. Ρόκα, ΕφΑθ 12088/1990 ΕΕμπΔ 1992, 67 με παρατηρήσεις Δ. Τζουγανάτου, ΜΠρΘεσ 162/1990 και ΕφΘεσ 32/1991 Αρμ 1991, 127 και 854 αντίστοιχα.

⁷⁰ Βλ. σχετικά ΑΠ 1513/1980 ΝοΒ 29, 865, ΑΠ 715/1979 ΝοΒ 1980 45.

⁷¹ Από τις σχετικές αποφάσεις σημειώνουμε ενδεικτικά: ΕφΠειρ 1327/1987 ΕΕμπΔ 1987, 565, ΓΠρΠειρ 834/1989 ΕΝΔ 1989, 302.

επιτρέπει, συντονιζόμενο άλλωστε με την διεθνή τάση που ευνοεί τον θεσμό της μονοπρόσωπης εταιρείας⁷².

β. Η υπ' αριθμ. ΟΛΑΠ 5/1996 και η στροφή της ελληνικής νομολογίας

Στην αποφασιστική στροφή της νομολογίας συντέλεσε καθοριστικά η **ΟΛΑΠ 5/1996** σύμφωνα με την οποία *«ο εταίρος διαχειριστής επε δεν γίνεται έμπορος, έστω και αν κατέχει το μεγαλύτερο μέρος ή και το σύνολο των εταιρικών μεριδίων και μπορεί έτσι να επιδρά στην οικονομική της ζωή, αφού το μεν περιστατικό αυτό δεν συνιστά αντικειμενικώς εμπορική πράξη, οι δε εμπορικές πράξεις που επιχειρεί ως διαχειριστής, διενεργούνται όχι στο δικό του όνομα, αλλά στο όνομα και για λογαριασμό της εταιρείας»*.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, δεν ευθύνεται ο ίδιος ο διαχειριστής – εταίρος της Ε.Π.Ε για τα εταιρικά χρέη, ούτε προσωποκρατείται, ούτε πτωχεύει. Η μεταστροφή αυτή της νομολογίας επιδοκιμάστηκε από τη θεωρία και απετέλεσε σημείο αναφοράς μεταγενέστερων αποφάσεων.

Σήμερα, σε συνέχεια και της εισαγωγής της δυνατότητας ίδρυσης της μονοπρόσωπης ανώνυμης εταιρείας, πλέον έχει διευκρινισθεί – ως αναλύεται και ανωτέρω- ότι η κατοχή όλων των μετοχών από ένα μοναδικό μέτοχο δεν αποτελεί κριτήριο για την κάμψη της νομικής προσωπικότητας. Τουναντίον, απαιτείται η συνδρομή πραγματικών περιστατικών που καταδεικνύουν βούληση για καταστρατήγηση διατάξεων μέσα από τη σύσταση νομικών προσώπων⁷³.

Συνεπώς, τέτοια κατάχρηση μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχουμε στην περίπτωση που τα μέλη του νομικού προσώπου, το χρησιμοποιούν ως προκάλυμμα για να ασκούν μια δραστηριότητα η οποία συγκλίνει και οδηγεί στην καταστρατήγηση του νόμου ή μέσω της

---

⁷² Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 1046/1990, ΕΕμπΔ 1990, 483, ΕφΠειρ 250/1988 και 1277/1990. Άλλες φορές τα Δικαστήρια δεν αρκέστηκαν σε μία μόνο κατασκευή/κριτήριο, αλλά επιχείρησαν συνδυασμό νομικών κατασκευών/κριτηρίων, όπως στις ΕφΑθ 8734/1986 ΕΕΜπΔ 1986 με σχ. Ι. Ρόκα, ΕφΘράκ 104/1992 ΕΕμπΔ 1993, 294=Αρμ 1992, 1121.

⁷³ Στην ελληνική πρακτική το φαινόμενο της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου εμφανίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα στις λεγόμενες «μονοβάπορες» εταιρίες. Βλ. σχετ. ΜΠΠ 543/1998, ΔΕΕ 1998, 715 με παρατ. Παπαντώνη = ΕΕμπΔ 1998, 309 με παρατ. Αυγητίδη, ΠΠΠ 1742/2001, ΕΝΔ 29, 209, ΠΠΠ 1673/2003, ΕΕμπΔ 2004, 80 με παρατ. Σπυρόπουλου, Αυγητίδη, Η αρχή της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου στις ναυτιλιακές εταιρίες, ΕπισκΕΔ 1999, 75, Β.Αθανασοπούλου, Η κάμψη της νομικής προσωπικότητας στις ναυτιλιακές εταιρίες, ΠειρΝ 2005, 389, Κιάντου-Παμπούκη, Η προστασία των δανειστών στις ναυτιλιακές εταιρίες με παραμέριση της νομικής προσωπικότητας, εις: 1ο Συνέδριο Ναυτικού Δικαίου, Η προστασία των ναυτικών δανειστών, 1994, 44 = Αρμ 1993, 877.

οποίας αποφεύγεται η εκπλήρωση βασικών και μη οικονομικών υποχρεώσεων ή προκαλείται δόλια ζημία σε τρίτους. Ως τέτοια περιστατικά, αναφέρουμε τα κάτωθι:

- ❖ η ανεπαρκής κεφαλαιοδότηση του νομικού προσώπου (είναι πολύ φυσικό να απαιτείται επαρκής οικονομική βάση σαν μέρος του τιμήματος για το προνόμιο της περιορισμένης ευθύνης που απολαμβάνει ο εταίρος),
- ❖ η ανάμειξη (σύγχυση) ή ταύτιση εταιρικής και προσωπικής περιουσίας του εταίρου,
- ❖ η χρησιμοποίηση της εταιρείας ως «alter ego» του εταίρου,
- ❖ η χρησιμοποίηση του νομικού προσώπου για την επίτευξη ωφελημάτων που διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να επιτευχθούν,
- ❖ η χρησιμοποίηση ιδίων εγκαταστάσεων, η συμμετοχή στη διοίκηση των ιδίων προσώπων, η χρησιμοποίηση ιδίων μελών διοίκησης, ίδιου προσωπικού, ιδίων διακριτικών γνωρισμάτων,
- ❖ η έλλειψη συναλλακτικής οργάνωσης και δράσης της εταιρείας, η οποία στην πρόσφατη γερμανική νομολογία μετουσιώνεται στην λεγόμενη «καταστροφική επέμβαση» του εταίρου στην περιουσία της εταιρείας με την αφαίρεση περιουσιακών στοιχείων που προκαλούν την αφερεγγυότητά της.

γ. Η καθοριστικής σημασίας έκδοση της υπ' αριθμ. ΟΛΑΠ 2/2013 απόφασης

Καθοριστικής σημασίας όσον αφορά στο μείζον ζήτημα της κάμψης της προσωπικότητας ενός νομικού προσώπου ήταν και η έκδοση της υπ' αριθμ. ΟΛΑΠ 2/2013 απόφασης. Σε συνέχεια ανάγνωσης του περιεχόμενου της εν λόγω απόφασης, αποσαφηνίζονται τα κάτωθι καθόσον η ίδια :

α) διευκρινίζει (αρνητικά) ότι δεν συνιστά καταχρηστική συμπεριφορά:

- η συγκέντρωση και μόνο, των περισσότερων ή και όλων των μετοχών ανώνυμης εταιρείας ή των μεριδίων εταιρείας περιορισμένης ευθύνης σε ένα μοναδικό πρόσωπο, ακόμα και στην περίπτωση που το πρόσωπο αυτό είναι ο διευθύνων σύμβουλος ή ο διαχειριστής της εταιρείας ασκώντας σε αυτήν έλεγχο τυπικά και ουσιαστικά,

- ο τύπος της κεφαλαιουχικής εταιρείας, ο οποίος και επιλέγεται για την άσκηση μέσω αυτής- επιχειρηματικής δραστηριότητας από ένα ή περισσότερους επιχειρηματίες με σκοπό η εταιρεία να λειτουργήσει ως μηχανισμός απορρόφησης των τυχόν δυσμενών συνεπειών της επιχειρηματικής δραστηριότητάς τους,
- η ταύτιση των συμφερόντων της εταιρείας με αυτά του βασικού μετόχου ή εταίρου της ή η συστηματική απ' αυτούς παροχή εγγυήσεων υπέρ της εταιρείας, ούτε η εμφάνισή τους ως των ουσιαστικών φορέων της ασκούμενης από την εταιρεία επιχείρησης, αφού η εταιρεία εξυπηρετεί σε τελική ανάλυση τα συμφέροντα των προσώπων αυτών, τα οποία με την παροχή από μέρος τους εγγυήσεων για λογαριασμό της εταιρείας διασφαλίζουν αντίστοιχα και τα δικά τους συμφέροντα κατά θεμιτό ασφαλώς τρόπο, ενώ αλληλένδετη με την ιδιότητα του βασικού μετόχου ή εταίρου είναι η εμφάνιση των προσώπων αυτών ως των ουσιαστικών φορέων της επιχειρηματικής δράσης.

β) Πιστοποιεί και επιβεβαιώνει την κρατούσα έως και σήμερα νομολογιακή θέση, ήτοι ότι κατάχρηση έχουμε όταν η νομική προσωπικότητα χρησιμοποιείται για να νομιμοποιηθεί αποτέλεσμα αντίθετο προς τους κανόνες της καλής πίστης, όταν με λίγα λόγια πίσω από τις πράξεις της εταιρείας βρίσκονται οι πράξεις του κυρίαρχου μετόχου αυτής ή του εταίρου της που παραλλάσσονται με συγκεκριμένο σκοπό ή σε αντίστροφη περίπτωση όταν οι πράξεις του φυσικού προσώπου συνέχονται με την εταιρεία από την οποία αθέμιτα επιχειρείται να αποκοπούν.

Με βάση τα ανωτέρω λοιπόν, κατάχρηση έχουμε στις κάτωθι περιπτώσεις:

- ❖ Όταν γίνεται χρήση της νομικής προσωπικότητας από τον κυρίαρχο μέτοχο με απώτερο σκοπό να καταστρατηγήσει το νόμο ή να προκαλέσει με δόλο ζημία σε τρίτο ή με στόχο να αποφύγει την εκπλήρωση είτε εταιρικών είτε ατομικών υποχρεώσεών του, που δημιουργήθηκαν καθ' υπέρβαση των πραγματικών εταιρικών ή ατομικών του δυνατοτήτων.
- ❖ Όταν διαπιστώνεται ανεπαρκής χρηματοδότηση της εταιρείας στην οποία είναι μέτοχος ή εταίρος

- ❖ Όταν επέρχεται σύγχυση της εταιρικής με την ατομική του περιουσία
- ❖ Όταν ο βασικός μέτοχος ή εταίρος συναλλάσσεται με παρένθετο πρόσωπο στην εταιρεία, ενώ η ίδια η εταιρεία δεν έχει εταιρική οργάνωση ή δεν έχει αναπτύξει επιχειρηματική δράση και είναι αυτός στην ουσία που συναλλάσσεται υπό την εταιρική επωνυμία με αποκλειστικό στόχο δικό του προσωπικό όφελος.

γ) Τέλος, η απόφαση αυτή καταλήγει ότι ως κύρωση στις ανωτέρω καταχρηστικές συμπεριφορές, προσήκει η άρση ή η κάμψη της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας και η επέκταση από την εταιρεία στους μετόχους ή εταίρους των συνεπειών που την αφορούν ή αντιστρόφως η επέκταση των αντίστοιχων συνεπειών από τους μετόχους ή εταίρους στην εταιρεία. Σημειώνεται δε ο βασικός κανόνας ο οποίος πρέπει να ακολουθείται και να εφαρμόζεται πιστά, ήτοι ότι η άρση ή η κάμψη της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας είναι **προσωρινή και περιορισμένη** και αναφέρεται μόνο στη συγκεκριμένη συναλλαγή και δεν εκτείνεται στη μετέπειτα διάρκειά της, ενώ σε περίπτωση άρσης ή κάμψης της νομικής προσωπικότητας ευθύνονται εις ολόκληρο το νομικό πρόσωπο και ο βασικός μέτοχος ή εταίρος⁷⁴.

Εν κατακλείδι, εκ της ανάλυσης των δύο κομβικών αυτών αποφάσεων της Ολομέλειας, προκύπτει ότι ο Άρειος Πάγος επιχείρησε να αποδώσει ουσιαστική δικαιοσύνη, και αποφάνθηκε υπέρ της κάμψης της αυτοτέλειας αξιολογώντας την υποκεφαλαιοδότηση της εταιρείας, τη σύγχυση ατομικής και εταιρικής περιουσίας και τη χρησιμοποίηση του νομικού προσώπου της εταιρείας για αποφυγή εκπλήρωσης αναληφθεισών υποχρεώσεων και πρόκληση ζημίας σε τρίτο, λαμβάνοντας υπόψη και τις προσωπικές δεσμεύσεις του κυρίαρχου μετόχου για εξόφληση του εταιρικού χρέους.

⁷⁴ Η απόφαση επίλυει τη διχογνωμία που είχε ανακύψει στο ζήτημα αν η από το φυσικό πρόσωπο κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας δημιουργεί εις ολόκληρον συνευθνή φυσικού και νομικού προσώπου ή δύο νομικών προσώπων σε περίπτωση άρσης εντός ομίλου (δηλαδή κατάλυσης της νομικής προσωπικότητας θυγατρικής σε βάρος της μητρικής εταιρείας), ή αν η ευθνή είναι μία και μοναδική, του κυρίαρχου φυσικού ή νομικού προσώπου (δηλαδή συντρέχει μετακύλιση της ευθνης για τα εταιρικά χρέη αποκλειστικά στον αληθώς εμπορευόμενο υπό το μανδύα του νομικού προσώπου) (υπέρ της συνευθνης ΕφΑθ 1702/2006 ΔΕΕ 2007 322, ΠΠρΠειρ.1673/2003 ΔΕΕ 2003 791, ΜΠρΘεσ.2853/2006 Αρμ.2006 1463 ΠΠρΠειρ.2400/2010 με σημ.Ι.Ρόκα, ενώ υπέρ της μοναδικής ευθνης ΕφΠειρ.213.2007 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΕφΠειρ.348/2005 ΠειρΝ 2005 310, ΠΠρΑ06049/2008 ΔΕΕ).

VI. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΡΣΗΣ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΟΜΙΛΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ

Τα ανωτέρω συμπεράσματα δεν μεταβάλλονται ουσιωδώς στην πρακτικά κρίσιμη περίπτωση των συνδεδεμένων επιχειρήσεων, οι οποίες παρίστανται στις συναλλαγές ως αυθύπαρκτες νομικές οντότητες, απαρτίζουν όμως συγχρόνως ενιαίο οικονομικό σχήμα⁷⁵.

α. Ορισμός Ομίλου Εταιρειών – Μητρική και Θυγατρική εταιρεία.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση του μείζονος αυτού ζητήματος, χρήσιμο είναι να δώσουμε τους αντίστοιχους ορισμούς τόσο του ομίλου των εταιρειών όσο και της μητρικής και θυγατρικής εταιρείας, που απαρτίζουν αυτόν.

Αρχικά, όμιλος εταιρειών είναι ένα σύνολο νομικά αυθύπαρκτων εταιριών, οι οποίες όμως αποτελούν **μία** οικονομική ενότητα. Σε κάθε όμιλο υπάρχει μία μητρική ή κυρίαρχη εταιρεία και μία ή περισσότερες θυγατρικές ή εξαρτημένες εταιρίες. Το κύριο δε χαρακτηριστικό των συνδεδεμένων επιχειρήσεων είναι το γεγονός πως ενώ πρόκειται **τυπικά** για αυτοτελή νομικά πρόσωπα, εντούτοις η οικονομική τους αυτοτέλεια είναι **χαλαρή ή ανύπαρκτη**.

β. Νομοθετικό πλαίσιο - Σχέση μητρικής και θυγατρικής εταιρείας.

Ειδικότερα, μέχρι τη θέσπιση του ισχύοντος σήμερα ν. 4308/2014 για τα Ελληνικά Λογιστικά Πρότυπα (ΦΕΚ Α΄ 251/24.11.2014), το φαινόμενο της σύνδεσης μεταξύ επιχειρήσεων ρυθμιζόταν από τις διατάξεις του άρθρου 42ε § 5 κ.ν. 2190/1920⁷⁶.

Σύμφωνα με αυτές τις διατάξεις, εφόσον είτε ένα φυσικό πρόσωπο είτε ένα νομικό πρόσωπο, το οποίο ασκεί οργανωμένη επιχειρηματική ή επαγγελματική δραστηριότητα⁷⁷, συνδέεται με μία ή περισσότερες άλλες επιχειρήσεις (φυσικά ή νομικά πρόσωπα επίσης), με έναν από τους νομικούς δεσμούς που απαριθμούνται στον νόμο, ιδρύεται ανάμεσά τους σχέση μητρικής-θυγατρικής. Παραγωγικός λόγος της τελευταίας είναι είτε η συμμετοχή της μητρικής στο κεφάλαιο της θυγατρικής, σε συνδυασμό και με τα λοιπά κριτήρια του

⁷⁵ Γεωργακόπουλος, Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου Ι/2, Εταιρίες και συνδεδεμένες επιχειρήσεις2, 1996, σ. 351.

⁷⁶ Βλ. διεξοδικά, Χατζημιχαήλ, σε Αντωνόπουλο/Μούζουλα, ΑΕ, τόμ. ΙΙ, 2013, άρθ. 42ε § 5, αριθ. 1επ.

⁷⁷ «Επιχείρηση» για την έννοια, βλ. Χατζημιχαήλ, σε Αντωνόπουλο/Μούζουλα, ανωτ. άρθ. 42ε § 5, αριθ. 43επ.

νόμου (άρθ. 42ε § 5 περ. α' υποπερ. αα'-γγ' του κ.ν. 2190/1920) είτε η κατ' άλλο τρόπο άσκηση κυριαρχικής επιρροής ή ελέγχου της μητρικής επί της θυγατρικής (άρθ. 42ε § 5 περ. α' υποπερ. δδ' του κ.ν. 2190/1920).

Ήδη, πάντως, οι ως άνω διατάξεις του κ.ν. 2190/1920 αντικαταστάθηκαν από εκείνες του άρθρου 32 του ν. 4308/2014, η ισχύς των οποίων άρχισε την 1.1.2015. Οι νέες ρυθμίσεις κάνουν λόγο πλέον για μητρικές και θυγατρικές «οντότητες», οι οποίες μπορεί μεταξύ άλλων να προσλάβουν τη μορφή είτε της ατομικής επιχειρήσεως είτε της εμπορικής εταιρείας, προσωπικής ή κεφαλαιουχικής (άρθ. 1 § 2 περ. α'-γ' ν. 4308/2014).

Εξ άλλου, και υπό το καθεστώς του ν. 4308/2014 παραγωγικός λόγος για την ίδρυση σχέσεως μητρικής-θυγατρικής είναι είτε η συμμετοχή της μητρικής στο κεφάλαιο της θυγατρικής, σε συνδυασμό με τα αναθεωρημένα κριτήρια του άρθρου 32 § 2 περ. α'-δ' ν. 4308/2014⁷⁸, είτε η κατ' άλλο τρόπο άσκηση κυριαρχικής επιρροής ή ελέγχου της μητρικής επί της θυγατρικής, ακόμη και αν δεν υφίσταται μετοχικός δεσμός ανάμεσά τους⁷⁹. Στην τελευταία περίπτωση, πάντως, κατά την οποία απουσιάζει ο μετοχικός δεσμός, αλλά ασκείται εν τοις πράγμασι κυριαρχική επιρροή ή έλεγχος της μιας οντότητας επί της άλλης, μητρική οντότητα είναι μόνον εκείνη η οποία ασκεί πράγματι η ίδια, στο δικό της όνομα και για δικό της λογαριασμό, την εν λόγω επιρροή ή τον έλεγχο επί της θυγατρικής⁸⁰. Εφόσον αποδεικνύεται, αντίθετα, ότι κυριαρχική επιρροή ασκείται στην πραγματικότητα όχι από την ίδια τη φερόμενη ως μητρική οντότητα (εταιρεία), αλλά από άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα που εμπíπτουν και αυτά στην έννοια της «οντότητας» (άρθ. 1 και 2 ν. 4308/2014) κι επιπλέον είτε κατέχουν την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου της μητρικής είτε ασκούν κυριαρχική επιρροή σε αυτήν, ενεργώντας όχι για λογαριασμό της αλλά για δικό τους λογαριασμό, τότε σχέση μητρικής - θυγατρικής ιδρύεται μεταξύ αφενός των εν λόγω νομικών ή φυσικών προσώπων και αφετέρου των δύο προαναφερόμενων οντοτήτων⁸¹, με συνέπεια να δημιουργείται πυραμιδωτό σχήμα, στην κορυφή του οποίου τοποθετούνται τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα που ασκούν στο όνομά

⁷⁸ «Συμμετοχική σύνδεση»· πρβλ. Χατζημιχαήλ, σε Αντωνόπουλο/Μούζουλα, ανωτ., αριθ. 62επ και, υπό το ισχύον δίκαιο, Αληφαντή, ανωτ., σ. 26επ.

⁷⁹ Άρθ. 32 § 2 περ. ε' ν. 4308/2014· «πραγματική άσκηση κυριαρχικής επιρροής ή ελέγχου»· πρβλ. Χατζημιχαήλ, σε Αντωνόπουλο/Μούζουλα, ανωτ. αριθ. 95επ και, υπό το ισχύον δίκαιο, Αληφαντή, ανωτ., σ. 30-31 αριθ. 3.5.

⁸⁰ Πρβλ. άρθ. 32 § 3 ν. 4308/2014.

⁸¹ Πρβλ. άρθ. 32 § 4 ν. 4308/2014.

τους και για λογαριασμό τους την επιρροή ή τον έλεγχο των δύο άλλων οντοτήτων και στη βάση του να βρίσκονται οι δύο τελευταίες. Αντιθέτως, ανάμεσα στις δύο οντότητες δεν ιδρύεται στην περίπτωση αυτή σχέση μητρικής-θυγατρικής, εκτός εάν αυτές διοικούνται κατ' εξαίρεση σε ενιαία βάση είτε σύμφωνα με σύμβαση που έχει υπογραφεί ανάμεσά τους είτε βάσει προβλέψεων του καταστατικού μίας από αυτές⁸².

Περαιτέρω, τόσο υπό το ισχύσαν όσο και υπό το ισχύον καθεστώς, πραγματική συνέπεια της ίδρυσης σχέσεως μητρικής-θυγατρικής είναι το γεγονός ότι η θυγατρική ή οι θυγατρικές τελούν υπό τη **διοικητική και περιουσιακή εξάρτηση της μητρικής εταιρείας**. Πράγματι, η τελευταία, ως πλειοψηφούσα μέτοχος ή ως ασκούσα εν τοις πράγμασι κυριαρχική επιρροή επί της θυγατρικής, δύναται να εκλέγει κατά την κρίση της το σύνολο των μελών του διοικητικού συμβουλίου της τελευταίας (άρθ. 34 § 1 περ. β' κ.ν. 2190/1920) και, με τον τρόπο αυτό, να λαμβάνει για λογαριασμό της το σύνολο των κρίσιμων αποφάσεων που αφορούν στη χάραξη και στην άσκηση της επιχειρηματικής της πολιτικής, στη χρηματοδότησή της, στον συντονισμό των δραστηριοτήτων της στο πλαίσιο του ομίλου και όλα αυτά για την επίτευξη των βέλτιστων δυνατών οικονομικών και λειτουργικών αποτελεσμάτων σε επίπεδο ομίλου, όπως οι οικονομίες εύρους και κλίμακος, η ορθολογικότερη διοικητική οργάνωση, η μείωση των εξόδων, η αύξηση της παραγωγικής ικανότητας και εν τέλει η συνολική βελτίωση της εικόνας και των αποτελεσμάτων του ομίλου και η αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των συνθηκών ανταγωνισμού⁸³.

Σημειωτέον ότι η διοικητική και οικονομική εξάρτηση της θυγατρικής ή των θυγατρικών εταιριών από τη μητρική εταιρεία ενός ομίλου συνιστά φυσιολογική και σύμφωνη με το σύστημα του δικαίου συνέπεια και σύνηθες φαινόμενο της συγκρότησης ομίλων επιχειρήσεων και ειδικότερα εταιριών. Γενικότερα, αυτό που μερίμνησε ο νομοθέτης του εταιρικού δικαίου να πράξει είναι να ρυθμίσει με συνέπεια και συγκεκριμένο τρόπο τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης διοικητικής και περιουσιακής εξαρτήσεως, ώστε κατ' αυτόν τον τρόπο να επιβεβαιώνεται και ο ισχύον κανόνας ότι οι θυγατρικές εταιρίες ενός ομίλου, είναι σε θέση να διατηρήσουν ακέρανη την νομική και

---

⁸² Βλ. άρθ. 32 § 7 ν. 4308/2014.

⁸³ Αλεξανδρίδου, Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών - Προσωπικές και κεφαλαιουχικές εταιρίες· ανωτ. σ. 651-652.

περιουσιακή τους αυτοτέλεια έναντι της μητρικής εταιρείας του ομίλου, ακόμα και αν από οικονομική και επιχειρηματική άποψη υποτάσσονται στο υπέρτερο συμφέρον του ομίλου, το οποίο εκφράζεται από τις αποφάσεις της διοίκησης της μητρικής τους εταιρείας.

Συνεπώς, μόνο η ύπαρξη της σχέσεως μεταξύ μητρικής και θυγατρικής εταιρείας εντός ενός ομίλου, δεν θίγει τις αναπτυχθείσες ανωτέρω αρχές της αυτοτελούς ικανότητας ευθύνης και της υπεγγυότητας μόνης της περιουσίας της θυγατρικής εταιρείας, έναντι των πιστωτών της, αναφορικά με τα προς αυτούς χρέη της. Σε περίπτωση που οδηγούμαστε σε μια αντίθετη άποψη, αυτόματα θα επερχόταν και η κατάλυση της θεμελιώδους σημασίας θεσμών, επί των οποίων οικοδομείται το ισχύον οικονομικό σύστημα, όπως ο κανόνας της περιορισμένης ευθύνης των μετόχων της⁸⁴.

Με βάση λοιπόν τα ανωτέρω, η βασική συνέπεια νομικής φύσεως η οποία και απορρέει από την σχέση μητρικής-θυγατρικής εταιρείας, υπό το ισχύον στην χώρα μας δίκαιο, είναι η υποχρέωση συντάξεως ενοποιημένων χρηματοοικονομικών καταστάσεων εκ μέρους της μητρικής⁸⁵. Οι συγκεκριμένες καταστάσεις άλλωστε είναι αυτές που αποτυπώνουν τη συνολική εικόνα της περιουσίας και τα συνολικά οικονομικά αποτελέσματα των εταιριών του ομίλου, γεγονός το οποίο ενισχύει τη διαφάνεια της αγοράς και την πληροφόρηση όλων των συναλλασσομένων με τις εταιρίες του ομίλου.

Αναγκαίος και απαρέγκλιτος –πλην όμως όχι επαρκής– όρος για την κάμψη της εξωτερικής (δηλαδή, έναντι τρίτων) αυτοτέλειας της θυγατρικής εταιρείας είναι, κατ' αρχήν, ο **άμεσος κεφαλαιουχικός έλεγχός** της από τη μητρική της εταιρεία. Ο έλεγχος αυτός εκδηλώνεται κατά κύριο λόγο με τη συμμετοχή της μητρικής στο κεφάλαιο και στα δικαιώματα ψήφου της θυγατρικής εταιρείας και πιο συγκεκριμένα με την κατοχή της πλειοψηφίας των τελευταίων (άρθ. 32 § 2 περ. α' ν. 4308/2014)· προϋποθέτει, με άλλα λόγια, ότι η μητρική είναι η πλειοψηφούσα μέτοχος της θυγατρικής («κεφαλαιουχική» συμμετοχή). Επιπρόσθετα, απαιτείται, βεβαίως –όπως ήδη πιο πάνω έγινε λόγος– η εμφάνιση της θυγατρικής ως διακριτής νομικής οντότητας και η επίκληση της αυτοτέλειάς

---

⁸⁴ Ν. Ρόκας, Εμπορικές Εταιρίες, ανωτ. § 61 αρ. 10 σ. 616-617.

⁸⁵ Άρθ. 31 επ ν. 4308/2014· Βαρελά, Η διαμόρφωση της εσωτερικής ευθύνης στους ομίλους εταιριών, 2007, σ. 13.

της έναντι της μητρικής να προσκρούει στην καλή πίστη ή στα χρηστά ήθη ή να γίνεται υπό συνθήκες που στοιχειοθετούν αδικοπρακτική συμπεριφορά⁸⁶.

Τα κριτήρια, ωστόσο, που οδηγούν στον παραμερισμό της νομικής προσωπικότητας της θυγατρικής και στον καταλογισμό ευθύνης σε βάρος της μητρικής οντότητας, που είναι συνεστημένη υπό τον τύπο κεφαλαιουχικής εταιρείας, θα πρέπει εδώ να είναι κατά πολύ αυστηρότερα από τα ανάλογα κριτήρια που ισχύουν στις περιπτώσεις που η κατάχρηση νομικής προσωπικότητας αναπτύσσεται με αφορμή την ταύτιση της εταιρικής με την προσωπική περιουσία του μετόχου ή εταίρου, που δεν είναι συγκροτημένος ως οργανωμένη «επιχείρηση» ή «οντότητα», κατά την έννοια των άρθρων 42ε § 5 κ.ν. 2190/1920 και πλέον 32 ν. 4308/2014.

Το γεγονός ότι μία εταιρεία ασκεί εν τοις πράγμασι κυριαρχική επιρροή επάνω σε μία άλλη, χωρίς ταυτοχρόνως να διαθέτει και κεφαλαιουχική συμμετοχή σε αυτήν (την ελεγχόμενη εταιρεία) μέσω της κατοχής είτε της πλειοψηφίας των δικαιωμάτων ψήφου της (άρθ. 32 § 1 περ. α' ν. 4308/2014) είτε, έστω, κάποιου μειοψηφικού ποσοστού των μετοχών της (άρθ. 32 § 1 περ. β'-δ' ν. 4308/2014), συνιστά μία ήσσονος εντάσεως μορφή συνδέσεως, η οποία αρκεί μεν για την υποχρέωση της δεσπόζουσας εταιρείας να συντάσσει ενοποιημένες χρηματοοικονομικές καταστάσεις μαζί με την ελεγχόμενη από αυτήν οντότητα (σύμφωνα με τη διάταξη της περιπτώσεως ε' της § 2 του άρθρου 32 ν. 4308/2014), πλην όμως καθαυτή δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση επαρκή όρο για την εφαρμογή του θεσμού της κάμψεως της νομικής προσωπικότητας της θυγατρικής, στην περίπτωση –εννοείται– που διαγιγνώσκεται επιπλέον και κάποιο από τα λοιπά κριτήρια εφαρμογής της (σύγχυση περιουσιών, υποκεφαλαιοδότηση κ.λπ.).

Σε κάθε περίπτωση, όπως ρητά προαναφέρθηκε και όπως άλλωστε επισημαίνεται και στην υπ' αριθμ. 2/2013 απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου είναι προσωρινή και περιορισμένη, δεν εκμηδενίζεται, δηλαδή, ολοσχερώς η νομική προσωπικότητα της εταιρείας, **αλλά παραμερίζεται μόνον για τη συγκεκριμένη συναλλαγή** η περιουσιακή της αυτοτέλεια, υπό την έννοια ότι

---

⁸⁶ Βλ. Αλεξανδρίδου, Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών, ανωτ. σ. 660-661· Μεντή, ΝοΒ 1990. 1475/1476· Κ. Ρήγα, Η άρση της αυτοτέλειας, ανωτ. σ. 95επ· ΕφΑθ 5367/2003, ΕλλΔνη 2004. 1477· ΠΠρΘεσ 7941/2013, ΕλλΔνη 2013. 1426, 1430/1431.

εξακολουθεί και η ίδια να παραμένει οφειλέτιδα· δημιουργείται όμως ένας πρόσθετος οφειλέτης (η μητρική εταιρεία, ο βασικός μέτοχος κ.λπ.), στον οποίο επεκτείνονται (διαχέονται) οι ανωτέρω συνέπειες, ώστε να ευθύνονται πλέον κι αυτοί, από κοινού και εις ολόκληρον (ΑΚ 481, 426) για τις ζημιогόνες συνέπειες της σχετικής συναλλαγής⁸⁷. Αυτό σημαίνει, αυτονόητα, ότι οι συνθήκες και οι παράγοντες που στοιχειοθετούν την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου θα πρέπει να συντρέχουν κατά τον χρόνο της κρίσιμης συναλλαγής⁸⁸, που αποτελεί την πηγή και την αιτία της συνευθύνης⁸⁹. Όπως έκρινε η ανωτέρω Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, η κατάρτιση της συμβάσεως, από την οποία απορρέει η επίδικη αξίωση, θα πρέπει να γίνεται «κατά κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας αυτής, αφού κατά τον χρόνο της σχετικής συναλλαγής, η εν λόγω εταιρεία αντιμετώπιζε, όπως και όλες οι εταιρίες του Ομίλου, οικονομικές δυσχέρειες, ήταν δηλαδή ελλιπώς χρηματοδοτημένη κ.λπ.»⁹⁰.

γ. Η άρση της αυτοτέλειας στους ομίλους επιχειρήσεων κατ' εφαρμογή στο εργατικό δίκαιο

Σε συνέχεια των ανωτέρω, οφείλουμε να παρατηρήσουμε και εν συνεχεία να αποδεχτούμε ότι αποτελεί πλέον συχνό φαινόμενο στους ομίλους εταιριών, ενώ τις επιχειρηματικές αποφάσεις τις λαμβάνει η μητρική εταιρεία, η ευθύνη να κατακερματίζεται σε περισσότερα νομικά πρόσωπα και πολύ συχνά μάλιστα, η μητρική εταιρεία να προωθεί αποκλειστικά τα δικά της επιχειρηματικά σχέδια σε βάρος των επιδιώξεων όλων των υπολοίπων θυγατρικών εταιριών. Το γεγονός αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την άνιση μεταχείριση των δανειστών από τη μία πλευρά της μητρικής και από την άλλη των θυγατρικών της, δηλαδή τη διακινδύνευση των απαιτήσεων των δανειστών των τελευταίων.

Η ανισότητα αυτή προσκρούει στο αίσθημα δικαίου, το οποίο απαιτεί την ύπαρξη κοινωνίας συμφερόντων, κινδύνων, εξουσιών και ευθυνών όλων των εταιριών ενός

⁸⁷ ΟλομΑΠ 2/2013, ανωτ· ΑΠ 5/2009, Αρμ 2009. 1885, 1886 Π· ΑΠ 537/2016, ΝΟΜΟΣ· βλ. όμως και τις επιφυλάξεις Ελευθεριάδη, ΔΕΕ 2013. 324επ.

⁸⁸ Βλ. και ΑΠ 149/2013, ΔΕΕ 2013. 964, 965/966.

⁸⁹ Πρβλ. και Βασιλακάκη, ΕΠολΔ 2010. 34 Π, υπ' αριθ. 4.

⁹⁰ Βλ. και Ελευθεριάδη, ΔΕΕ 2013. 326 Π.

ομίλου, και θέτει σε κίνδυνο τα συμφέροντα τρίτων, όπως είναι κυρίως αυτά των δανειστών των θυγατρικών εταιριών λ.χ. των εργαζομένων.

Ως πλειστάκις προαναφέρθηκε, το ελληνικό δίκαιο, δεν περιλαμβάνει ειδικές διατάξεις για το εάν υπάρχει και υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί να θεμελιωθεί ευθύνη της μητρικής εταιρείας για τα χρέη της θυγατρικής. Ωστόσο, έχουν αναδυθεί μηχανισμοί δικαίου, προκειμένου να καλυφθεί αυτό το κενό και εν συνεχεία να αρθεί η αυτοτέλεια συγκεκριμένου νομικού προσώπου ώστε να αναλάβει ευθύνες στενά συνδεδεμένου με αυτό προσώπου. Για παράδειγμα είναι δυνατός ο καταλογισμός ευθύνης στη μητρική εταιρεία όταν από τη σύμβαση που καταρτίστηκε μεταξύ θυγατρικής και τρίτου είναι εφικτό να θεωρηθεί ότι δεσμεύεται και η μητρική, όταν διαφορετικά θα ματαιωνόταν ο σκοπός της σύμβασης.

Είναι λοιπόν ευλόγως αντιληπτό και κατανοητό ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί η εφαρμογή της ως άνω παγιωμένης νομολογιακά συνθήκης στον ιδιαίτερος ευαίσθητο από κοινωνική άποψη χώρο του εργατικού δικαίου. Είναι δηλαδή δυνατόν σε ομίλους επιχειρήσεων να προωθούνται είτε τα κοινά συμφέροντα του ομίλου, είτε τα υπέρτερα επιχειρηματικά σχέδια της μητρικής επιχείρησης σε βάρος των επιδιώξεων της θυγατρικής, με αποτέλεσμα την άνιση μεταχείριση των δανειστών της τελευταίας και στην προκειμένη περίπτωση των εργαζομένων αυτής καθώς και την διακινδύνευση των απαιτήσεων τους⁹¹.

Κατά τα ανωτέρω λοιπόν, η διάσπαση της αρχής της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, λόγω κατάχρησης του θεσμού της νομικής προσωπικότητας στην πράξη εμφανίζεται συχνά και στους ομίλους επιχειρήσεων λόγω της δομής και της δράσης τους, η οποία προωθεί είτε τα κοινά συμφέροντα του ομίλου είτε τα επιχειρηματικά σχέδια της μητρικής εταιρείας σε βάρος των επιδιώξεων και συμφερόντων των λοιπών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα την άνιση μεταχείριση των δανειστών τους και τη διακινδύνευση των απαιτήσεων τους⁹². Ειδικά μάλιστα στο χώρο των ομίλων επιχειρήσεων, οι συνθήκες αδιαφάνειας ως προς τη δομή και τη δράση τους συναξιολογείται ως επιμέρους κριτήριο,

⁹¹ Χατζηδάκη Εμμανουέλα, Τα όρια της νομικής προσωπικότητας – Πρακτικές περιπτώσεις άρσης της αυτοτέλειας εταιρειών - Γιαννατσής - Δικηγορική Εταιρεία (yianatsis.gr)

⁹² Βλ. Σιανιώτη-Μαρούδη, ΕΕμπΔ 2003, 535.

προς το σκοπό άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου⁹³. Οι όμιλοι επιχειρήσεων αποτελούν το κατ' εξοχήν πεδίο αξιοποίησης της θεωρίας της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου⁹⁴. Εύλογα, επομένως, τίθεται το ερώτημα αν οι δανειστές θυγατρικής εταιρείας, συμπεριλαμβανομένων των εργαζομένων, μπορούν να στραφούν κατά της μητρικής επιχείρησης, όταν η θυγατρική αδυνατεί να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις τους.

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, η άσκηση αποφασιστικής επιρροής της μητρικής εταιρείας στη θυγατρική δεν την καθιστά υπεύθυνη για την εκπλήρωση των συμβατικών υποχρεώσεων της ελεγχόμενης απ' αυτήν θυγατρικής εταιρείας που απορρέουν από τις συμβάσεις εργασίας που η τελευταία έχει συνάψει με τους εργαζομένους που προσέλαβε και απασχολεί. Ούτε δημιουργείται μια εις ολόκληρον ευθύνη της μητρικής εταιρείας για τις εργατικές απαιτήσεις που απορρέουν από τις μεταξύ αυτών και της θυγατρικής εταιρείας συμβάσεις εργασίας. Και στον χώρο των συνδεδεμένων επιχειρήσεων, πραγματική συνέπεια της ίδρυσης σχέσεως μητρικής-θυγατρικής εταιρείας, είναι το γεγονός ότι θυγατρική εταιρεία τελεί υπό διοικητική και οικονομική εξάρτηση της μητρικής εταιρείας, η οποία, ως πλειοψηφούσα μέτοχος, δύναται να εκλέγει κατά την κρίση της, το σύνολο των μελών του Δ.Σ της θυγατρικής της εταιρείας (αρθ. 34 παρ. 1 ν.2190/20) και με τον τρόπο αυτό, να λαμβάνει κρίσιμες αποφάσεις για λογαριασμό της τελευταίας, που αφορούν τη χάραξη και την άσκηση της επιχειρηματικής της πολιτικής.

Όπως άλλωστε προαναφέρθηκε ρητά, η διοικητική και οικονομική εξάρτηση της θυγατρικής από την μητρική της εταιρεία, δεν συνιστά παθολογικό φαινόμενο, αλλά φυσιολογική και σύμφωνη με το σύστημα του δικαίου, συνέπεια της συγκρότησης ομίλων επιχειρήσεων. Δεν θίγονται επομένως, από μόνη την ύπαρξη σχέσεως μητρικής-θυγατρικής, οι αρχές της αυτοτελούς ικανότητας ευθύνης και υπεγγυότητας μόνης της περιουσίας της θυγατρικής εταιρείας έναντι των πιστωτών της, αναφορικά με τα προς αυτούς χρέη της. Αντίθετη εκδοχή θα οδηγούσε στην κατάλυση θεμελιώδους σημασίας θεσμών επί των οποίων οικοδομείται το ισχύον νομικό σύστημα. Η αρχή του χωρισμού ισχύει και στην περίπτωση των συνδεδεμένων επιχειρήσεων και ως εκ τούτου το γεγονός

---

⁹³ ΑΠ 1091/2021 · ΑΠ 1088/2021

⁹⁴ Δερμιτζάκη, ΕΕμπΔ 2009, 774.

ότι η θυγατρική εταιρεία που έχει προσλάβει και απασχολεί τους εργαζομένους περιήλθε σε κατάσταση αφερεγγυότητας και αδυνατεί, για τον λόγο αυτό, να ικανοποιήσει τις εργατικές απαιτήσεις δεν καθιστά αυτόματα υπεύθυνη για τις απαιτήσεις αυτές τη μητρική εταιρεία. Ισχύει και εδώ ό, τι ισχύει και για τους λοιπούς δανειστές που συναλλάσσονται με τη θυγατρική εταιρεία⁹⁵.

Δεν αμφισβητείται, πάντως, ότι ο νομολογιακά διαμορφωμένος κανόνας της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου βρίσκει εφαρμογή και υπέρ των εργαζομένων ως εταιρικών δανειστών⁹⁶. Οι εργαζόμενοι χαρακτηρίζονται ως *sui generis* «κατ' ανάγκη» δανειστές, γιατί σε αντίθεση με άλλους πιστωτές, έχουν περιορισμένη δυνατότητα πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με την οικονομική κατάσταση της θυγατρικής-εργοδοτικής επιχείρησης. Οι επίμαχες πληροφορίες θα ανήκουν κατά βάση στην σφαίρα εξουσίας της μητρικής εταιρείας, η οποία έχει αναλάβει την οικονομική και διοικητική οργάνωση των επιμέρους εταιριών του ομίλου⁹⁷. Όμως, και όσον αφορά την προστασία των εργαζομένων ως εταιρικών δανειστών, για την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και την ευθύνη του εταίρου ή μετόχου για τις εργατικές απαιτήσεις του, δεν αρκεί «η ύπαρξη μετόχου στις κεφαλαιουχικές εταιρίες που κατέχει το σύνολο ή το μεγαλύτερο μέρος των μετοχών και ασκεί απόλυτο έλεγχο σ' αυτές, και η χωρίς τη συνδρομή άλλων προϋποθέσεων ταύτιση των συμφερόντων φυσικού και νομικού προσώπου δεν είναι αρκετή για την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου (ΟΛΑΠ 5/1996⁹⁸, ΟΛΑΠ 17/1994⁹⁹), αφού η κατοχή των μετοχών μπορεί να παρέχει σ' αυτόν τη δυνατότητα κατάχρησης της νομικής προσωπικότητας, πλήν όμως είναι αναγκαία και η συνδρομή πρόσθετων στοιχείων, από τα οποία να προκύπτει ότι η χρήση των δυνατοτήτων που το ίδιο το δίκαιο παρέχει στο μέτοχο ή εταίρο της πλειοψηφίας μιας εταιρείας συνδυάζεται ή έχει ως αποτέλεσμα τη χρήση της νομικής προσωπικότητας της εταιρείας για σκοπούς μη συμβατούς ή και αντίθετους με τους κοινωνικοοικονομικούς σκοπούς που το δίκαιο έχει ενσωματώσει»⁹⁸.

⁹⁵ Βλ. Μπακόπουλο, Συμβολές στο εργατικό δίκαιο, σελ. 279

⁹⁶ ΕφΑθ 1702/2006, ΕΕμπΔ 2008, 538

⁹⁷ Τραυλός-Τζανετάτος, Το εργατικό δίκαιο στους ομίλους επιχειρήσεων, σελ. 16-17· Δερμιτζάκη, Προβλήματα ευθύνης στους ομίλους επιχειρήσεων, σελ. 247 επ.

⁹⁸ Βλ. Ζερδελή, Ο κατ' επάγγελμα δανεισμός εργαζομένων, σελ. 156.

Επομένως, και όταν πρόκειται για την προστασία των εργαζομένων ως εταιρικών δανειστών, δεν αρκεί, για τη θεμελίωση ευθύνης της μητρικής εταιρείας, η κατοχή απ' αυτήν του συνόλου των μετοχών της θυγατρικής, η συμμετοχή της στα όργανα διοίκησης της θυγατρικής και η εντεύθεν καθοριστική συμβολή της στη λήψη εταιρικών αποφάσεων και η εν γένει ταύτιση των συμφερόντων τους⁹⁹. Απαιτείται και εδώ η συνδρομή **πρόσθετων περιστατικών**, ενόψει των οποίων η εμμονή στην αρχή της αυτοτέλειας να οδηγεί σε ανεπιεική και αντίθετα προς την καλή πίστη αποτελέσματα, προς αποτροπή των οποίων να επιβάλλεται, για την προστασία των εργαζομένων ως εταιρικών δανειστών, ο παραμερισμός της νομικής προσωπικότητας και η θεμελίωση εις ολόκληρον ευθύνης του μετόχου ή εταίρου με τον νομικό πρόσωπο.

Συγκεκριμένα, η ΑΠ 149/2013¹⁰⁰ αναιρέσε την εφετειακή απόφαση για εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ γιατί δέχθηκε άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και ευθύνη του βασικού μετόχου της ανώνυμης εταιρείας και προέδρου και διευθύνοντος συμβούλου του διοικητικού της συμβουλίου για εργατικές απαιτήσεις, χωρίς να εκθέτει *«τα πραγματικά εκείνα περιστατικά από τα οποία να προκύπτει ότι ο Η.Α. υπό τις ως άνω ιδιότητές του, ως βασικός μέτοχος της ως άνω εταιρείας, χρησιμοποίησε τη νομική προσωπικότητα αυτής για να καταστρατηγήσει το νόμο και να προκαλέσει δολίως ζημία σε τρίτους ή για να αποφύγει την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του, ούτε ότι, οι πράξεις της εταιρείας συνιστούσαν ατομικές ενέργειες του ανωτέρω, ως κυρίαρχον μετόχου αυτής, που σκόπιμα παραλλάσσονταν, ώστε να συνεχόνται με την εταιρεία από την οποία αθέμιτα επιχειρείτο να αποκοπούν, προϋποθέσεις αναγκαίες για την άρση της αυτοτέλειας της εταιρείας που ο ανωτέρω Η.Α. εκπροσωπούσε, ώστε να καταστεί κι αυτός εις ολόκληρον υπόχρεος μετά της εταιρείας στις απαιτήσεις των ανακοπτόντων»*.

⁹⁹ Βλ. ΑΠ 1091/2021 ·ΑΠ 1088/2021 ·ΑΠ 149/2013 ΔΕΕ 2013 σελ. 964, ΑΠ 10/2018 Εφαθ 1702/2006 ΔΕΕ 2007 σελ. 322.

¹⁰⁰ Βλ. ΑΠ 1091/2021 ·ΑΠ 1088/2021 ·ΑΠ 149/2013 ΔΕΕ 2013 σελ. 964, ΑΠ 10/2018 Εφαθ 1702/2006 ΔΕΕ 2007 σελ. 322.

δ. Υποκεφαλαιodότηση ως ένδειξη κατάχρησης του θεσμού της νομικής προσωπικότητας στην ελληνική νομολογία

Το ζήτημα της υποκεφαλαιodότησης αναπτύχθηκε ανωτέρω όπως έχει παγιωθεί στην γερμανική νομολογία. Όσον αφορά δε στην υποκεφαλαιodότηση όπως αυτή έχει διατυπωθεί στο ελληνικό δίκαιο, ως ένδειξη κατάχρησης του θεσμού της νομικής προσωπικότητας, η με ιδιαίτερη ευρύτητα αναφορά του στοιχείου αυτού στη μείζονα πρόταση της ΟΛΑΠ 2/2013¹⁰¹, θα μπορούσε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι αρκεί η υποκεφαλαιodότηση από μόνη της να οδηγήσει στην άρση της αυτοτέλειας μιας κεφαλαιουχικής εταιρείας¹⁰¹. Η πρόσφατη όμως νομολογία¹⁰², διευκρινίζοντας τη θέση της Ολομέλειας ως προς τη σημασία της υποκεφαλαιodότησης, αποτρέπει τυχόν παρερμηνείες και αμφισβητήσεις. Η υποκεφαλαιodότηση θα πρέπει, για να οδηγήσει στην άρση της αυτοτέλειας, να συνοδεύεται από περιστατικά που υποδηλώνουν πρόθεση βλάβης των εταιρικών δανειστών¹⁰³.

Ειδικότερα και πιο συγκεκριμένα, υποκεφαλαιodότηση συντρέχει όταν τα ίδια κεφάλαια της εταιρείας δεν επαρκούν για να ικανοποιήσουν τις χρηματοδοτικές της ανάγκες, όπως αυτές προκύπτουν, μέσα από το είδος και την έκταση της επιδιωκόμενης και πραγματικής επιχειρηματικής της δραστηριότητας, αφού ληφθούν υπόψη και οι υπάρχουσες μέθοδοι χρηματοδότησης της εταιρείας και οι ανάγκες αυτές δεν μπορούν, επίσης, να καλυφθούν με πιστώσεις τρίτων και η εταιρεία χρηματοδοτείται με εμφανώς μικρότερο ποσό από τους μετόχους της, ιδίως τον κυρίαρχο μέτοχο, ο οποίος και

¹⁰¹ Βλ. Ελευθεριάδη, ΔΕΕ 2013, 326 επ.· τον ίδιο, Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρείας ως πρόβλημα ευθύνης των εταίρων, σελ. 201 επ.· Ρούσσο, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας 2013, 317. Πρόσφατες, πάντως, αρεοπαγινικές αποφάσεις, διευκρινίζοντας την θέση της νομολογίας ως προς τη σημασία του στοιχείου της υποκεφαλαιodότησης, αίρουν τυχόν αμφισβητήσεις και παρερμηνείες που θα μπορούσαν να προκύψουν από τη διατύπωση της μείζονος πρότασης στην ΟΛΑΠ 2/2013. Βλ. ΑΠ 1091/2021· ΑΠ 1088/2021.

¹⁰² ΑΠ 1088, 1089, 1090, 1091/2021.

¹⁰³ Έτσι και Ρούσσο, Τιμ. Τόμ. Τραυλού-Τζανετάτου, σελ. 1163· Δημαρέλλης, Η άρση της αυτοτέλειας, σελ. 71, 264. Το ζήτημα της ευθύνης του μετόχου λόγω άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου θα πρέπει να το διακρίνουμε από το ζήτημα της απόδοσης της εργοδοτικής ιδιότητας και στον μέτοχο, λόγω συνδρομής περιστατικών που τον καθιστούν συνεργοδότη, παράλληλα με το νομικό πρόσωπο που έχει συνάψει με τον εργαζόμενο τη σύμβαση εργασίας. Βλ. Ζερδελή, ΕΕργΔ 2021, 1131, 1145 και παραπάνω παρ. 1/119. Πρόκειται για δύο διαφορετικά ζητήματα. Στην περίπτωση της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου δημιουργείται μεν ευθύνη του μετόχου, παράλληλα με την ευθύνη του νομικού προσώπου, για τις απαιτήσεις των εταιρικών δανειστών, συμπεριλαμβανομένων και των εργαζομένων, αυτός όμως δεν καθίσταται εργοδότης, ώστε να αναλαμβάνει το σύνολο των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τη σύμβαση εργασίας. Βλ. όμως Δημαρέλλη, Η άρση της αυτοτέλειας ιδίως στο εργατικό δίκαιο, σελ. 136 επ., 261, ο οποίος υποστηρίζει ότι με τη συνδρομή των προϋποθέσεων της άρσης της αυτοτέλειας ο μέτοχος (μητρική εταιρεία) αποκτά την εργοδοτική ιδιότητα, με συνέπεια, μη διακρίνοντας τα δύο αυτά διαφορετικά ζητήματα, να δημιουργείται σύγχυση.

διαμορφώνει την επιχειρηματική της δραστηριότητα¹⁰⁴. Η υποκεφαλαιοδότηση, ανάλογα με τη χρονική στιγμή εμφάνισής της, μπορεί να είναι αρχική ή επιγενόμενη και διακρίνεται και στο ελληνικό δίκαιο σε πραγματική και ονομαστική. Ειδικότερα:

- ❖ Η πραγματική υποκεφαλαιοδότηση, συναξιολογείται από τη νομολογία ως επιμέρους κριτήριο προς τον σκοπό της άρσης της αυτοτέλειας, εφόσον η προκληθείσα αφερεγγυότητα της εταιρείας συνδέεται αιτιωδώς με την υποκεφαλαιοδότηση.
- ❖ Ονομαστική υποκεφαλαιοδότηση έχουμε όταν η ανάγκη ιδίων κεφαλαίων καλύπτεται από υποκατάστατα, όπως με δάνεια των εταίρων προς την εταιρεία και όχι με την καταβολή εισφορών, δηλαδή με την παροχή κεφαλαίου στην εταιρεία υπό τους όρους του εταιρικού δικαίου¹⁰⁵.

Η ανεπαρκής χρηματοδότηση (υποκεφαλαιοδότηση) ως ένδειξη κατάχρησης του θεσμού της νομικής προσωπικότητας, με συνέπεια την άρση της αυτοτέλειας της, πρέπει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη περίσκεψη, γιατί η αυτοτέλεια και η έλλειψη προσωπικής ευθύνης των εταίρων ή μετόχων για τα χρέη της εταιρείας θεσμοθετήθηκε και ισχύει ακριβώς για την περίπτωση της δυσμενούς πορείας της επιχείρησης, όταν η οικονομική συγκυρία, οι εσφαλμένες αποφάσεις στρατηγικής και πολιτικής ή άλλοι παράγοντες την οδηγούν σε οικονομική δυσπραγία και εν τέλει σε υποκεφαλαιοδότηση, δηλαδή σε ανεπάρκεια κεφαλαίων και ρευστότητας της εταιρείας για να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της¹⁰⁶. Η αξιοποίηση του κριτηρίου της υποκεφαλαιοδότησης συναντά και σοβαρά πρακτικά προβλήματα, δεδομένου ότι, για τον προσδιορισμό της «κανονικής κεφαλαιοδότησης» σε σύγκριση προς την οποία θα διαπιστωθεί, σε συγκεκριμένη

---

¹⁰⁴ ΑΠ 1091/2021

¹⁰⁵ Η χρηματοδότηση της εταιρείας μέσω εταιρικών δανείων δημιουργεί κινδύνους για τους δανειστές της εταιρείας όταν η εταιρεία περιέρχεται σε οικονομική κρίση. Οι μέτοχοι ή εταίροι αντί να προβούν σε αύξηση του κεφαλαίου επιλέγουν τη χρηματοδότηση της ευρισκόμενης σε κρίση εταιρείας με την παροχή δανείων, στην ουσία μετακυλούν τον επιχειρηματικό κίνδυνο στους δανειστές, αφού μπορούν λόγω της εσωτερικής πληροφόρησης που διαθέτουν και της επιρροής που ασκούν να ικανοποιηθούν έγκαιρα και προνομιακά σε σχέση με τους μη πληροφορημένους πιστωτές, ενώ σε περίπτωση πτώχευσης να ικανοποιηθούν ισότιμα με αυτούς. Βλ. Αλεπάκο, Ο παραμερισμός της νομικής προσωπικότητας της Α.Ε. στη νομολογία, 1994.

¹⁰⁶ Βλ. Ρούσσο, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας 2013, 317.

περίπτωση, η «ανεπαρκής κεφαλαιοδότηση» ασφαλή και ακριβή κριτήρια δεν υπάρχουν¹⁰⁷.

Η υποκεφαλαιοδότηση, για να οδηγηθούμε στην αναγνώριση ευθύνης των εταίρων ή μετόχων κατά παραμερισμό της νομικής προσωπικότητας, θα πρέπει να συνοδεύεται από **πρόσθετα περιστατικά**, ικανά να θεμελιώσουν ευθύνη του μετόχου ή εταίρου, όπως είναι συγκεκριμένες συμπεριφορές του κυρίαρχου μετόχου που είναι ζημιογόνες για την εταιρική περιουσία και κατ' επέκταση για τα συμφέροντα και τις απαιτήσεις των πιστωτών της εταιρείας¹⁰⁸, προκαλούν στους εταιρικούς δανειστές την εντύπωση ότι η υπάρχουσα εταιρική περιουσία διασφαλίζει την ικανοποίηση των απαιτήσεων τους ή δημιουργούν σ' αυτούς την εύλογη προσδοκία ότι ο ίδιος θα ικανοποιήσει τις απαιτήσεις τους. Με άλλα λόγια, για να στοιχειοθετηθεί η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και η επέκταση της ευθύνης και στους εταίρους ή μετόχους απαιτείται αθέμιτη και δόλια πρόκληση βλάβης των εταιρικών δανειστών από τη συνέχιση λειτουργίας της προφανώς υποκεφαλαιοδοτημένης εταιρείας¹⁰⁹. Αν αρκούσε μόνο το στοιχείο της ελλιπούς χρηματοδότησης, χωρίς τη συνδρομή πρόσθετων περιστατικών, τότε θα περιοριζόταν δραστικά η περιουσιακή αυτοτέλεια του νομικού προσώπου και ειδικότερα μιας κεφαλαιουχικής εταιρείας και θα κλονιζόταν η ισχύς του αξιώματος του χωρισμού της περιουσίας του νομικού προσώπου από την περιουσία των μελών του.

¹⁰⁷ Ρήγας, Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, σελ. 115· Ελευθεριάδης, Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρείας, σελ. 204-205.

¹⁰⁸ Ρούσσος, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας, 2013, 317· Νίκας/Καραγκουνίδης, γνμδ. σε: ΕΓΠολΔ 2/2020, σελ. 124 επ.

¹⁰⁹ ΑΠ 1091/2021· ΑΠ 1088/2021. Βλ. και ΕφΠειρ 403/2002, ΕΝΔ 2002, 129 με παρατηρ. Μαρκάκη· Ρούσσο, Τμ. Τομ. Τραυλού-Τζανετάτου, σελ. 1163· Δημαρέλλη, Η άρση της αυτοτέλειας ιδίως στο εργατικό δίκαιο, 2021, σελ. 175, 260. Και στο γερμανικό δίκαιο δεν έχει διαμορφωθεί μια ειδική κατηγορία ευθύνης των εταίρων λόγω υποκεφαλαιοδότησης. Όπως ορθά επισημαίνει το γερμανικό ακυρωτικό (αποφ. 28.4.2008, ZIP 2008, 1232) η ασάφεια του όρου «υποκεφαλαιοδότηση» και η έλλειψη κατευθύνσεων από την οικονομική θεωρία ως προς τον υπολογισμό του εκάστοτε απαραίτητου εταιρικού κεφαλαίου, δεν παρέχουν αξιόπιστη βάση για την ευθύνη των εταίρων. Βλ. Ελευθεριάδη, ΔΕΕ 2013, 327· Τζουγανάτο, Ανεπαρκής κεφαλαιοδότηση κεφαλαιουχικών εταιριών, σελ. 141. Για να στοιχειοθετηθεί η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και η επέκταση της ευθύνης και στους εταίρους ή μετόχους απαιτείται αθέμιτη και δόλια πρόκληση βλάβης των εταιρικών δανειστών από τη συνέχιση λειτουργίας της προφανώς υποκεφαλαιοδοτημένης εταιρείας. Σύμφωνα με το γερμανικό εργατικό ακυρωτικό, κάμψη της νομικής προσωπικότητας και επέκταση της ευθύνης στους εταίρους ή μετόχους, που με πράξεις ή παραλείψεις τους διαμορφώνουν τον τρόπο διοίκησης της εταιρείας, συντρέχει μόνο στις εξαιρετικές πράγματι περιπτώσεις «καταστροφικής επέμβασης» (Existenzvernichtungshaftung) των προσώπων αυτών στην περιουσία της εταιρείας. Βλ. Ζερδελή, Ο κατ' επάγγελμα δανεισμός εργαζομένων, 2017, σελ. 159. Τις περιπτώσεις δε αυτές «καταστροφικής επέμβασης» τις υπάγει το Ακυρωτικό στη διάταξη της παραγράφου 826 του γερμΑΚ περί αδικοπρακτικής ευθύνης από ανήθικη πρόκληση βλάβης, η οποία είναι αντίστοιχη του άρθρου 919 του ελληνικού ΑΚ. Βλ. γερμανικό Ακυρωτικό, ZIP 2007, 1552 ("Trihotel"), ZIP 2008, 1232 (GAMMA).

Σημειωτέων δε ότι η υπ' αριθμ. 2/2013 απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, μολονότι στη μείζονα πρότασή της αναφέρει την υποκεφαλαιοδότηση ως μία από τις ενδείξεις κατάχρησης, εντούτοις την κρίση της για την άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, στην υπόθεση που την απασχόλησε, εν τέλει δεν την θεμελίωσε στην υποκεφαλαιοδότηση αυτή καθαυτή αλλά την στήριξε κυρίως στο γεγονός ότι ο κυρίαρχος μέτοχος είχε δώσει προσωπικές διαβεβαιώσεις στον δανειστή της εταιρείας ότι θα ικανοποιηθούν οι αξιώσεις τους και η κρίσιμη συναλλαγή καταρτίστηκε μόνον ύστερα από τις συνεχείς διαβεβαιώσεις του κυρίαρχου μετόχου.

Συνεπώς, η άποψη¹¹⁰ ότι υπάρχει υποχρέωση της μητρικής εταιρείας, απορρέουσα από τον σκοπό των περί κεφαλαίου διατάξεων, σε κάθε δε περίπτωση από την καλή πίστη, να εφοδιάζει με επαρκή κεφάλαια την θυγατρική, και η υποχρέωση αυτή λειτουργεί ως ένα αντιστάθμισμα της περιορισμένης ευθύνης των μετόχων/εταίρων στις κεφαλαιουχικές εταιρίες, έτσι απόλυτα όπως διατυπώνεται, δεν μπορεί να γίνει δεκτή. Κατ' αρχάς, ο ίδιος ο νόμος, πέραν της υποχρέωσης καταβολής ενός ελάχιστου κεφαλαίου που απαιτείται για την ίδρυση της εταιρείας, δεν προβλέπει καμία άλλη επιπρόσθετη υποχρέωση από μέρους των μετόχων για χρηματοδοτική στήριξη της. Το δε ύψος του κεφαλαίου αυτού ο νομοθέτης απέφυγε να το εξαρτήσει από τις κεφαλαιακές ανάγκες της εταιρείας, ώστε να προκύπτει ευθύνη των μετόχων ή εταίρων για ανεπαρκή κεφαλαιοδότησή της¹¹¹. Ούτε όμως στο πλαίσιο των ομίλων επιχειρήσεων δεν μπορεί να γίνει δεκτή μια γενική υποχρέωση της μητρικής εταιρείας για χρηματοδότηση μιας προβληματικής θυγατρικής, ανεξαρτήτως μάλιστα της δικής της οικονομικής κατάστασης, με συνέπεια να τίθεται σε κίνδυνο η οικονομική της υπόσταση. Σύμφωνα με πρόσφατη νομολογία (ΑΠ 1091/2021 · ΑΠ 1088/2021 · ΑΠ 1089/2021), για την προσφυγή στην άρση της αυτοτέλειας θα πρέπει η ανεπαρκής χρηματοδότηση να συνιστά κακόπιστη συμπεριφορά πρόκλησης βλάβης προς τους θιγέντες εταιρικούς δανειστές στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και οι εργαζόμενοι¹¹². Υποχρέωση της μητρικής εταιρείας, ακόμη και αν αυτή αποτελεί τον κύριο ή τον αποκλειστικό μέτοχο της θυγατρικής εταιρείας, να χρηματοδοτεί συνεχώς και

---

¹¹⁰ Δερμιτζάκη, Προβλήματα ευθύνης στους ομίλους επιχειρήσεων, σελ. 235, 287· Σιανιώτη-Μαρούδη, ΕΕμπΔ 2003, 547.

¹¹¹ Μηνούδης, ΕΕμπΔ 1967, 504-506.

¹¹² ΑΠ 1091/2021 · ΑΠ 1088/2021 · ΑΠ 1089/2021 .

χωρίς κανένα περιορισμό την θυγατρική, προκειμένου αυτή να παραμένει εσαεί βιώσιμη, δεν υφίσταται¹¹³.

Επίσης, ακόμη και αν δεχθούμε ότι υπάρχει υποχρέωση των εταίρων να παρέχουν στην εταιρεία επαρκή χρηματοδότηση, το πότε η χρηματοδότηση μιας εταιρείας είναι επαρκής ή όχι δεν μπορεί να καθοριστεί γενικά εκ των προτέρων, ώστε η απόκλιση από την πρόβλεψη αυτή να στοιχειοθετεί, δίχως άλλο, την ευθύνη της μητρικής εταιρείας. Η ΑΠ 1091/2021¹¹⁴ αναίρεσε την εφευετική απόφαση που είχε δεχθεί ευθύνη της μητρικής εταιρείας για εργατικά χρέη της θυγατρικής, θεμελιωμένη στην άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, εκτός των άλλων και για έλλειψη νόμιμης βάσης, γιατί «για τη διαπίστωση της υποκεφαλαιοδότησης, δεν διευκρινίζει το ύψος της επαρκούς χρηματοδότησης και την ακριβή ποσοτική διαφορά ανάμεσα στο θεωρούμενο ως επιβεβλημένο ύψος χρηματοδότησης και σε αυτό που υπήρχε πράγματι και στοιχειοθετεί την ανεπίτρεπτη χρηματοδότηση».

Άλλωστε, η έννοια της πραγματικής υποκεφαλαιοδότησης είναι μια έννοια δυναμική που συναρτάται στενά με την επιχειρηματική δραστηριότητα της εκάστοτε επιχείρησης. Ακριβή και ασφαλή κριτήρια για τον προσδιορισμό της «κανονικής κεφαλαιοδότησης» σε σύγκριση προς την οποία θα διαπιστωθεί, σε συγκεκριμένη περίπτωση, η «ανεπαρκής κεφαλαιοδότηση» δεν υπάρχουν¹¹⁴. Η δεδομένη αρχική κεφαλαιοδότηση της εταιρείας μπορεί να κριθεί, σε κάθε στάδιο της λειτουργίας της επιχείρησης, ως επαρκής ή ανεπαρκής, ανάλογα με τον κύκλο εργασιών, τους αναλαμβανόμενους κινδύνους, τη διαμόρφωση της πιστοληπτικής ικανότητας της επιχείρησης κ.ο.κ.¹¹⁵ Για τον λόγο αυτό υποστηρίζεται ότι ευθύνη των μετόχων/εταίρων που ελέγχουν και διοικούν την εταιρεία, μπορεί να γίνει δέκτη μόνο όταν πρόκειται για προφανή υποκεφαλαιοδότηση¹¹⁶, δηλαδή όταν διαπιστώνεται προφανής δυσαναλογία μεταξύ του εταιρικού κεφαλαίου και του κύκλου των δραστηριοτήτων της εταιρείας και παρόλα αυτά οι μέτοχοι ή εταίροι συνεχίζουν τη λειτουργία της προς βλάβη των εταιρικών

¹¹³ ΑΠ 1091/2021 · ΑΠ 1088/2021 · ΑΠ 1089/2021 .

¹¹⁴ Ρήγας, Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, σελ. 115· Ελευθεριάδης, Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρείας, σελ. 204-205.

¹¹⁵ Γιοβανόπουλος/Ελευθεριάδης, ΔΕΕ 2020, 674.

¹¹⁶ Ρήγας, Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, σελ. 115· Ελευθεριάδης, Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρείας, σελ. 204-205.

δανειστών, συμπεριλαμβανομένων και των εργαζομένων. Και εδώ τελικά λόγος ευθύνης των μετόχων ή εταιρών δεν είναι αυτή καθαυτή η υποκεφαλαιοδότηση αλλά μια αντίθετη προς τα χρηστά ήθη και καλή πίστη συμπεριφορά των μετόχων ή εταιρών που προκαλεί βλάβη στους δανειστές της εταιρείας¹¹⁷, όπως δημιουργία στους εταιρικούς δανειστές της εντύπωσης ότι η υπάρχουσα εταιρική περιουσία διασφαλίζει την ικανοποίηση των απαιτήσεών τους, παρότρυνση προς τους πιστωτές να προβούν σε χρηματικές ή άλλες καταβολές προς την υποκεφαλαιοδοτημένη εταιρεία κ.α.¹¹⁸ Στις περιπτώσεις αυτές η ευθύνη του εταίρου ή μετόχου μπορεί να θεμελιωθεί στην ΑΚ 919, ή, κατά περίπτωση, στις ΑΚ 197-198¹¹⁹, και συνεπώς η προσφυγή στη θεωρία της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, θεωρία που η εφαρμογή της εγκυμονεί κινδύνους για την ασφάλεια δικαίου, είναι περιττή¹²⁰. Άλλωστε, όλοι συμφωνούν ότι η προσφυγή στην θεωρία της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου είναι έσχατο μέσο και πρέπει να γίνεται μόνο για την περίπτωση όπου το δίκαιο δεν παρέχει κάποιον άλλο εξίσου αποτελεσματικό μηχανισμό προστασίας. Μια ευρεία και άκριτη εφαρμογή της θεωρίας αυτής θα υπέσκαπτε την ασφάλεια των συναλλαγών και κατ' επέκταση την οικονομική ανάπτυξη, αφού θα ανέντροπε τον εξαιρετικά πολύτιμο θεσμό της νομικής προσωπικότητας, περιορίζοντας την ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία¹²¹.

ε. Ενδεικτικές αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων περί άρσης νομικής προσωπικότητας ομίλου εταιρειών

Όπως πλειστάκις αναφέρθηκε, η ελληνική νομολογία ποικίλει όσον αφορά στο μείζον νομικό ζήτημα, το οποίο και πραγματεύεται η παρούσα διπλωματική εργασία. Ειδικότερα αναφερόμαστε :

---

¹¹⁷ Βλ. Τζουγανάτο, Νεότερες αντιλήψεις για την ευθύνη των μετόχων Α.Ε., σε: Πρακτικά 26ου Συνεδρίου Ελλήνων Εμπορικόλογων, σελ. 189. Πρβλ. ΑΠ 1091/2021 .

¹¹⁸ Βλ. Ρούσσο σε Δίκαιο Νομικών Προσώπων, σελ. 348.

¹¹⁹ Βλ. Μπακόπουλο, Συμβολές στο εργατικό δίκαιο , σελ. 288 επ.

¹²⁰ Βλ. Τζουγανάτο, Νεότερες αντιλήψεις για την ευθύνη των μετόχων Α.Ε., σε: Πρακτικά 26ου Συνεδρίου Ελλήνων Εμπορικόλογων, σελ. 191· Ελευθεριάδη, Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρείας , σελ. 208· τον ίδιο, ΔΕΕ 2013, 329· Μικρούλεα, ΧρηΔικ 2017, 35.

¹²¹ Βλ. Ρήγα, ΕΕμπΔ 2018, 242.

α. Στην υπ' αριθμ. 1702/2006 του Εφετείου Αθηνών, για την άρση αυτοτέλειας ομίλου εταιρειών, με την οποία διατυπώθηκαν ήτοι στο ότι:

- Επιβάλλεται η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, όταν ο κυρίαρχος ή οι κυρίαρχοι εταίροι χρησιμοποιούν τη νομική προσωπικότητα για να καταστρατηγήσουν το νόμο ή να προκαλέσουν δολίως ζημία σε τρίτο, ή ακόμη για να αποφύγουν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους. Κριτήρια δε για την ύπαρξη καταχρήσεως δικαιώματος με την τελευταία της μορφή (αποφυγή εκπλήρωσης υποχρεώσεως) δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστούν εκ των προτέρων, πρέπει όμως να συντρέχουν συγκεκριμένα περιστατικά, τα οποία να στοιχειοθετούν την έννοια της καταχρήσεως. (ΕφΠειρ 403/2002 Δημοσίευση Τ.Ν.Π.Δ.Σ.Α., ΕφΑθ 8734/1986 ΕΕμπΔ 1986, 664).
- Η θεμιτή άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η επίκληση της αυτοτέλειας αποβλέπει σε αποτέλεσμα αντίθετο προς την καλή πίστη και τον σκοπό του θεσμού της εταιρίας εφαρμόζονται κατ' αρχήν, λόγω ταυτότητας του αντικειμένου, στο χώρο του εμπορικού δικαίου. Ωστόσο δεν μπορεί να αποκλειστεί η εφαρμογή τους στον ιδιαίτερος ευαίσθητο από κοινωνική άποψη χώρο του εργατικού δικαίου, δεδομένου ότι και στο πεδίο αυτό εμφανίζεται συχνά το ως άνω νομικό και κοινωνικό πρόβλημα. Ειδικότερα δε στο χώρο των ομίλων επιχειρήσεων οι συνθήκες αδιαφάνειας ως προς τη δομή και τη δράση τους συχνά ευνοούν την καταστρατήγηση των διατάξεων της ισχύουσας εργατικής νομοθεσίας εκ μέρους των εργοδοτών και στερούν από το μισθωτό ακόμη και το θεμελιώδες δικαίωμα άμυνας, έτσι ώστε να είναι επιβεβλημένη η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου με σκοπό την προστασία του τελευταίου. Είναι δηλαδή δυνατόν σε ομίλους επιχειρήσεων να προωθούνται είτε τα κοινά συμφέροντα του ομίλου, είτε τα υπέρτερα επιχειρηματικά σχέδια της μητρικής επιχείρησης σε βάρος των επιδιώξεων της θυγατρικής, με αποτέλεσμα την άνιση μεταχείριση των δανειστών της τελευταίας και στην προκειμένη περίπτωση των εργαζομένων σ' αυτήν καθώς και τη διακινδύνευση των απαιτήσεών τους. Για την εξασφάλιση δε των τελευταίων και γενικότερα για τη ρύθμιση και αποκατάσταση της αρμονίας στις σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων επιβάλλεται κατ' αποτέλεσμα η θεώρηση των ως άνω εταιριών ως

νομικής ενότητας, δεδομένου ότι ο διαχωρισμός μεταξύ μητρικής και θυγατρικής εταιρίας ως αυτοτελών νομικών προσώπων προσκρούει στο αίσθημα δικαίου και δεν είναι ανεκτός από το δίκαιο, με βάση τη γενική διάταξη του αρ. 281 ΑΚ. Έτσι, εφόσον συντρέχουν οι ως άνω περιστάσεις, σε περίπτωση οφειλών της θυγατρικής εταιρίας προς τους εργαζομένους από την παροχή της εργασίας τους, η μητρική αυτή εταιρία ως «εν τοις πράγμασι» εργοδότης αυτών είναι συνυπεύθυνη εις ολόκληρον με την πρώτη για την καταβολή των οφειλών αυτών.

β. Επίσης, στην υπ' αριθμ. 238/2010 απόφαση του Εφετείου Κέρκυρας η οποία διέλαβε τα κάτωθι ως προς την άρση αυτοτέλειας νομικού προσώπου : *«Περαιτέρω, σε περίπτωση που κυρίαρχος εταίρος ή κυρίαρχοι εταίροι χρησιμοποιούν τη νομική προσωπικότητα εταιρίας, ιδίως μονοπρόσωπης ΕΠΕ, για να καταστρατηγήσουν το νόμο ή να προκαλέσουν δολίως ζημία σε τρίτο, ή ακόμη για να αποφύγουν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους, η συμπεριφορά τους αυτή θεμελιώνει κατάχρηση της νομικής προσωπικότητας σε τέτοια έκταση, ώστε να επιβάλλεται η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου, η οποία (κατάχρηση) ως θεσμός δεν ρυθμίζεται ειδικά από το νόμο, υπάγεται όμως στη διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ (γενική ρήτρα) και οι συνεπές της καταχρήσεως αυτής είναι ανάλογες με την κατάχρηση του δικαιώματος (ΕφΑΘ 1702/2006 ΔΕΕ 2007,322, ΕφΠειρ 403/2002 ΤΝΠ ΔΣΑ)».*

γ. Τέλος, όλως προσφάτως η συντάκτρια της παρούσας διπλωματικής εργασίας, χειρίστηκε με απόλυτη επιτυχία αντίστοιχη περίπτωση όπου εργοδότηρια εταιρεία – της οποίας τα κέρδη εν τέλει απεδείχθη ότι απομυζούσε η μητρική του ομίλου των εταιρειών στον οποίο ανήκε- τέθηκε εν μία νυκτί σε εκκαθάριση, αφήνοντας το σύνολο του προσωπικού της άνεργο, καταγγέλλοντας μεν τις συμβάσεις εργασίας, πλην όμως μη καταβάλλοντας τους ούτε ένα ευρώ από την δικαιούμενη αποζημίωση απόλυσης, κλείνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο κάθε δίοδο ικανοποίησης των εργαζομένων της. Ιδιαιτερότητα λοιπόν της εν λόγω υπόθεσης αποτέλεσε η αδιαμφισβήτητη αφερεγγυότητα της Εργοδότηριας και των φανερών πραγματικών ιδιοκτητών της με άμεση

συνέπεια την πλήρη αδυναμία ικανοποίησης οιοδήποτε ποσού απαίτησης της εργαζομένης.

Για τον λόγο αυτό ασκήθηκε **αίτηση προσωρινής επιδίκασης απαιτήσεων** και εν συνεχεία αντίστοιχη **τακτική αγωγή**, αίτημα των οποίων ήταν και η **αναγνώριση της εις ολόκληρον ευθύνης της μητρικής εταιρείας του ομίλου – πλην της εργοδότης- και της υπογρέωσής αμφοτέρων, περί ικανοποίησης της εργαζομένης.**

Κατά την ακροαματική διαδικασία προβλήθηκαν και αποδείχθηκαν, **οι στενότεροι διοικητικοί, οικονομικοί και εν γένει επιχειρηματικοί δεσμοί της Εργοδότης Επιχείρησης με την κύρια Προμηθεύτριά της**, της οποίας η Εργοδότης Επιχείρηση αποτελούσε επί της ουσίας υποφαινόμενο όχημα επιχειρηματικής δραστηριοποίησης, με σκοπό η Προμηθεύτρια Εταιρεία να καταστήσει εν τέλει την ικανοποίηση των κάθε είδους σε βάρος της απαιτήσεων, αδύνατη. Έτσι, σύμφωνα με την απόφαση: «(...) πιθανολογήθηκε ότι η πρώτη των καθ' ων η αίτηση ανήκει στον ίδιο όμιλο επιχειρήσεων με την επωνυμία « (...) Group», με την τρίτη τέταρτη και πέμπτη των καθ' ων η αίτηση εταιρειών, οι οποίες έχουν την έδρα τους στον νομό (...), έχουν το ίδιο αντικείμενο εργασιών σχετικά με την παραγωγή και εμπορία ειδών αρτοποιίας και ζαχαροπλαστικής και την εκμετάλλευση καταστημάτων εστίασης και ψυχαγωγίας καθώς και υπηρεσιών catering και τελούν υπό την αποκλειστική διεύθυνση, εκπροσώπηση και εκμετάλλευση του δεύτερου των καθ' ων, (...), καθώς και του (*), γιου του δευτέρου των καθ' ων (...) Πιθανολογήθηκε ακόμα ότι η αιτούσα προσέφερε την εργασία της (...) και για λογαριασμό της τέταρτης των καθ' ων η αίτηση εταιρείας με την επωνυμία (...) εφόσον οι πιο πάνω εταιρείες μόνο φαινομενικά είχαν αυτοτέλεια μεταξύ τους, αφού στην πραγματικότητα εμφάνιζαν στενή διοικητική και οικονομική ενότητα. Ειδικότερα, η πρώτη των καθ' ων αποτελούσε το όχημα της επιχειρηματικής δραστηριοποίησης στην Τρίπολη της τέταρτης των καθ' ων, η οποία απορροφούσε το σύνολο της οικονομικής της δραστηριότητας και καρπωνόταν τα κέρδη της, δεδομένου ότι το σύνολο των εισπράξεων του καταστήματος της πρώτης των καθ' ων η αιτούσα το κατέθετε καθημερινά σε τραπεζικό λογαριασμό, που τηρούσε στο όνομά της η τέταρτη των καθ' ων στην (...) Τράπεζα. Έτσι, το κατάστημα της Τρίπολης, όπου εργαζόταν η αιτούσα αποτελούσε στην πραγματικότητα υποκατάστημα της τετάρτης των καθ' ων, η οποία

προμήθευε καθημερινά με πρώτες ύλες την πρώτη των καθ' ων και προκαλούσε τη συσσώρευση υπέρογκων χρεών σε βάρος της, που ανέρχονταν στις (...), προκειμένου να εκμεταλλεύεται σε αντάλλαγμα και προς απόσβεση των ως άνω χρεών, που σκόπιμα είχαν δημιουργηθεί, το σύνολο του ημερήσιου τζίρου της, αποστερώντας αυτήν παντελώς από έσοδα και καθιστώντας την έτσι αφερέγγυα έναντι των δανειστών της και εν προκειμένω έναντι των εργαζομένων της, στους οποίους η πρώτη των καθ' ων όφειλε μισθούς υπερημερίας μετά την άκυρη καταγγελία (...) των συμβάσεων εργασίας τους. Επομένως πρέπει να θεωρηθούν ως εργοδότες της αιτούσας (...), δεδομένου ότι ο διαχωρισμός μεταξύ τους ως αυτοτελών νομικών προσώπων προσκρούει στο αίσθημα δικαίου και δεν είναι ανεκτός από το δίκαιο με βάση τη γενική διάταξη του άρθρου 281ΑΚ, απορριπτομένης της ένστασης (...) περί ελλείψεως παθητικής νομιμοποίησης (...) ως κατ' ουσίαν αβάσιμης.

Κατά τούτο το Δικαστήριο αφού δεν είχε καταβληθεί η νόμιμη αποζημίωση απόλυσης και άρα είχε πιθανολογήσει την ακυρότητα της καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, υποχρέωσε τόσο την αφερέγγυα Εργοδότηρια Επιχείρηση, όσο και την φερέγγυα Προμηθεύτρια, να καταβάλλουν προσωρινά στην εργαζόμενη μισθούς υπερημερίας έως την έκδοση οριστικής απόφασης επί της ήδη ασκηθείσας αγωγής, και μάλιστα από χρονικό σημείο προγενέστερο της υποβολής της αίτησης ασφαλιστικών μέτρων λόγω της δεινής οικονομικής κατάστασης της.

Σημειωτέον δε, ότι κατά την συζήτηση της αίτησης προσωρινής επιδίκασης απαιτήσεων, υποβλήθηκε επί της έδρας για λογαριασμό της εντολέως μας, αίτημα περί χορήγησης προσωρινής διαταγής (κατ' άρθρο 691Α) για καταβολή μισθών υπερημερίας έως την έκδοση απόφασης επί της αιτήσεως, και **πράγματι το Δικαστήριο – λαμβάνοντας υπόψη του τα όσα περίτρανα αποδείχθηκαν κατά την ακροαματική διαδικασία – χορήγησε προσωρινή διαταγή υποχρεώνοντας όχι μόνο την Εργοδότηρια αλλά ήδη από το στάδιο αυτό και την μητρική της και Προμηθεύτρια εταιρεία – να καταβάλουν μέρος των μισθών υπερημερίας προς την εργαζόμενη (!).**

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ως λοιπόν προκύπτει εκ του συνόλου της παρούσας διπλωματικής εργασίας, η προβληματική του μείζονος αυτού θέματος το οποίο και προσπαθήσαμε να αναπτύξουμε

στο σύνολό του και όσο πιο λεπτομερώς γινόταν, χωρεί στο τέλος της ημέρας πολύωρων συζητήσεων και αναζητήσεων.

Από την συγκριτική επισκόπηση της εφαρμογής της άρσης αυτοτέλειας της νομικής προσωπικότητας τόσο σε επίπεδο εταιρικού σχηματισμού όσο και σε επίπεδο ομίλου εταιρειών σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, προκύπτει κατάφωρα ότι παντού κυριαρχεί και λαμβάνεται ως ισχυρή νομική βάση και αντίστοιχα ως δεδομένο, ο σεβασμός της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου ενός εταιρικού σχηματισμού, είτε πρόκειται για μια εταιρεία είτε πρόκειται για έναν όμιλο όπου συμμετέχουν περισσότερες συνδεδεμένες μεταξύ τους επιχειρήσεις (μητρική – θυγατρικές) και μόνο κάτω από εξαιρετικές συνθήκες και ειδικές, προϋποθέσεις γίνεται δεκτή η κάμψη της νομικής προσωπικότητας.

Το ως άνω σκεπτικό ακολουθείται και από την ελληνική νομολογία, η οποία σε γενικότερες γραμμές και έως και σήμερα κινείται προς την ορθή κατεύθυνση, προχωρώντας στην άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου/ομίλου εταιρειών, στις περιπτώσεις εκείνες που στην πραγματικότητα συντρέχει το σύνολο των προαναφερθέντων κριτηρίων και ως εκ τούτου η επιτακτική ανάγκη προς τούτο.

Πλην όμως, ως διαπιστώθηκε και ανωτέρω το μείζον πρόβλημα το οποίο και καθιστά σε μεγάλο βαθμό δύσκολη την ουσιαστική διαλεύκανση του ζητήματος όχι μόνο από τα ελληνικά δικαστήρια αλλά και από τα ευρωπαϊκά, δεν είναι άλλο από το γεγονός ότι δεν υφίσταται αντίστοιχη και ορισμένη νομοθετική πρόβλεψη, ικανή να δώσει την ορθή κατευθυντήρια γραμμή τόσο στον δικαστικό όσο και στον εμπορικό κόσμο, ώστε από τους μεν πρώτους (δικαστές) να προσδιορίζονται και να ανιχνεύονται με ευκολία και ακρίβεια οι περιπτώσεις στις οποίες χρήζει η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου και από τους δεύτερους να μην υπερβαίνονται τα απαιτούμενα εκ του νόμου όρια ώστε να μην οδηγούμαστε σε καταχρηστικές συμπεριφορές και οικονομικές αφαμιξίες εταιρειών προς όφελος των μελών τους.

Εν κατακλείδι, με την παρούσα εργασία έλαβε χώρα μια προσπάθεια – με οδηγό την ελληνική νομολογία και τα όσα η ίδια ορίζει- του προσδιορισμού και της καταγραφής των κριτηρίων τα οποία πρέπει κάθε φορά να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να δίδεται η σωστή κατεύθυνση και να λαμβάνεται η ορθή απόφαση περί του αν όντως συντρέχει

περίπτωση εφαρμογής της άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου. Η προσπάθεια αυτή έλαβε χώρα σε συνέχεια μελέτης πληθώρας δικαστικών αποφάσεων τόσο σε εθνικό όσο και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Σε συνέχεια λοιπόν του συνόλου των αναφερόμενων στην παρούσα και της μελέτης η οποία διεξήχθη στα πλαίσια αυτής, αντιλαμβάνεται κανείς ότι τα βήματα που έχουν γίνει τόσο σε εθνικό όσο και ευρωπαϊκό επίπεδο για την σαφή και με ορθά κριτήρια διάκριση των περιπτώσεων κατά τις οποίες είναι νομικά επιτρεπτή η άρση της αυτοτέλειας νομικού προσώπου, είναι εμφανή, σίγουρα όμως πάντοτε χωρεί επιπλέον βελτίωση και επιπρόσθετη μελέτη. Η δε νομοθετική αποτύπωση των εν λόγω κριτηρίων, όπως αυτά έχουν διατυπωθεί και αποτυπωθεί κατά καιρούς σε δικαστικές αποφάσεις, θα επίλυε σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα, καθιστώντας ακόμα πιο δίκαιο, τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης, καθόσον κατ' αυτόν τον τρόπο, όλες πλέον οι περιπτώσεις θα κρίνονται επί της ίδιας νομοθετικής βάσεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- i. Αριστέα Σινανιώτη-Μαρούδη, «Εμπορικό Δίκαιο – Εταιρείες», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2021
- ii. Λιακόπουλος, «Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου στη νομολογία», Εκδόσεις Σάκκουλας, 1988
- iii. Λεωνίδα Ν. Γεωργακόπουλος, «Το δίκαιο των εταιριών, Ι»
- iv. Γαζής/Λιακόπουλος/ Χιωτέλλη, «Περίπτωση φιλικής (υπέρ των μετόχων) άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου».
- v. Ιωάννης Πασσιάς, «Το δίκαιον της ανωνύμου εταιρείας, ΙΓ'», Σάκκουλας, 2003
- vi. Κωνσταντίνος Παμπούκης, «Δίκαιον Εμπορικών Εταιρειών», ΕΕμπΔ 1986,
- vii. Νικ. Σ. Παπαντωνίου, «Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου», 1988
- viii. Λιακόπουλος, «Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου στη νομολογία», Σάκκουλας, 1993
- ix. Νικόλαος Ρόκας, «Εμπορικές Εταιρίες», 2012, εκδόσεις Πολιτεία
- x. Μάρκου, «Ο χωρισμός της ευθύνης των περιουσιών στο ισχύον εταιρικό δίκαιο»
- xi. Κλεάνθης Ρούσσο, «Δίκαιο Νομικών Προσώπων», εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2010
- xii. Ιωάννης Κατράς, Αγωγές, Αιτήσεις και Ενστάσεις Γενικών Αρχών Αστικού Κώδικα, εκδόσεις Σάκκουλας, 2015
- xiii. Μικρουλέα, «Σχέση μητρικής-θυγατρικής. Δεσμευτικές εντολές και ζητήματα ευθύνης»/ Τόμος: Οι Όμιλοι Επιχειρήσεων, Πρακτικά του 26ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, 2017
- xiv. Χ. Απαλαγάκη, «Δεδικασμένο και εκτελεστότητα στα νομικά πρόσωπα και στα μέλη τους», εκδόσεις Σάκκουλας, 2001
- xv. Φωτεινή Δερμιτζάκη, «Προβλήματα ευθύνης στους Ομίλους Επιχειρήσεων», εκδόσεις Σάκκουλας, 2001
- xvi. Vandekerckhove, European Company Law, 2007
- xvii. Siems/Cabrelli, Comparative Company Law
- xviii. Δημήτρης Τζουγανάτος: Νεότερες αντιλήψεις για την ευθύνη των μετόχων ΑΕ: Αποχαιρετισμός της ευθύνης λόγω άρσης της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου;

- Πρακτικά 18ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου (2008) Συνδ. Ελλήν. Εμπορικόλογων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2009
- xix. Δ. Αυγητίδης «Η αρχή της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου στις ναυτιλιακές εταιρίες», ΕπισκεΔ 1999,
- xx. Β.Αθανασοπούλου, «Η κάμψη της νομικής προσωπικότητας στις ναυτιλιακές εταιρίες», ΠειρΝ 2005
- xxi. Κιάντου-Παμπούκη, «Η προστασία των δανειστών στις ναυτιλιακές εταιρίες με παραμέριση της νομικής προσωπικότητας», εις: 1ο Συνέδριο Ναυτικού Δικαίου, Η προστασία των ναυτικών δανειστών / Αρμ 1993
- xxii. Λεωνίδας Γεωργακόπουλος, Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου I/2, Εταιρίες και συνδεδεμένες επιχειρήσεις, εκδόσεις Π.Ν Σάκκουλας, 1996
- xxiii. Ελίζα Δ.Αλεξανδρίδου, «Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών - Προσωπικές και κεφαλαιουχικές εταιρίες – Εταιρικοί Μετασχηματισμοί», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 3η έκδοση, 2019.
- xxiv. Μ. Βαρελά, «Η διαμόρφωση της εσωτερικής ευθύνης στους ομίλους εταιριών», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2007
- xxv. Κ. Ρήγας, «Η άρση της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2008
- xxvi. Κωστής Μπακόπουλος, Συμβολές στο εργατικό δίκαιο, εκδόσεις Σάκκουλας, 2017
- xxvii. Ν. Ελευθεριάδης, «Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρείας ως πρόβλημα ευθύνης των εταίρων», εκδόσεις Σάκκουλας, 2012
- xxviii. Κλεάνθης Ρούσος, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2013
- xxix. Κωνσταντίνος Αλεπάκος, Ο παραμερισμός της νομικής προσωπικότητας της Α.Ε. στη νομολογία, 1994.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- i. Άρθρο, Χατζηδάκη Εμμανουέλα, Δικηγόρος «Τα όρια της νομικής προσωπικότητας – Πρακτικές περιπτώσεις άρσης της αυτοτέλειας εταιρειών - Γιαννατσής - Δικηγορική Εταιρεία (yiannatsis.gr)»
- ii. Άρθρο Κωνσταντίνου Αλεπάκου, Δικηγόρου με θέμα «Η κάμψη (άρση) της νομικής προσωπικότητας της αε (με αφορμή την απόφαση ΟλομΑΠ 2/2013)», στην ιστοσελίδα «Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικόλογων»

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- i.ΜΠρΠειρ 1675/2020
- ii.ΜΠρΑθ 469/2005, ΔΕΝ 2005
- iii.ΠΠρΘεσ 15920/1999, Αρμ 2000
- iv.ΑΠ 5/2009, Αρμ 2009. 1885
- v.ΑΠ 11/2009, ΝΟΜΟΣ
- vi.ΟλομΑΠ 5/1996, ΕΕμπΔ 1996
- vii.ΑΠ 149/2013, ΔΕΕ 2013
- viii.ΕφΠειρ 316/2016, ΔΕΕ 2016
- ix.ΟλομΑΠ 2/2013
- x.ΑΠ 330/2010
- xi.ΑΠ 618/2015, ΝΟΜΟΣ
- xii.ΑΠ 5/2009, Αρμ 2009. 1885
- xiii.ΑΠ 11/2009, ΝΟΜΟΣ
- xiv.ΕφΠειρ 473/2011, ΔΕΕ 2012
- xv.ΑΠ 1091/2021
- xvi.ΑΠ 1088/2021
- xvii.ΑΠ 1089/2021

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ:

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΜΠΟΡΙΚΟΛΟΓΩΝ (syneemp.gr)

